AS
262
.A72532
v.55

STANFORD
LIBRARIES

AKAD. NAUK URSR,
KIEV.
ISTOR.-FILOL.
VIDDIL.
ZBIRNYK

Digitized by Google

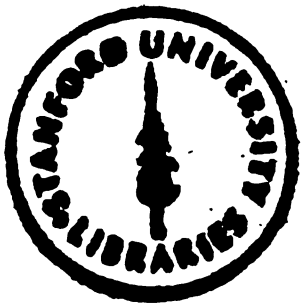

Digitized by Google

[39]

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ № 55
ПРАЦІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

МИКОЛА ЛЕВЧЕНКО

З ПОЛЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ Й ЕТНОГРАФІЇ

СТАТТІ ТА ЗАПИСИ

У КИЇВІ—1927

Digitized by Google

Digitized by Google

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

М. ЛЕВЧЕНКО

З ПОЛЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ Й ЕТНОГРАФІЇ.

СТАТТІ ТА ЗАПИСИ.

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1927

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
Stacks
MAI 1979

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії Наук, акад. *Аг. Кримський.*

Київський Окрліт № 232, 1927.
Зам. № 556. 500 прим.

Digitized by Google

БОГАТИР ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ В СТАРІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КАЗЦІ.

Про Іллю Муромця і инших київських богатирів багато співають північно-великоруські „сказителі" в своїх „старинках" (або, як з-письменська говориться: в „билинах"), — і разом з тим нема тепер таких пісень ані на Київщині, ані в инших місцях України. Тому дехто з великоруських билинних дослідників ладéн був гадати, що взагалі богатирська традиція — цілком великоруська і звязується з Київом та Україною хіба географічними йменнями.

Але проти такої думки рішуче промовляють, між иншим, літературні свідчення XVI віку. Історично-легендарна стаття „О начальстве рускыа земля" (=„Про початок Руси") в білоруському Рум'янцівському збірнику № 358 поч. XVI в. повідає, що „у князя Володимера было храбрыхъ богатыровъ много" [1]). Польський історико-географ Стан. Сарніцький у своїй „Poloniae descriptio" (Варш., 1585) у статті про Київ („Kiovia") згадує про чудесні оповідання, що їх оповідають русини за своїх героїв, „яких вони звуть богатирями, тоб-то півбогами" [2]). Польський поет Рей, що народився на Червоній Русі, прирівнює кн. Костянтина Острозького „opym bohatyrom, o których bajano" (а саме в своїм „Źwierzyńcu", пис. 1562 р.) і знає навіть київського богатиря-джигуна та дон-жуана Чурила Пленковича; у своїй збірці „Źwierciadło" (1567) Рей свою віршовану епіграму на шляхту-Чурилів починає так: „Czuryło jakiś gamrat był sławny w Kijowie" [3]). А про „Ілію Муравленина та Соловія Будимировича" пише

---

[1]) А. Соболевський: Къ исторіи русскихъ былинъ — „Журн. Мин. Народн. Просвѣщ." 1889, іюль, ст. 17.

[2]) „Quod olim Romani de septemtrionalibus et Indianis monstris et miraculis sparserunt, hoc Russi de prodigiis et heroibus suis, quos Bohatiros, id est, semideos vocant, aliis persuadere conantur". Див. „Descriptio veteris et novae Poloniae" (Варш., 1585), арк. D, л. 1 обор. На цей уступ книжки Ст. Сарніцького давно вже звернуто дослідничу увагу. В російському перекладі (без латинського тексту) повна цитата — в „Сборникѣ матеріяловъ для исторической топографіи Кіева" (К., 1874), відд. II, ст. 14. Між иншими — і у А. Кримського в „Исторіи Турціи", т. II (М., 1910), ст. 26, та в „Історії Туреччини", т. I (К., 1924), ст. 170.

[3]) Тих указівок на богатирство, які можна знайти в Реєвих писаннях, довго були не використовували дослідники руських билин, аж доки про ті вказівки принагідно не згадав Олекс. Брюкнер у своїй чималій розвідці: „Mikołaj Rej, studium krytyczne" (Краків, 1905, ст. 21—25). Негайно з Брюкнера зробив цитату Ів. Франко в своїй рецензії на нього („Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові" 1905, т. 67, № 6, ст. 13). За ними

Digitized by Google

1574 року Філон Кміта в своєму листі до литовського підканцлера Остафія Воловича. Кміта був родом подолянин, але переважно стояв на сторожі північного литово-руського кордону, наче елічні богатирі на своїх заставах богатирських. Тому, коли політичні події польсько-литовської держави 1574 року загрожували йому нела кою і прикростями, він зловіщо написав до Воловича: „prijdet czas, koli budiet nadobie Ilii Murawlenina i Sołowia Budimirowicza. Prijdet czas, koli budiet służeb naszych potreba“[1]).

Разом з тим знайшли низку свідчень XVI й XVII вв. про Іллю Муромця у звязку з його велетенським тілом, що переховувалося в одній з київських церков. Імперський (австрійський) посол Еріх Лясота 1594 року, як їздив до козаків умовлятися про спільну дію проти турків побував у київській св. Софії і бачив у каплиці (Capellen) уже знищену гробницю Іллі Morowlin-a, „богатиря (Bogater), за якого чимало байок оповідають“[2]). Наш земляк, київо-печерський чернець Панас Кальнофойський, що писав на сорок років пізніш од Лясоти, зазначує в своїй „Тератургимі“ (К. 1638), що прочани, як приходять до Київо-Печерської Лаври, зараз починають настирливо допитуватися про святого Іллю, — кажуть, що він має бути велетенського зросту, і звуть його чомусь Чоботько (то вже чом не Бріярей!) та намагаються побачити, який він завдовжки[3]).

Знайдено було і в українському фольклорі, коли не співані билини, то принаймні прозаїчні перекази про Іллю Муромця. Куліш у „Запискахъ о Южной Руси“ (т. II, К. 1859, ст. 48-57) видав запис Жемчужникова 1850-х рр. про сліпого царевича (тоб-то Іллю Муромця) та Соловія Розбійника. Запис цей, що правда, бліденький, і здебільша те саме доводиться сказати про декільки инших, трохи пізніших, другої половини XIX в. [4]); часом вони переходять в побожну

зацитував Рея А. Кримський у своїй „Исторіи Турціи“, т. II (Москва, 1910, ст. 26), а пізніш в „Історії Туреччини“ (т. I, Київ, 1924, ст. 170).

[1]) Лист Ф. Кміти в повній основі надруковано в „Źródłach do dziejów polskich“, що видавали М. Маліновський та А. Пшездзєцький, т. II (Вільно, 1844), ст. 287-292; та на жаль видавець замість наших літер підставляв латинські, і тому доводиться цитувати Кмітин лист у чужому вбранні. Кмітину звістку про Іллю Муромця використав акад. Веселовський у своїй розвідці „Южно-русскія былины“ II: „Илья Муромецъ и Соловей Будимировичъ въ письмѣ XVI в.“ — (в XXII-му томі „Сборника Отдѣленія русскаго языка и словесности Ак. Н.“, 1881; № 2, ст. 64).

[2]) Лясотин щоденник видано в Галле: Tagbuch des Erich Lassota von Steblau (Галле, 1866). Котрі уривки торкаються Лясотиного перебування в Київі, перекладено по-російськи у виданні „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева“ (К., 1874, відд. II, ст. 15-22). Про Іллю Morowlin-a див. ст. 17.

[3]) Τερατουργημα, lubo cuda, które były... w swiętocudotwornym monastyru Pieczarskim — przez o. Athanasiusza Kalnofoyskiego. Z drukarni Kijowo-Pieczarskiéy, 1638, ст. 70. Цей уступ не ввійшов до „Сборника матеріаловъ для историч. топогр. Кіева“, 1874.

[4]) Див. бібліографічну замітку В. Каллаша: Къ малорусскимъ легендамъ объ Ильѣ Муромцѣ, в „Этнографическомъ Обозрѣніи“, кн. III (М., 1889), ст. 205. Серед матеріялу, що позазначав В. Каллаш, цікавіший од инших — тісно звязаний з топографією київського Полісся запис Руліковського в виданні Краківської Академії Наук: Zbiór wia-

Digitized by Google

легенду про розбійника-кровозмішника. Є записи й із XX віку [1]). Серед усього українського фольклорного матеріялу найхарактерніша й найбагатша на подробиці — тая правобережна казка про Іллю Мурина, що зміст її чи фабулу переказано лиш по-російськи у професора московського університету (потім російського академика) Всеволода Міллера в „Матеріалахъ для исторіи былинныхъ сюжетовъ", а саме в розділі IV: „Илья Муромецъ и Еруслановъ Лазаревичъ" (= в XII книжці „Этнографическаго Обозрѣнія", М. 1892, ст. 122-125). Уваги вона варта ще й через те, що належить не до новітніх записів, зроблених уже після того, як усі землі російської держави сполучала між собою залізнична мережа, а друкарні порозповсюджували не один і не два друковані тексти великоруських билин. Звістки про цю казку Вс. Міллер подав отак: „Записана еще въ 1860-ыхъ годахъ гдѣ-то въ Волынской губерніи, но еще не издана. Полный текстъ сказки, по словамъ В. В. Каллаша, давшаго мнѣ возможность воспользоваться ея содержаніемъ, будетъ напечатанъ въ Кіевской Старинѣ" (ст. 122).

Коли ми переглянемо річники „Кіевской Старины", то побачимо, що В. Каллаш не додержав своєї обіцянки: так і не надрукував тієї, аж надто важливої, казки про Іллю Мурина. Тяжко довідатися тепер, куди й текст той подівсь, який у нього був, бо Каллаш уже помер (на-припочатку Жовтневої Революції) [2]). Тільки-ж мені здається, що оригінал згаданої казки знаходиться не де, як в Українській Академії Наук, а саме в архіві акад. А. Е. Кримського. Той цінний архів складається з трьох відділів: а) матеріяли, що збирав ціле своє життя А. Е. Кримський (і орієнтальні, і українські); б) архів покійного Миколи Білозерського, що передала А. Е. Кримському Білозерського вдова [3]); в) матеріяли, що дісталися А. Е. Кримському 1896 р.

---

domości do antropologii krajowej, т. III (1879), відд. етногр. ст. 67-69; у Руліковського Ілля, вигоївшись од сидячки, убиває „гайдамаку Соловія", що перебував у пущі коло теперішнього села Соловіївки (Радомиського повіту), а Соловієва жінка та діти жили в с. Грузці (повіту Київського, коло Бишева); „skazkę tę opowiadał włościanin ze wsi Sołowijówki dziedzicowi tejże p. Erazmowi Michałowskiemu" (ст. 69; на жаль, Міхаловський записував не українською мовою, а по-польськи). — Реєстр, поданий у В. Каллаша, можна доповнити катеринославськими записами, що один з них — у Д. І. Яворницького: „Илья Муромецъ въ переказѣ малороссійскаго слѣпца" (Кіевское Слово 1889, № 659, або „Елисаветград. Вѣстникъ" 1889, № 92). Дуже непевний запис П. Мартиновича в „Кіевской Старинѣ" 1904 , липень-серпень, ст. 40-45 (од лірника Пашківського) друковано вже в XX віці.

[1]) Сюди відносимо й зазначений у попередній нотатці текст П. Мартиновича, що опублікований у „Кіевской Старинѣ", 1904, июль-авг., ст. 40-45. Тільки-ж він вартости не має, бо такі подробиці, як „князь Владымарь", „Смородына-ричка", „по всимъ Билимъ царстви", „зелене выно" і ин., виразно показують, що перед нами переповідання з новішого великоруського оригіналу, а не стародавній український переказ.

[2]) Мені, на мої листовні запити, написано з Москви, що помер В. В. Каллаш мабуть чи не в січні 1918 р., застудившися на черговій нічній варті коло того будинку на М. Нікітській вулиці, де він жив.

[3]) Значну частину вже здано до Етнографічної Комісії Академії Наук, а частина — ще не розібрана до пуття.

Digitized by Google

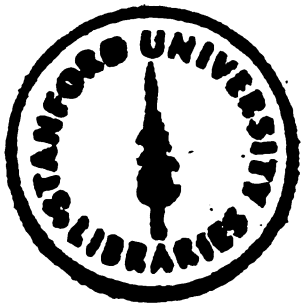

Digitized by Google

[39]

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ № 55
ПРАЦІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

МИКОЛА ЛЕВЧЕНКО

З ПОЛЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ Й ЕТНОГРАФІЇ

СТАТТІ ТА ЗАПИСИ

У КИЇВІ—1927

Digitized by Google

Digitized by Google

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

М. ЛЕВЧЕНКО

З ПОЛЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ Й ЕТНОГРАФІЇ.

СТАТТІ ТА ЗАПИСИ.

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1927

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
Stacks
MAI . 1979

AS262
A72532
v.55

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії Наук, акад. *Аг. Кримський.*

Київський Окрліт № 232, 1927.
Зам. № 556. 500 прим.

Digitized by Google

БОГАТИР ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ В СТАРІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КАЗЦІ.

Про Іллю Муромця і инших київських богатирів багато співають північно-великоруські „сказителі" в своїх „старинках" (або, як з-письменська говориться: в „билинах"), — і разом з тим нема тепер таких пісень ані на Київщині, ані в инших місцях України. Тому дехто з великоруських билинних дослідників ладéн був гадати, що взагалі богатирська традиція — цілком великоруська і звязується з Київом та Україною хіба географічними йменнями.

Але проти такої думки рішуче промовляють, між иншим, літературні свідчення XVI віку. Історично-легендарна стаття „О начальстве рускыа земля" (=„Про початок Руси") в білоруському Рум'янцівському збірнику № 358 поч. XVI в. повідає, що „у князя Володимера было храбрыхъ богатыровъ много"[1]). Польський історико-географ Стан. Сарніцький у своїй „Poloniae descriptio" (Варш., 1585) у статті про Київ („Klovia") згадує про чудесні оповідання, що їх оповідають русини за своїх героїв, „яких вони звуть богатирями, тоб-то півбогами"[2]). Польський поет Рей, що народився на Червоній Русі, прирівнює кн. Костянтина Острозького „opym bohatyrom, o których bajano" (а саме в своїм „Źwierzyńcu", пис. 1562 р.) і знає навіть київського богатиря-джигуна та дон-жуана Чурила Пленковича; у своїй збірці „Źwierciadło" (1567) Рей свою віршовану епіграму на шляхту-Чурилів починає так: „Czuryło jakiś gamrat był sławny w Kijowie"[3]). А про „Ілію Муравленина та Соловія Будимировича" пише

---

[1]) А. Соболевський: Къ исторіи русскихъ былинъ — „Журн. Мин. Народн. Просвѣщ." 1889, іюль, ст. 17.

[2]) „Quod olim Romani de septemtrionalibus et Indianis monstris et miraculis sparserunt, hoc Russi de prodigiis et heroibus suis, quos Bohatiros, id est, semideos vocant, aliis persuadere conantur". Див. „Descriptio veteris et novae Poloniae" (Варш., 1585), арк. D, л. 1 обор. На цей уступ книжки Ст. Сарніцького давно вже звернуто дослідничу увагу. В російському перекладі (без латинського тексту) повна цитата — в „Сборникѣ матеріяловъ для исторической топографіи Кіева" (К., 1874), відд. II, ст. 14. Між иншими — і у А. Кримського в „Исторіи Турціи", т. II (М., 1910), ст. 26, та в „Історії Туреччини", т. I (К., 1924), ст. 170.

[3]) Тих указівок на богатирство, які можна знайти в Реєвих писаннях, довго були не використовували дослідники руських билин, аж доки про ті вказівки принагідно не згадав Олекс. Брюкнер у своїй чималій розвідці: „Mikołaj Rej, studium krytyczne" (Краків, 1905, ст. 21 - 25). Негайно з Брюкнера зробив цитату Ів. Франко в своїй рецензії на нього („Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові" 1905, т. 67, № 6, ст. 13). За ними

Digitized by Google

1574 року Філон Кміта в своєму листі до литовського підканцлера Остафія Воловича. Кміта був родом подолянин, але переважно стояв на сторожі північного литово-руського кордону, наче епічні богатирі на своїх заставах богатирських. Тому, коли політичні події польсько-литовської держави 1574 року загрожували йому нела кою і прикростями, він зловіщо написав до Воловича: „prijdet czas, koli budiet nadobie Ilii Murawlenina i Sołowia Budimirowicza. Prijdet czas, koli budiet służeb naszych potreba“[1]).

Разом з тим знайшли низку свідчень XVI й XVII вв. про Іллю Муромця у звязку з його велетенським тілом, що переховувалося в одній з київських церков. Імперський (австрійський) посол Еріх Лясота 1594 року, як їздив до козаків умовлятися про спільну дію проти турків побував у київській св. Софії і бачив у каплиці (Capellen) уже знищену гробницю Іллі Morowlin-a, „богатиря (Bogater), за якого чимало байок оповідають“[2]). Наш земляк, київо-печерський чернець Панас Кальнофойський, що писав на сорок років пізніш од Лясоти, зазначує в своїй „Тератургимі“ (К. 1638), що прочани, як приходять до Київо-Печерської Лаври, зараз починають настирливо допитуватися про святого Іллю, — кажуть, що він має бути велетенського зросту, і звуть його чомусь Чоботько (то вже чом не Бріярей!) та намагаються побачити, який він завдовжки[3]).

Знайдено було і в українському фольклорі, коли не співані билини, то принаймні прозаїчні перекази про Іллю Муромця. Куліш у „Записках о Южной Руси“ (т. II, К. 1859, ст. 48-57) видав запис Жемчужникова 1850-х рр. про сліпого царевича (тоб-то Іллю Муромця) та Соловія Розбійника. Запис цей, що правда, бліденький, і здебільша те саме доводиться сказати про декільки инших, трохи пізніших, другої половини XIX в. [4]); часом вони переходять в побожну

зацитував Рея А. Кримський у своїй „Історіи Турціи“, т. II (Москва, 1910, ст. 26),а пізніш в „Історії Туреччини“ (т. I, Київ, 1924, ст. 170).

[1]) Лист Ф. Кміти в повній основі надруковано в „Źródłach do dziejów polskich“, що видавали М. Маліновський та А. Пшездзєцький, т. II (Вільно, 1844), ст. 287-292; та на жаль видавець замість наших літер підставляв латинські, і тому доводиться цитувати Кмітин лист у чужому вбранні. Кмітину звістку про Іллю Муромця використав акад. Веселовський у своїй розвідці „Южно-русскія былины“ II: „Илья Муромецъ и Соловей Будимировичъ въ письмѣ XVI в.“ — (в XXII-му томі „Сборника Отдѣленія русскаго языка и словесности Ак. Н.“, 1881; № 2, ст. 64).

[2]) Лясотин щоденник видано в Галле: Tagbuch des Erich Lassota von Steblau (Галле, 1866). Котрі уривки торкаються Лясотиного перебування в Київі, перекладено по-російськи у виданні „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева“ (К., 1874, відд. II, ст. 15-22). Про Іллю Morowlin-a див. ст. 17.

[3]) Τερατουργημα, lubo cuda, które były... w świętocudotwornym monastyru Pieczarskim — przez o. Athanasiusza Kalnofoyskiego. Z drukarni Kijowo-Pieczarskiéy,' 1638, ст. 70. Цей уступ не ввійшов до „Сборника матеріаловъ для историч. топогр. Кіева“, 1874.

[4]) Див. бібліографічну замітку В. Каллаша: Къ малорусскимъ легендамъ объ Ильѣ Муромцѣ, в „Этнографическомъ Обозрѣніи“, кн. III (М., 1889), ст. 205. Серед матеріялу, що позазначав В. Каллаш, цікавіший од инших — тісно звязаний з топографією київського Полісся запис Руліковського в виданні Краківської Академії Наук: Zbiór wia-

Digitized by Google

легенду про розбійника-кровозмішника. Є записи й із XX віку [1]). Серед усього українського фольклорного матеріялу найхарактерніша й найбагатша на подробиці — тая правобережна казка про Іллю Мурина, що зміст її чи фабулу переказано лиш по-російськи у професора московського університету (потім російського академика) Всеволода Міллера в „Матеріалахъ для исторіи былинныхъ сюжетовъ", а саме в розділі IV: „Илья Муромецъ и Еруслань Лазаревичъ" (= в XII книжці „Этнографическаго Обозрѣнія", М. 1892, ст. 122-125). Уваги вона варта ще й через те, що належить не до новітніх записів, зроблених уже після того, як усі землі російської держави сполучала між собою залізнична мережа, а друкарні порозповсюджували не один і не два друковані тексти великоруських билин. Звістки про цю казку Вс. Міллер подав отак: „Записана еще въ 1860-ыхъ годахъ гдѣ-то въ Волынской губерніи, но еще не издана. Полный текстъ сказки, по словамъ В. В. Каллаша, давшаго мнѣ возможность воспользоваться ея содержаніемъ, будетъ напечатанъ въ Кіевской Старинѣ" (ст. 122).

Коли ми переглянемо річники „Кіевской Старины", то побачимо, що В. Каллаш не додержав своєї обіцянки: так і не надрукував тієї, аж надто важливої, казки про Іллю Мурина. Тяжко довідатися тепер, куди й текст той подівсь, який у нього був, бо Каллаш уже помер (на-припочатку Жовтневої Революції) [2]). Тільки-ж мені здається, що оригінал згаданої казки знаходиться не де, як в Українській Академії Наук, а саме в архіві акад. А. Е. Кримського. Той цінний архів складається з трьох відділів: а) матеріяли, що збирав ціле своє життя А. Е. Кримський (і орієнтальні, і українські); б) архів покійного Миколи Білозерського, що передала А. Е. Кримському Білозерського вдова [3]); в) матеріяли, що дісталися А. Е. Кримському 1896 р.

---

domości do antropologii krajowej, т. III (1879), відд. етногр. ст. 67-69; у Руліковського Ілля, вигоївшись од сидячки, убиває „гайдамаку Соловія", що перебував у пущі коло теперішнього села Соловіївки (Радомиського повіту), а Соловієва жінка та діти жили в с. Грузці (повіту Київського, коло Бишева); „skazkę tę opowiadał włościanin ze wsi Sołowijówki dziedzicowi tejże p. Erazmowi Michałowskiemu" (ст. 69; на жаль, Міхаловський записував не українською мовою, а по-польськи). — Реєстр, подáний у В. Каллаша, можна доповнити катеринославськими записами, що один з них — у Д. І. Яворницького: „Илья Муромецъ въ переказѣ малороссійскаго слѣпца" (Кіевское Слово 1889, № 659, або „Елисаветград. Вѣстникъ" 1889, № 92). Дуже непевний запис П. Мартиновича в „Кіевской Старинѣ" 1904 , липень-серпень, ст. 40-45 (од лірника Пашківського) друковано вже в XX віці.

[1]) Сюди відносимо й зазначений у попередній нотатці текст П. Мартиновича, що опублікований у „Кіевской Старинѣ", 1904, іюль-авг., ст. 40-45. Тільки-ж він вартости не має, бо такі подробиці, як „князь Владымарь", „Смородына-річка", „по всимъ Билимъ царстви", „зелене выно" і ин., виразно показують, що перед нами переповідання з новішого великоруського оригіналу, а не стародавній український переказ.

[2]) Мені, на мої листовні запити, написано з Москви, що помер В. В. Каллаш мабуть чи не в січні 1918 р., застудившися на черговій нічній варті коло того будинку на М. Нікітській вулиці, де він жив.

[3]) Значну частину вже здано до Етнографічної Комісії Академії Наук, а частина — ще не розібрана до пуття.

Digitized by Google

од його вчителя П. Г. Житецького. Серед останніх були і власноручно писані папери самого П. Г. Житецького [1]), але побільше — то рештки з архіву „Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества" поч. 1870-их р.р. Поміж ними — велика стара збірка волосного писаря Димінського, де міститься багато подільських казок, легенд, вигадок, fabliaux і т. ин. Записував Димінський найбільше мабуть в 1860-х рр., хоч покійний П. Г. Житецький, передаючи цю збірку А. Е. Кримському, казав: „Здається, почав він записувати ще в кінці 1850-их р.р." [2]). На запитання А. Кримського: „Де-ж писарював той Димінський?" небіжчик П. Г. Житецький одказав: „Не пам'ятаю: чи на Ямпільщині, чи в Ушицькому повіті, чи де?" Спостережливий лінгвіст-діялектолог О. Б. Курилова, з'аналізувавши мову записів Димінського, рішуче одкинула думку про Ямпільщину. Швидче вже, каже вона, можна-б було говорити про повіт Ушицький (очевидячки, про північну частину); тільки-ж усі діялектичні дані в своїй сукупності найбільше вказують на Проскурівщину. До цього-ж висновку веде й географічна номенклатура казок та вигадок. — І от казка про Іллю Мурина міститься в Димінського збірці на л. л. 331-335 (in folio великого бухгалтерського формату, писаних з обох боків, тоб-то на десятьох сторінках). Із скрипту одразу видко, що цюю казку хтось уже копіював, бо нечиткі слова (а Димінський, дарма що писар, мав руку дуже не розбірну) той „хтось" пообкреслював чорнилом навкруг; живовидячки, зробив це переписувач, не вчитавши Димінського одразу. Покійний В. В. Каллаш (так само як і А. Е. Кримський) учивсь у Колегії Павла Галагана, був учеником П. Г. Житецького і підтримував із своїм учителем зносини й опісля, вже й до Москви переїхавши. Можна гадати, що в один із своїх приїздів до Київа (чи не в-осени 1891 р.?) В. Каллаш похвалився П. Г. Житецькому своїми тодішніми студіями над Іллею Муромцем — і П. Г. Житецький дозволив йому списати текст української казки про Іллю Мурина із збірки Димінського. Як же з Каллаша не був лінгвіст, а тільки історик письменства, то він легко міг подільську мову Димінського (та ще проскурівську, на межі з Волинем) взяти за волинську.

Чи правдивий мій здогад, чи ні, я однаково вважаю за доцільне опублікувати Димінського запис. Писав Димінський ярижкою (з *ы*, з *и* зам. *і*, з *ъ* на кінці слів, з *ѣ* = *є*, з *іо* зам. *йо*), але ми переводимо його транскрипцію на наш звичайний правопис, не змінюючи одначе ніяких діялектичних особливостей його говірки. Та ще додано у нас знаки розділові, яких у Димінського було не гурт.

---

[1]) Цілу скриню словникових карток з виписками П. Г. Житецького із стародавніх українських пам'яток передав акад. Л. Е. Кримський до академічної Комісії Історичного Словника української мови.

[2]) На кінець і навіть іще на середину 1850-их років дає вказівку запис Димінського: „Що говорять у Петербурзі про війну" — це-ж про Севастопільську війну 1854-1855 р.

Digitized by Google

Ось текст казки:

Був чоловік і ни мав дітий, но їдного сина, і той син ни ходив на своїх ногах через 45 літ. Али старі їдного часу пішли в поли, а до него приходит Господь і Святий Петро і Павло. Господь каже: — „Встань Іллія Мурин, і дай нам чого ся напити с комори!" — „Коли я не можу встати! Мині вже 45 літ, та я не хожу на своїх ногах". Господь дає єму паличку і каже: „На! на тії палитці важся, то встаниш". Він взяв, на тій палитці став, приніс з комори шанок напитку. Господь каже: „Ану-но, Ілія Мурин! сам той напій випий!". А він, як потягнув — і всьой за раз випив. Господь каже: „Ходи тепер зо мною надвір". Вийшли надвір, дивлятся: така скала, що трудно оком зглянути. А Господь каже: „А-ну, попробуйся с том скалом!" Він як взяв за тую скалу, три рази перекинув! Господь повідає: „Що ти тепер, Ілія Мурин, думаєш?" — „От тоє думаю, що якби мині ту був слуп желізний, то би-м 3 рази світ обернув". Господь каже: „А ну, ще піди, приниси нам того напою с комори!" Він пішов і знов приніс єден шанок. Господь каже: „А ну, ще другий випий!". Він як випив той всьой, Господь повідає: „Ходи, знов ся попробуєш с тою скалою!". Він як вхопив другий раз, то іно два рази перекинув, а третого не годин, бо му Господь сили виймив. — „Ну, ти тепер, Ілія Мурин, будеш богатир над всіма богатирами".

І взяв Господь і пішов від него. А він посидів в хаті трохи і думає собі: „Понесу я свому татови трохи трунку". І взяв тую барилку, що в ній може з 40 відерок, під паху — і нисе. А стара дивится: „А диви-но-ся: наш син нисе нам трунку напитися!". А старий повідає: „То ни може бути, щоби кривий ніс!". Али дивится: правда! Приходит до них і каже: „Що ви? полуднаєти?" — „Таже полуднаєм". — „Вже-сьти богато накорчували?". — Нє, небогато". — „Нати, напийтися трунку, а я вам трохи викорчую". Як взяв корчувати, то за раз дуба вирви![1]). І як взяв корчувати, то за годину, заким батько пополуднав, то зробив з на-п'ять день вораня. А батько каже: „Буди з мени!" — „Ну як буди, то буди! Ходіт до дому".

Приходят до дому, — він каже: „Ідіт-но, тату, до пана і купіт мині доброго коня!". Пішов батько до пана, купив такого коня, щоб ся на нім муха рошшіхнула. Він положив на него руку, а той кінь впав доземлі. Він каже: „То не здась. Заведіт назад єго". Взяв-пішов він сам до другого стада, али іде стадник, повідає: „Ходи скоро, Ілія Мурин, я вже тобі 2 роки коня пликаю". — „Де ж він?". — „А онди, пасится". Таке лоша нездали, іно плюнь та покинь. — „А ну-но, єго злапай!". Він злапав. Ілія Мурин сів на него, — він стоїт. І заплатив єму: „Спасибіг тобі, жи-сь мині випликав без два роки коня". Приводит додому. Батько каже: „Нащо ти таке лоша купив?". — „Нє! то лутший, як тамтой був!". Він як єго зачав водити, того коня, то ще ся більший зробив кінь, як тамтой. — „Ідіт-но мині,

[1]) = вирве (час майбутній).

Digitized by Google

тату, до коваля, щоб мині зробили меч і копію". Єму коваль зробив, али ніхто ни може єго піднести, бо дуже тяжко. Він заплатив тому ковальови, а сам взяв тоє копіє і меч і пішов. Копійо важило 50 пудів, а меч 40. Приходит додому, постилив на того коня мішок; али ще ни має ані шапки богатирской, ані сідла.

Али сідає на коня і їди без шапки; взяв своє меч і копію і їди. Приїзжає в ліс, — іде чоловік напротив него: Ей, Ілія Мурин! там єсть богатий, називаєся Соловей. Він свистом народ побиває; він як свисне, то дуби з коріньом вириває. Ни їдь, бо тебе вб'є ще!" — „А! він мене не заб'є! — поїду". Під'їздит під палац, а той богатир-Соловей сидит в третім пьонтру. Як свисни раз, аж дуби вириваются з зимлі. А той таки й їди! Али як свиснув знов, — а під ним ся кінь спіткнув. Він до коня, повідає: „Ну, вражий сину, не спотикайся!" Соловей дивится, що він такий їде, — і впав з третого пьондру! Як впав, али не вбився, тілько тікає. Той, як здогонив Соловея, як вдарив в пличі копійом, — а він впав. А той взяв, прив'язав єго до коня і прийздит до него, і давай розбивати двері. Приходит до тих двирий, а їх 12, і всі — чавунові. Він 11 розбив, а вона взяла поставила спринжину в дванадцятих двирох, щоб єго забити і коня. Кінь, іно став на тую спринжину, — а єму хтіла впасти на голову, а він відірвав і кинув. Приходит до покою. Стара сидит, а єї дві дочки на третім пьондру. І просятся, щоби він їх ни бив, то „котру хочиш, то піде за тебе". Він каже: „Я поїду в світ, і як не найду кращої, то тебе-котру возьму".

І взяв і поїхав з тим Соловейом, що коло коня прив'язав. Приїзжає в город і заїзжає до великого купця [1]). Купець злякався: він ся сподівав з другої дороги богатиря, що має єго побіжати, а туй той приїхав! Він ся єго питає: „Як ти пириїхав, коли ту Соловей люди голосом побиває?". — А він каже: „От він є коло коня!". І купець просит єго до хати. Він каже, що „нима такої хати, щоби підо мною витримала!" — „Ни! єсть!" Приходит, — а там підлога жилізна. Він стани, — під ногами ломит; сяди — крісла ся ломлят; лях на лушко — і лушко ся поломало під ним. Він (бере) погостився там — і виїзжає.

Їди дорогою, дивится: їди другий богатир. А він того кинув по дорозі. І каже їден до другого: „Роз'їзжайся!" І з'їзжаются до купи, і вдарилися копією єден другого, — ані жадин не вилитит із сідла! І другий раз вдарилися, ані жадин не вилитів. Вдарилися третий раз, — і той, що їхав, вилитів с коня. Мурин єго зверху приступнув, а той ся в него просит: „Даруй житьом! Будеш рідним братом!". Він єму подарував. І сідают на коні і їдут. Надибают на дорозі трумно. І каже: „Ану я, Ілія Мурин, ляжу в него!" Лях він в тоє трумно. Мурин стукнув копією тридцать разів в трумно, — 30 обручів наскочило. І взяв єго коня і зброю, а єго покинув.

---

[1]) Як бачимо, замість „великого князя" Володимира тут „великий купець".

Digitized by Google

В'їзжає Мурин в долину, дивится: незміренного трупу лижит побитого, і нима нікого коло него. Він периїхав через тую долину. Дивится: стоїт в другі долині палатка, і там стоїт кінь богатирскій. Він приїхав до тої палатки. Дивится: він спит. Взяв, коло неї поставив свої коні і дав їм ярої пшиниці, а тамтого відігнав. Входит під палатку і хочи єго бити, а подумав собі: „Що-б я був за богатир, щоб я сомлячо бив!". Взяв постилив собі і лягає коло него. Іно тільо лях, али як засне, то 12 суток спит. Іно-тільо зачав дрімати, а той стає.— „Е!" каже: „мого коня відігнав, а свого поставив! Я тобі тепер смерть зроблю!". Али подумав собі: „Що-б я за богатир був, щоб я сомлячого бив? Ней-но він ся виспит". Той встає і каже: „....."[1]). Стают обедва і сідают на коні і б'ются,-- али оба собі рімні. І другий раз нічого ни зробили єден другому. На третий раз, як вдарит Мурин в голову мичом,— на двоє (злитів) розітьтяв. Взяв єго коня, бере і їде.

Прийзжає в долину,—дивится: спит панна. Бере і жартує з нею. Пожартував з нею і каже: „Чи є де сильніший від мени, а ладніщий від теби?!". Вона каже: „Ни могу сказати, чи єст сильніщий від тебе. А від мени ладніщая є".—„Де?"—„В тії і в тії зимлі, но-що коло неї стоїт на часах". Він приїздит там, а той богатир спит. Він махнув мичом, стяв голову, а толуб стоїт. Він поставив коні—і до тої панни. Єст дванайціть жиліжних двирий. Він розбив, прийшов до тої панни і жартує з нею. Вона каже: „Як ти мині того змию заб'єш, що 30 голов має, заб'єш, то піду за тебе".—„Дай же мині десіт бочок смоли, і придіва 30 кіп ручайок!". Вона єму дала. І він ся смолою обвинув,— [в] придіво і смолу,— пішов забрав коні. Їде до неї і каже: „Як буде мене побіжати змий,—ни дайте мени (sic)". І їди до неї. Дивится: вилитів змий. Як злапає єго — і дусити! а він мичом відрубав єму 20 голов. А 10 осталося, і сам впав на землю, а змий на него. Мурин як крикнув на коні: „Ни дайти мини!". Коні як вдарат копитами, іно змий голови повивалював. І кричит: „Даруй мині житьом! Дам тобі дорогозлоцянного каміня". І каже: „Смотри! як ти мине здуриш, то я тобі дам!" Він взяв єго на себе і пішов з ним в воду; припав на дно, він взяв той камінь і виніс єго наверх.—„Ну, тепер я тебе пускаю с 10 головами, і не будеш ти в мени, а я в тебе!" Приїздит до дому — і бере женится с тою панною.

І зробив с того каміня сиґнат собі і жінці, а ще ся лишило кавалок. Він ще зробив для хлопця єдин,— а сам взяв і виїхав з дому. І заїхав в другу землю, і заїхав під богатирскій двір, і там 12 двирей. Він взяв, тії двері порозбивав, і приходит до покою. А там 12 богатирів—і 11 ніц єму ни кажут. От єден єму каже: „А ти шо за йден?" Він, як єго злапав за вус — і тріпнув ним до землі, аж вус вирвав. Приходит до третого покою: ще ладніша панна стоїт за склом,— ще ладніща, як тамта. Він сбив скло і дібрався до тої панни, і за жінку забув: жиє з нею.

[1]) Двох слів не можна розібрати, бо чорнило розпливлося й розмазалося.

Digitized by Google

Єго жінка мала хлопця, а він не знає. Той хлопець рости по мінутах, ні по годинах; і тому хлопциви 2 роки,—то ще крепший, як єго батько. Каже: „Мамо! може, ще де є по мому дідун[ь]ові меч?" Вона каже: „є!". Він як взяв тую копію і меч і витягнув з землі і каже: „А в нас нимає сідла?"—„Нє, нима!" Али він сів на коня, що ще зістався по єго дідови, і їди. А мама плачи і каже: „Де ж ти їдиш?".—„Їду за татом!". І поїхав. Під'їхав під той самий город, де єго батько; а коні як заржали, аж мури потріскали. Мурин виходит: „Чого ви?"—„Ой, їди на нас неприятиль!". Він сів на коні і їди. Дивится: їди так, як копиця сіна. І каже єден на другого: „Биймося!". Б'ются. І Мурин як витяв в груди — і зміг сина своєго. Притиснув єго копією,— та й дивится: є дорогоценний сеґнат на пальце. Каже: „Як твій ся батько називаєся?"—„Мурин".—„Ну, то ти мій син!".

І їдут до м[ам]и, і жиют вже.

І єму приснило, що єго бабі і дідови, а татовому батькови і мамі, повибирав богатир вочи і в тюрму всадив. І сіли на коні і їдут в той край. Прийздят там, али виїздит напротив него богатир. А син каже: „Тату! я поїду сам до него". І як ся роз'їхав, як вдарив єго,— і той старий богатир вилитів с коня. І той єго забив. І приїхали до тої тюрми і питаєся: „Хто вам, тату, вочи повибирав?" Той розска[за]в і каже: „Як би ти мині так зробив, щоби я бачив! [а] то я ни знаю, чи ти мій син!" І батько каже: „В тії і в тії землі єсть богатий [1]), і має під собою 12 богатирів. Як [2]) бись єго дістав і помастив очи, то би я обачив". Він бере—їде. Дивится: лижит богатир, єму голова відбета, і лижит на дорозі. А голова каже: „Ни їдь до него, бо ще і тебе вб'є!" Той каже: „Піду!". А вона каже: „Витягни ж с-під мої голови меч! То я ни знаю, чи ти сильний, чи нє: всіх витягало дванайціть, та ни витягнули". Той взяв і їдною рукою витягнув.—„Ну, добрий ти хлопець!", так голова каже: „Береш - і їдь до него. І дивися: їх буди 12. То єден,— той, що сидит,— скаже; „чого ти приїхав, Мурин? чи ся воювати, чи ся мирити?" то ти скажиш: „Нє! миритися". І будеш з ним стояти, то вдариш єго моїм мичом, то єго розітнеш. Іно-тілько не бий [3]) єго мичом другий раз, бо він вожіє, бо то ни справидлий богатер, али він с чортом воює". І той приїхав до него. Дивится: стоїт їх одинайціть, а він сидит і питаєся єго: „Чого ти приїхав, Мурин? чи ся бити, чи ся мирити?". Той каже, що миритися. Іно-тілько зрімнявся з ним, як вдарит єго тим мичом, аж на двоє розітьтяв. А тії єго слуги кричат: „Бий же ще раз! поправ! бо то шельма, недобрий!". А вони так хтіли, щоби ще раз вдарив,— то він вожіє. Али він ни такий був: ни поправляв другий, тілько витяв з него серце і поїхав. Їди. Нагадав собі, що то лижит на другі дорозі забитий богатир. І він приїхав до него, взяв зложив голову до толуба і помастив тим серцем. І він вожев (sic) і подзінькував єму за тоє, що єго від смерти відкупив. І приїхав до

[1]) богатир. [2]) В оригіналі: „Ябъ". [3]) В рукопису: „не бывъ".

Digitized by Google

тої тюрми, помастив батькови і мамови вочі. Тай зараз зобачили і подзінькували. такжи свому синови за тоє, що побачив від него і визволив єго с тюрми. Тай тогди взяв той Мурин свого батька і маму до себи, і вже жили.

Правда, що він тепер такий великий богатир, що навіть і в світі такого нима. І як він потім всім справляв баль, то я був, їв-пив, по бороді тикло, а в горлі сухо було. І як вийшли на іграцію, що так стріляли кулями-порохом, а потім гнойом, али я — знаєти — напився та й вліз в гній. Али як не стало їм гною, то вони мною як встрілили, то я аж ту залетів і вото вам тамтую прахтику справидливу збрихав.

Друга половина цієї казки про Іллю Мурина збігається, як бачимо, з епізодами славетньої казки про Єруслана Лазаревича. Відома вона в старих списках, що найменше, з XVII в. [1]), тільки ж безперечно знала Русь казку тую про „Уруслана Залазаревича“ ще й перед XVII в. Позичено її не від кого, як од тюрків, бо на це вказують дуже потюркізовані форми власних іменнів, як от„ Уруслан“ замість перського „Рустам“ і т. ин. А тюрки цю казку, як відомо, позичили з іранського епосу. Іранський епос найбільше вславився в літературній обробці „Шаг-наме“ великого Фирдовсія [2]), але розповсюджувавсь він серед народів іранської культури й усним шляхом.

Примітка про мову казки. О. Б. Курилова, характеризуючи говірку записів Димінського як проскурівську, разом з тим зазначає, що у Чубинського (т. I, вип. 2, ст. I) згадано про етнографічну Димінського діяльність і в повіті Ушицькім.

Двічі в казці читаємо „богатий“ замість „богатир“. Чи це помилка письма, чи таки й треба читати „богатий“, тільки з наголосом на кінці?

---

[1]) За рукописом XVII в. видав казку про Єруслана Лазаревича Костомаров: „Памятники старинной русской литературы“ т. II (СПБ 1860) ст. 325—339. Кращий варіянт В. М. Ундольського: „Сказка объ Урусланѣ Залазаревичѣ“, за рукописом XVIII в.—опублікував М. С. Тихонравов у своїх славнозвісних „Лѣтописяхъ русской литературы“, М. 1859, т. II, кн. 4, відд. II ст. 101—128.—Пізніш, уже 1894 р., М. Тихонравов у спілці з Вс. Міллером видали в Москві збірку: „Русскія былины старой и новой записи“, де подається в п'ятьох старовинних текстах історія про Іллю Муровця.

[2]) Порівняння казки про Єруслана Лазаревича з епічними іранськими повістями про Ростема (Рустама), улюбленого героя в „Шаг-намѐ“, див. у Стасова: „Собраніе сочиненій“ т. III, СПБ 1894, ст. 948 і д. (вперше надруковано в „Вѣстникѣ Европы“ за 1868 р.).

Digitized by Google

ЗВІСТКИ ПРО ТУРЕЦЬКЕ „БЕГАДУРСТВО“ ТА ПРО УКРАЇНУ Й СХІДНЮ ЕВРОПУ 1-шої ПОЛОВ. XVI В. У ФРАНЦУЗА ГІЛЬЙОМА ПОСТЕЛЯ.

I.

Українська Академія Наук 1926 р. видала в світ чималу книгу В. О. Кордта: „Чужоземні подорожі по Східній Європі до 1700 року“ (К. 1926; 208 ст.). Та спиняється В. О. Кордт у своїй старанній праці тільки на тих західньо-европейських письменниках, котрі сами побували на території давнішої Росії, теперішнього С. Р. С. Р. А вже ж, безперечно, цікаві можуть бути звістки й тих людей, що в наших місцях сами не бували. Иноді вони могли писати за оповіданнями самовидців-подорожніх, иноді—знов—їхні писання мають для нас інтерес з того погляду, що наочно показують, як собі уявляли нас, нашу територію і нашу історію вчені Західньої Европи. Тому приміром К. Бестужев-Рюмін у I т. своєї „Русской исторіи“ (СПБ. 1872) там, де він говорить про джерелознавство й подає спеціяльний розділ (XI): „Сказанія иностранцевъ“ (ст. 165-208), заводить до тієї рубрики всіх-таки тих, хто писав про Росію, а не самих самовидців.

Ані в Бестужева-Рюміна, ані—здається—де-инде, ми не стрічаємо імення Ґільйома Постеля, першого професора східніх мов у Франції (з 1538 р.),—ученого, який поміж иншими мовами знав і слов'янські та й гордовито заявив був, що може од Франції до Китая зробити подорож sans truchement—без усякого драгомана [1]). Постелеві належить трьохтомова праця „Про Турецьку державу“ (або йнакше: „Східні історії“), що світ побачила допіро 1560 р.: „De la Republique des Turcs“ (у Пуатьє MDLX). Але, як видко з посвят і, в ряди-годи, з самого контекста, написав свою книгу Постель значно раніш од 1560 р.: дещо—на місці в Туреччині (1535-1538), найбільше-ж у Франції 1542 р.,—а додаткові вставки робив ще й бл. 1546 р., у звязку з своїм другим перебуванням у Туреччині. Себ-то писав Постель ще перед заснуванням Запорозької Січи.

[1]) Про Постелеве життя див. докладно у акад. А. Е. Кримського: „Вступ до історії Туреччини, 3 вип. Европейські джерела XVI в.“ (Київ 1926, ст. 88-96) і в давнішій його-ж-таки роботі: „Первые шаги западно-европейскаго востоковѣдѣнія въ XVI вѣкѣ“ (1903, в т. II, вип. 3 московських „Древностей Восточныхъ Имп. Моск. Археологич. Общества“). Та од акад. А. Кримського, мого шановного вчителя, здобував я й усні поясніння, за які—звичайно—повинен скласти йому тут подяку.

Digitized by Google

Я взяв був на себе труд перестудіювати книгу Ґ. Постеля з дуже вузькою метою: мені хтілося пошукати, чи нема там якихсь указівок або натяків на існування у нас богатирської епічної традиції в XVI в. Таких свідчень, тобто про богатирство наше, я у Постеля не знайшов: знайшов лиш дещо про „богатирство“ у турків XVI в. Але заразом натрапив я у Постеля на скількись инших уступів, цікавих для історії нашої етнографії в західній Европі, цікавих тим, що вони вимовно ілюструють, як дививсь на нашу народність і на наших сусідів один з найкращих европейських сходознавців XVI віку.

II.

Думається, що певний для нас інтерес можуть мати ось які уступи з Постелевої праці:

Т. III, стор. 76: „З півночи [межують із Турецькою державою] московити, червоноруси (Russes rouges), волохи та гірські угорці з Семигородщиною“.

Т. I, стор. 34. „Більшина невільниць у турків—це христіянки-черкаски з-поблизу Дона й Темеринди (давніших Танаіса та Меотиди), мінгрелки з-поблизу Вірменщини, та з Волощини, або Богдану, з Сербії, з Босни, з Трансильванії, з Угорщини, із Славонії, із Сицилії, з Італії, з островів, взагалі з усіх христіянських країв, де турки мають перемогу. Невільниками не бувають греки, бо платять [річний] податок, жиди—бо платять будь-коли, вірмени—бо їм надав такого привілея Мохаммед, адже колись вони дали йому притулок, бувши як і він несторіяни. Венеціянці, доки жили в мирі з турками, а це тяглося більше як 40 літ, не бували турецькими невільниками, принаймні з султанського відому. Оце такі бувають жінки у володаря“.

Т. III, стор. 18. „Є чимало багатих купців, які закуповують для султана невільників і невільниць—на Чорному морі, там де мінгрели, черкаси, московити, руси *(des Rousses)*, литовці; і котрі найкращі—тих презентують йому, щоб здобути за них подвійну ціну, або запобігти ласки. Дівчат одсилає володар до свого царгородського сералю, до султанш, як сказано в першій книжці. Найгарніших хлопців він задержує в своєму сералі, коло себе, а нетаких гарних—одсилає куди-инде, як-от до Галати, Магнезії, Адріянополя, Бруси, де їм і дають путяще мусулманське виховання“.

Т. III, стор. 39-40. „Турки на війні звичайно покладаються не на зброю, ба на прудкість коней, а ті вояки, що мають звичку орудувати зброєю, звуться „делі“ („шалений“), або „бегадур“ („хоробрий“, vaillant). Вони збираються в гурт, так—людей на 200-300, і виряджаються до ворожого табору, щоб вивідати справи, або чинити инші сміливі вчинки: засідки чи инші небезпеки. „Шаленими“ („делі“) вони звуться тому, що своєю волею, без страху, йдуть вони на видющу

Digitized by Google

смертельну небезпеку. „Бегадурами“ (vaillants) звуться вони тому, що, коли щасливо повернуться, то их високо цінують і нагороджують [1]).

„Вони одяг носять зовсім не такий, який буває в инших, а саме— на голові величезну шапку в формі мірки-четверика, що звисає аж на плечі; на ній пір'я, або два орлячі крила; на ногах — остроги, завдовжки із стопу, на угорський лад; лев'яча, або леопардова шкура—на плечах;—особливо так одягаються ті, котрі вбили одного або скількохсь ворогів у ворожому-таки таборі. Правду кажучи, більше варті вони ймення „делі“ („шалений“), ніж „хоробрий“. Ніколи їм не дають вищих посад, бо мозок у них слабенький, але їм дають триста чи більше „султаніїв“, або дукатів річно, щоб ці бідолахи були ще сміливішими“.—Ця Постелева звістка, яка з такою докладною мальовничістю свідчить про цілковиту живучість „богатирства“ (чи „бегадурства“) у турків-османів 1-шої полов. XVI віку, каже нам згадати про той факт, що і в нас той самий термін „богатир“ був у XVI віці зовсім живий [2]). І от при близьких стосунках України й Туреччини XVI в. могло, мабуть, траплятися й так, що наші тогочасні люди уявляли собі своїх билінних богатирів саме такими, якими вони бачили живих „бегадурів“ турецьких.

Т. II, стор. 25. „Татари зайняли землю од своїх далеких гір до полів Росії (Russie), Литви і Польщі. Бо цар московитів, перед тим як зробився християнином грецької віри, був володарем однієї орди згаданих татарів“. З цими Постелевими словами треба в'язати й трохи дальшії:

Т. II, стор. 27. „Од татар вийшла держава не тільки Великого Хана, але й [перська] держава Софі та ізмаілітських [=мусулманських] орд, сусідніх з морем Понтійським, і християнська держава московитів, яка більше вже ніж 200 літ (*М. Л.*: писано 1542 р.) не дає отим татарам набігти на Европу отак, як вони те звичайно робили частіш ніж кожні 25 літ“.

Т. III, стор. 81-82. „Близько того самого часу [=поч. XIII в.] почалася проповідь Мохаммедової віри сусіднім татарам, що давніш були поганами та ідолопоклонниками. Одна їх частина навернулася до Мохаммедової віри літ сто пізніш після того, як московити зробилися християнами. Инші—ні“.

„Тоді-ж-таки прийшло чимало вояків Татарщини з-поблизу Чорного моря, з так зв. Темеринди, або Меотиди, та з Дону, або Танаїса, які були наполовину фиги, наполовину виноград, себ-то наполовину мохаммедани, наполовину християни. Вони зайняли частину Великої Вірменщини, називаючи себе черкасами (Circassi), себ-то хоро-

[1]) Тут Постель, живовидячки, не мудруючи повторює пояснінння, дане йому турецькою мовою. По-турецьки „beha“ значить „ціна“,—і той, хто казав Постелеві, що „behaдури“ звуться так тому, що їх високо „цінують“, добачав у першій половині цього терміну не що, як слово „beha“. (Цю філологічну увагу подав мені акад. А. Кримський).

[2]) Див. у нас вище ст. 3-4.

Digitized by Google

брими. Якже їх не вистарчало на те, щоб довго подержатися, то вони подалися до єгипетського султана, як раби, і назвалися мамлюки, себ-то піддані володареві чи цареві. Од них, через їхню хоробрість головним чином, повстала назва — держава Мамлюків і Черкасів, бо вони так хоробро її обороняли, або нападали на инших, що навіть султани вибиралися з-поміж них. Решта з цих грекохристіянських черкасів (La reste de ces Chrestiens Grecs Circassi) ще й досі перебуває коло Чорного моря, там звідки вийшли отії. Їх повсякденно продають татарам, персам і туркам у неволю".

Кого тут розуміє Постель під „греко-християнськими черкасами"?— Коли порівняти звістки Михайла Литвина другої половини XVI в. про торг невільниками з-над Чорного моря, то ці „греко-християнські черкаси" аж надто скидалися-б на наших українців, які—до речи сказати—ще й у XVIII в. звалися в своїх сусідів „черкасами" [1]).

Тільки ж ясно, що у Постеля ми бачимо певне непорозуміння.

III.

Деякі (і то вже виразніші) паралелі до того, що каже Постель, можна знайти у барона Сігізмунда фон-Герберштайна в його записках про Московію та про татар: а фон-Герберштайн писав на якихсь літ 10-20 передше од Постеля (надрук. Герберштайнові записки в Відні 1549 р. та в Венеції по італійському 1550 р.,—ще за авторового життя) [2]). В розділі про татар Герберштайн каже, що коло Меотидських болот та Чорного моря на ріці Кубані живе народ абхазці, а від їхньої країни до річки Мер[к]ули, що тече в море, є гори, де живуть „Circassi, які не слухаються ані турків ані татар. Руси (Rutheni) повідають, що ті черкаси—християни, що вони живуть своїми законами, а віра і обряди у них—такі, як і у греків, тільки з мовою слов'янською; вони нею правлять службу божу. Вони—сміливі морські розбійники. Річками, що течуть з їхніх гір, вони виїздять на своїх човнах у море, грабують всіх кого на морі зустрінуть, а надто тих, хто пливе з Кафи до Костянтинополя" [3]). Далі Герберштайн (л. 63 об.; рос. 164) каже про місто Черкаси в межах Литовської держави на ріці Дніпрі і додає: „Звичайно, що наддніпрянські черкаси—це руси (Rutheni) [4]), инакші ніж тії, про яких я вище сказав, що вони живуть коло моря в горах; а над оцими за наших часів

---

1) Див. Пыпинъ и Спасовичъ: „Исторія славянскихъ литературъ", т. I, СПБ. 1879, стор. 315. Почасти ще й досі росіяни вживають терміна „черкаський" в розумінні „український" (як от, „черкасский скот")

2) Найновіщий (і найкращий) російський переклад — А. Малеїна: „Бар. Сигизмундъ Герберштейнъ — Записки о московитскихъ дѣлахъ", СПБ. 1908 (ст. XLII та 383; але ст. 251-275—то переклад уже з Паола Джовія).

3) Див. венец. видання 1550, л. 62; російський переклад А. Малеїна (1908) ст. 159.

4) В самому початку своєї книги (л. 2) фон-Герберштайн попереджає, що Russi з латинська звуться Rutheni. В російському перекладі А. Малеїна (Спб. 1908) див. ст. 1.

Digitized by Google

панував Євстахій Дашкович (Taskouitz),—він, як оповідав я вище [1]), ходив з Махмед-Ґіреєм до Московії".

Поруч усіх таких звісток про „Черкасів" (Circassi) нехотячи приходить на пам'ять класичний уступ про козацьке місто Черкаси (над Дніпром) у Станіслава Сарніцького 2-гої полов. XVI в., що повинен був-би знати Україну дуже точно. У нього ми читаємо в словниково-альфабетній статті „Czerkasy" от що:

„Czirkasy tradunt reliquias veterum Cymbrorum, quos Homerus Cymerios vocat. Nomen certe affine est. Religio apud eos magna ex parte Machometana. Mulieres fere ac viri belli munia apud eos obeunt. Distat à Kiouia iuxta Guagninum 27 milliaribus, iuxta vero regios lustratores 15 tantum".

Див. Stanislai Sarnicii: „Descriptio Veteris et Novae Poloniae", Варшава 1585, арк. B, л. 4 об.

Тимчасом як Сарніцький в людности наддніпрянських Черкас констатує релігію переважно мусулманську, його сучасник єзуїт Антоній Поссевін, що їздив послом од папи римського до Москви 1582 р., повідає про християнство у черкасів кавказьких, як про державну їхню релігію. В самому початку своєї книги „Moscovia" (Антверпен 1587, ст. 9), згадавши про те, як Іван IV Васильович завоював Астрахан на Волзі коло Каспійського моря, Поссевін додає, що Астрахан був столицею татарської орди і поширив границі Астраханської держави аж до Черкасів на 300 міль поза Астраханом: protulit ditionis suae fines usque ad Circassos trecenta ultra Astracanum millia passuum.—„Ті черкаси,—каже Поссевін,—маючи таку саму релігію грецького обряду, як і їхній найближчий сусіда-Москов (graeci ritus affinitate), вдалися були до Москова з проханням, щоб він до їх прислав тямущих майстрів, які їм збудували-б замки для оборони проти турецьких забігів; і Москов їм це зробив (він був жонатий з дочкою черкаського князя, primarii viri, яка потім померла)".

IV.

Нарешті варто навести тут виписку ще й з відомого подорожнього гуманіста Пієтра делля Валле, вже з першої четвертини XVII в. в його майському листі з Феррахабада 1618 р. [2]). Цей італієць українців дуже добре знав: знав, що й мову вони мають окрему: „la lingua Ruthena" [3]), і що частина їх увіходить у склад козаків, Cosacchi.—

---

[1]) На тих фон-Гербершгайна оповіданнях про Остапа Дашковича (л. 58, та л. 64) нам, очевидячки, нема чого тут спинятися. В російському перекладі А. Малеїна (1908) ст. 149-150 та ст. 164-165.

[2]) У венецькому виданні „Viaggi di Pietro della Valle il pelegrino" 1667 р. цей майський лист 1618 р. міститься в томі II-гім (або, для „Персії", в т. I) на ст. 171—358.

[3]) Згадуючи про посла „Стефана, нації польської, релігії католицької", делля Валле завважає, що він окрім польської мови говорить „руською", anche la lingua Ruthena T. II, ст. 264.

Digitized by Google

А козаки—повідає делля Валле (II, 225)—«це такі християнські народності, що сидять коло Великого моря, на усті ріки Nieper'a, або Бористена. Це, повинні ви знати, не є назва нації: так зветься спілка (raunanza) людей, що позбиралися з різних країв і з різних вір (досл. «сект», sette), хоч усі вони ніби й християни. Вони, не маючи жінок, дітей, хат, не слухаються жадного володаря (principe), але, сидячи далеко од будь-якого гòрода в кріпких місцях (in luoghi forti), або в лісах, або в горах, або на ріках, слухаються, отак як наші розбійники-бандити, певних своїх ватажків («capi») і годуються з добичі, добутою шаблею. Од розбійників вони одрізняються тим, що не грабують і не тривожать, як бандити, краї тих володарів, де вони живуть, коли перебувають з ними в мирі; ба частенько навіть іще й служать їм на війні чесно й вірно. Але чинять вони раз-у-раз шкодливі забіги та грабіжницькі наскоки, морем й сухопуттю, на сусідніх ворогів—турків та инших мохаммедан. Тому володарі їхніх країв не тільки не переслідують козаків, ба ще й сприяють їм і допомагають харчею та грішми, отак само як турок на шкоду християнам підтримує варварійських морських розбійників-корсарів. В різних місцях є різні громади козаків. Частина—в країнах Русії (Russia), або—що те саме—Московії..., а частина—на Чорному морі та в багатьох инших середземних місцях (luoghi mediterranei) королівства Польщі». Козаків московитських характеризує Пієтро делля Валле геть усіх, як «єретиків або схізматиків», ворожих латинству (II, 256), а про наших каже, що «козаки Польщі—в значній частині (gran parte) католики» (II, 261; тоб-то, очевидячки, унияти). Делля Валле пропагував перед перським шахóм ідею, нехай би Персія для боротьби проти Туреччини вступила в військову спілку з «козаками Польщі» (II, 257), і отій справі, персько-козацькому союзові, й присвячено чималу пайку маєвого листа Пієтра делля Валле 1618 р. Особливо він радить з'єднатися з тими «козаками Польщі», котрі (II, 257) сидять коло устя Бористена на Чорнім морі. Вони, не маючи там укріпленого гòрода (città), сидять почасти в шатрах, почасти в хижках (capanne), під захистом вод та болот, так що ані з суходолу, ані з моря не можна на їх напасти й виловити їх із такої твердині. Живуть там постійно в тому місці понад 2000 добрих вояків, які—доки весна—стережуть кораблі та зброю, не забуваючи робити на своїх конях наскоки на сусідніх з ними европейських татар. А як надійде літо чи инша година, оповіщена як пора для морських виправ, то збирається з усіх сусідніх сторін і з цілого королівства Польського безліч инших людей, кому хочеться здобичи здобути. Обираються ватажки (capi)...—і виряжаються вони в похід на турків, з гарматами, на кораблях... Що надибають на морі, грабують: турецькі купецькі кораблі в літку, можна сказати, не важаться й пливати. Не задовольняючися морською здобиччю, козаки нападають на [турецьку] землю, і нема такого місця навкруг Чорного моря, якого вони були б не взяли й не по-

Digitized by Google

[illegible]

руського, татарського та лезгинського роду ([illegible] Circassa, Russa, Tatara e Leghi), яких продають по цілому Сходу». Про «natione Russa» не було досі в цілому контексті у делля Валле ніякої згадки, і тому найперше читачеве враження од отсих делля-Валлевих слів — таке, що й Пієтро делля Валле поплутав, як і инші, кавказьких черкасів з нашими козаками-черкасцями, і що він під «natione Russa» розуміє тут наших. Та з дальшого делля-Валлевого оповідання виразнісінько видко, що він цим не грішить. Раз зафіксувавши для нас термін «Rutheni», а для московитів «Russi», він твердо пам'ятає цю термінологію, і коли в наведеній цитаті ми читаємо: «natione Russa», то це визначає у Пієтра делля-Валле ніщо, як natione Moscovita. Бо ми читаємо в нього далі (II, 222): «Поширяються черкаси од Каспійського моря аж до русів (infin ai Russi), або, як ми кажемо, до московитів, аж туди, де на устях Волги стоїть Астрахан. Руси, оточуючи північний беріг Каспія, сусідять з татарами та з однією татарською народністю, яка потім [на сході] доходить аж до тих татар, що звуться тепер узбеки (це слово, коли я його розумію гаразд, значить вільні пани)». Ще далі (II, 243) Пієтро делля Валле каже про тих астраханських русів, що й вони розбійники, і що подорожньому однаково треба стерегтися і лезгінів, і черкасів, і тих московитів.

[3]) Делля Валле бачив козаків у Царгороді (II, 259).

Digitized by Google

Виходить, що у Пієтра делля Валле не можна вже знайти якоїсь плутанини про наших черкасців. Видко, що така подія світової ваги, як берестейська унія р. 1596 нашої України з Римом, і дальші козацько-польські (та й польсько-московські) війни навчили західню Европу більше-менше точно й свідомо орієнтуватися в питаннях нашої етнографії [4]).

Із «Gu. Postelli de Republica seu magistratibus Atheniensium» (Ляйон 1545, in 32-o).

[4]) „Подорожами" Пієтра делля Валле я попереду користувавсь у французькому перекладі: Les fameux voyages de Pietro della Valle, Париж 1662, т. II, ст. 221 і н., та й був поробив свої українські цитати в перекладі з мови саме-іменно французької. Потім я всилувався свої цитати поперевіряти за італійським первописом (венец. вид. 1667 р.),— і тут мені охоче й прихильно допоміг мій шановний учитель акад. А. Кримський. Він іще й перечитав мою статтю перед тим, як її здати в друк. Вважаю за свою моральну повинність ще раз щиро подякувати йому.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] балади [illegible] остановили би [illegible]. У [illegible] означе примірник [illegible] II тома [illegible] товному тому [illegible] розходилися поміж [illegible] мірник був у руках в М. П. Драгоманова [illegible]

---

[1]) Хоч у тексті [illegible] (а уніятські [illegible])

навіть наводить невеличкі цитати з тієї „баллады" про Кирика, був такий і у проф. Ол. Котляревського (той примірник потім перейшов до рук акад. А. Е. Кримського), був у Ол. Лазаревського (переховується в небіжчикові бібліотеці), та й ще в деякого (акад. С. О. Єфремов придбав собі повного примірника антикварним шляхом). Таким чином судити про текст „Кирика", надрукований у „Записках о Южной Руси", ми все-ж маємо змогу. Добру оцінку дав йому сам П. Куліш: „Судя по нѣкоторымъ явно искаженнымъ и отрывочнымъ мѣстамъ, надобно думать, что въ первоначальномъ своемъ видѣ она (=„баллада") была гораздо совершеннѣе по формѣ и полнѣе по содержанію". Звертають на себе увагу й подані од Л. Жемчужнікова вступні бандуристові слова перед співом, де бандурист (не мав бути славнозвісний Остап Вересай) дає свою характеристику цій вірші: „Розкажу вам таке, що нині засміються, а розумніші, то, може, й посумують. Чи ви чули про бідного Кирика? То-то, що не чули! Як був я в Київі, так переняв про його пісню чи казку од старця з Димера. Єсть за Дніпром село Димер [1]... Буду ж я вам співати, да глядіть мовчать мині,—не перебивать! А хто не знає чести, того взять за чуба да на двір вивести". З цих бандуристових вступних слів видно, що на Лівобережну Україну принесено віршу про Кирика з Правобережжя і що в того пирятинського бандуриста вона не розказкою оповідалася, а співалася. Та й сам Жемчужніков виразно каже про музичний акомпаніямент—бандури: „Остапъ попробовалъ струны, настроилъ бандуру и минуты двѣ-три бралъ заунывные аккорды, какъ будто пробѣгая въ памяти то, что хотѣлъ пѣть".—Не можна, зрештою, не зазначити того скептицизму, з яким (значно пізніш) поставився до Жемчужнікового оповідання М. Драгоманов. На його думку, кобзареві-бандуристові (Остапові Вересаєві) приписав Куліш матеріяли, які дістав иншою дорогою [2]. Коли Драгоманова скептицизм оправданий, то виходило б, що сатиру про Кирика лівобережний бандурист може й не співав.

За п'ятнадцять літ після Куліша, П. П. Чубинський у II томі „Трудовъ Этнографическо-статистической экспедиціи въ Юго-Западный Край" (СПБ 1872, II, ст. 105-106) надрукував прозаїчну казку про Кирика, записану в селі Млієві Черкаського повіту, на Київщині. Казка—значно коротша од вірші, але змістом своїм добре збігається з нею. Цим разом цензура не поставила перепон для друкування.

Десь 1889 р., або близько коло того часу, відомий етнограф М. А. Янчук (редактор новозаснованого тоді московського журналу „Этнографическое Обозрѣніе") записав значно кращий варіянт вірші про Кирика (не співної) на своєму рідному Підляшші (а саме в Сідлеччині) [3]. В Янчуковому записі було багато топографічних вказівок (Овруцьк. повіт і ин.). Давши до записаного тексту відповідні географічні та побутово-історичні коментарі, М. А. Янчук

[1] Це навіть і не село, а таки містечко, Київського повіту, над річкою Перевезень коло Дніпра.

[2] Див. „Розвідки" М. Драгоманова т. II. Львів 1900, ст. 83-84.

[3] Що звістку, як і дальші подробиці я маю від покійного тепер акад. М. Т. Білашівського, що близько приятелював з покійним М. А. Янчуком.

Digitized by Google

Digitized by Google

В тім силі стоїт і церков благочистивая.
Там священник бородатий, попадя — гладкая.
В тім же силі був мужик, бідний, Кирик(ом) звався,
Робив щире, та нігди добра ни діждався.
Мав він жінку пузатую і дитя малое,
Но в бітноті (sic) і недузі ще було слабое.
Серед літа в час горачий пан заняв на жнива.
Нищасному Кирикови померла дитина
В такую пору, що нема ні гроший, ні хліба.
Він упав на коліна, став голосити, —
Треба думовинки і похоронити.
Пішов Кирик до сосіди помочі шукати, —
Али в цілім силі ніхто ни хтів послухати.
Кирек слезно заплакався, спляснувши руками:
Дізнався він, яка любов [м]іже сосідами.
Пішов еще до попа, упав на коліна:
„Помилуй мя, о чесний отче! померла дитина
„В такий час, що нима ні гроший, ні хліба,
„А несчасному чоловікови вилика загиба.
„Змилуйтися! учиніти! зараз дитину схороніти!
„Заплата, яка слідует, до осини пождіти!".
Піп струсив на Кирика бородою:
„Що ти баеш, сучий сину! я ж тобі слугою?!
„Коли ни маеш чим платети,
„То ти мині можеш кілька днів косити,
„Твоя жінка тоже може піти на лан жати люб в'язати.
„Чи ж я маю твої плати до осини ждати?".
Рече до него Кирик: „Ни можу, честний отче, бо час не до того:
„Я — сам вдома, еденак, ни маю нікого:
„Треба панщину відбути, як в панскі власти,
„Собі треба также дбати, аби марни зовсім ни пропасти".
Скочив піп, пхнувши ногою:
„Я ни можу згодитися с тобою!".
Піп поміркував губою,
Вдарив в шею кулаком: „Не говори довго зо мною!
„Ти маеш чим заплатити і ни хочиш робити? —
„А я ж тобі чорта-дурма буду хоронити?!
„Ти машельник, плут, бродяга, гультай і п'яниця,
„Твоя жінка — лядащитя, блядь, слободильниця
„І лежуха. Для того у вас нічого нима і ни буди
„Щоб такії випропадали, лукавії люди!".
Нарешті піп пхнув Кирика в шию [і у спину?]:
„Пашов вон ти, нигідний! ти, проклятий сину!" —
Кирик на несчасну долю нарікае,
Ходит, блудит, сльози проливае.
Пішов с плачом до дідича. Аж дідич его взрів, питаєся:
„Чого зажурився?
„Для якої річі?". Кирик свою причину сказав, —
Дідич над ним ужалився, таку раду дав:
„Коли ни знают тебе люди, піп ни хоче знати,
„Сміло можиш сам свое дитя поховати".
Той прийшов додому. Що з біди робити?
Бере рискаль і лопату, іди на могилки, та й зачав значити.
Аж приходит к нему старець, — борода сивая,

Digitized by Google

Поломок ясненький, одежа красная:
— „Помагай-біг, чоловіче! Що хочиш діяти?“
Рече старик до Кирика: „Чи ни думаєш ямки копати?
„Стій, ни-божи, ту твердо буди.
„Нехай в тім місті копают крепші люди.
„Отут в сі долинці починай копати, — тут м'ягче копати.
„Будиш мене благодарити, а довго мене памітати“
Пішов старий. Кирик хутен[ь]ко до копаня взявся.
Аж, недовго копаюче, до котельця з грішми дібрався.
Витягає на верх, що має сили,
Відкрив, глядит: аж там самі карбованці білі!
Тягни, що має моци, зніс руки, вліпив в небо оче.
Кінчив ямку, потім побіг додому охоче.
Свої гроші в комору впровадив.
Жінці гучний обід роспочавши,
Взяв в аренді спуст горілки, сам напився,
По виликих трудах крепко покрипився.
Хліба, м'яса, пева, меду, предбав додому:
С що їсти, пити, аби було кому!
Жінка цілу ніч ни спала, то пекла, то варила,
Всіх сосід завідливих здивила.
Кирик схопився раненько, тожи мало спавши,
Побіг сейчас до попа, в корман гроші взявши.
Зайшов з добрим ризоном, став сміло питати:
„Чи мно треба, отче чесний, на молебінь дати?
„А до того я би-м хотів з паламаром, з хрестом, зо всім
братством моє дитя поховати“.
Піп дивится на Кирика і рече до него: „Чи ти впився.
„Чи з виликої мудрости скрутився?
„А коли ти ни жартуєш, но хочиш так, як богаті люди.
„Красно хоронити, поминки справляти,
„Дай 15 карбованц[ів], то всьо буди,
„С твоєм удовольствієм — хорошенько буди!“.
Кирик не довго спирався, з кормана дістав, з нахальством
на столі поклав.
Піп задиву[ва]вся, ще до Кирика пожартував.
Тож — годити.
Дав три карбо[ва]нці, сейчас зачали на братство дзвонити.
Много людий із лану зачало ся сходити,
І з хорошем блачестієм Кирикови дитя схоронив.
Кирик всіх ідущих із цвентару до себи запросив.
Кирик, всіх сердечне участовавше приходних, на виньших моргає
І тим щедру милостиню дає,
А на обід запросив попа [з] попадею,
Дяків, братчиків, сосід, з цілою рідньою.
Їдят, п'ют, а пишком позирают,
Їдні бают, другі шепчут, а треті моргают.
Ніхто так, як піп завідливий, оком пожирає
І думку думає:
„Що такого? вчорась Кирик на колінках лазив,
„Молив, просив, та нікого слізми ни поразив.
„Тепер сипли гроші, богато частує,
„Невже ж то его дідич так усердствує?
„Сумліваюсь, яка то причина, —

Digitized by Google

„Він ся десь прокрався, або кого розбив, — треба его добре
взяти, поганьского сина!“.
Гості уже, звичайно, наїлись, напились,
Розішлись до своїх домів, бесіду скончили.
То ті, що в Керека гарно їли-пили,
Зійшовшися на улицю, громко говорили:
„Казали, що Кирик куска хліба ни має,
„Що він, як собака, із голоду здихає,
„А сегодня — як зверх на столі всьо стало!
„Як в якого богатира, подістатком стало“.
Піп зайшов додому, став крепко думати,
Яким би способом Кирика спитати:
„Кто то так вспомагає? Де він так набрався,
„Що всіх людий задивив, богатим стався?“.
А ни можи, жадним способом, [тое упізнати]!
Пішов до своєї попаді, зачав ся питати.
Попадя прийшла з обіду, лягла, протяглася,
А по животі погладилася, почухалася,
Сюди-туди хутко схопилася:
„Пристань, — рече, — мій сивий голубчи!
„В Кирика наїлися, як би в якого богатира, — і не виділа [лучче]“.
— „Супруго моя, сопруго! Добре ми с тобою [жити]!
„Яким, яким би способом Кирика за гроші спитати,
„Де він того набрав?
„Вірно, то его так дідич одару[ва]в!“.
— „Мій сивий голуби! престань на мое осуждения:
„Нихай Кирик прийде до сповіді в воскрисения,
„І ежелі всього не скажи, то доти ему причасті
„Не обіцяй дати, хоць би мав пропасти, — поки за гроші
не презнасться!“.
— „Супруго моя, сопруго моя, сопруго! Добри ми с тобою жием,
але далеко ми до воскресенія ждати:
„Мусит він десь гроші потирати,
„Треба тепер же до сповіді примушати“.
Али піп втішився, в долоні поплискав,
Почухався по голові, бороду погласкав.
Скоро субота наступає, піп дяка до Кирика посилає.
Кирик, змушений, в воскресенье сповідь відправляє.
В церков входит,
А своем звичайом сповідь говорит.
Піп ся за гроші питає: „Можи, ти де ся прокрав?
„А можи кого забив?“.
Мусів Кирик на сповіді признатися [1]),
Як найшов котелця з рублями і яким случайом, і добрі гроші
дали ся взяти.
Піп покрутив головою, поцмакав губами:
„Ти й нигодний! ти знайшов котелиц з рублями,
„Повинин-їсь зараз прийти-просити:
„Гроші, може, були закляті, — тре їх було посвятити,
поблагословити,
„Посвятивши, половину на церковцю дати!
„А ти — сам п'яньствуєш, обіди справляєш, як би який богатир!

[1]) Може: „ся признати?“.

Digitized by Google

„Так робивши, то ни знаю, чи благо будить їх уживати.
„А теж бардзій оглядись: ти всіх людий частуеш, кормиш і гуляеш,
„Так робивши, хутко свою душу потераеш.
„А лутше старайся, мій голубчи, душі спасения!".
Поругався піп Кирика, ледво дав му причасть і розгрішения.
А сам пішов додому і став крепко думати,
Яким би способом гроші відібрати.
І, ни мігши жадним способом видумати,
Пішов до попаді, став казати:
„Сопруго моя, сопруго! добри ми с тобою!
Вже знаю, де в Кирика гроші взялися,
Али яким би способом в него їх відібрати?"
Попадя ся усьміхнула, недовго думала,
Завідливому попови латвий спосіб дала:
„Аж у нас, — рече, — на горі шкура воловая
„Чорна, з хвостом і рогами, але-же сухая,
„Треба еї розмочити, — вночі напнем,
„Підемо до Кирика — настрашим і карбованці хапнем".
Хвацкий піп іскочив на гору по шкуру, намочив водою;
Як прийшла ніч, зачалися в хаті с попадею:
Положив шкуру на столі, крепко витягае.
Хвацкая попадя попа в шкіру одягнула.
Одягнувше, як расою, — дратви і шила!
Совсім попа з головою престойно обшила.
Знала, як понатягати на руки і на ноги,
На голову наставила шкарадній роги.
Як піп зайшов до Кирика, став двері ломати,
Одмінним голосом став муркотати.
Кирик, тое почувше, взлянув [1]) в вікно, сполохався:
Бачит чорта із рогами, — з страхом запитався:
„Аж чого ти хочиш, чорти?" — Він до вікна пустився
І рогами просто до Кирика наставився.
Потім крикнув дивним голосом: „Як ти смів забрати
„Мої гроші із котелцьом, на мугилках взяти?
„Оддай сейчас, бо я тебе в пазурі поймаю,
„Вкину в огонь невгасимий, голову зірвавши".
Кирик, ледви жив, взяв котелце, за поріг висунув,
Запер двері, ще й і хутенько засувку засунув.
Війшов до хати, сів, на головку руки заложивши,
Бо, собі ніц не надібравши, як тішився,
Так знов смутний, — грошиків позбувся.
Піп лукавий ни хтів довго над грішми думати:
Вхопивши в-обіруч за котельце, поніс просто до хати.
Цікавая попадя цілу ніч ни спала,
Вікном виглядала:
„О! бачиш, сивий голуби любезний, як-їсь ся ни довго бавив!
„Як хутко-сь ся справив!
„Али ж покажи, чи много?". Піп хотів віддати,
Але руки від котелця ни хотят відстати.
Піп, з радости в таку тугу впавши,
Плаче слезно, такої кари дізнавши.
Розкішная попадя хтіла гроші руками вибрати,

[1]) Букву „г" не написано.

Digitized by Google

Али штука ни вдалася, бо всі карбованці вкупу зліпилися,
Ани могла грошей взяти, ані рук відчипити;
Хтіла з попа шкуру зняти, — ни могла злупити.
О, чудо над чудами! бо шкура до попа [тіла]
Приросла, пристала, як би прикіпіла.
Плаче піп, голосит, тримає руками:
„Ах ви, гроші проклятії! пропав же я з вами!“.
Цілу ніч піп, над грошима, сидит-нарікає,
Скоро день, — до Кирика жінку посилає.
Попадя завилася, до Кирика входит,
Всю гісторію чудесну перед ним розводит.
Рече, що піп сміявся, хтів пожартувати,
Здумав шутку — в добрий спосіб гроші відібрати.
Напнявши шкіру, штука удалася,
Али на якусь нисчасну ходину (sic) до рук вчіпилася.
„Одягнися, прошу, зо мною до хати, —
Твої гроші дадутся тобі взяти“.
Кирик слухав пельно, решти догадався:
„Ни дурно піп на сповіді питався!“.
Прийшов до попа. Піп, спустивши очі:
„Я то, — рече, — ходив страшити тебе опівночі.
„Возьми собі карбованці, заниси додому,
„Но прошу тебе, мій любезний, ни скажи нікому“
— „Ни скажу,
Но піду — то дідичови роскажу“.
Кирик ни хтів гроші з котельцьом брати,
Пішов перши до двора — дідичови казати.
Росказавши всю причину, дідич уди[ви]вся,
А прийшовши — перестрашився.
Бачит, що чорний, чорний, мерскій і рогатий,—
Сотника і всю громаду казав закликати.
Прийшли люди і братчики, аж ся застрашили,
Що с попа зробився дітько урожений.
Казав дідич которим-найкрепшим за котелиц (?) рвати,—
Жадному ни хотів відстати.
На самім остатку казав при громаді Кирикови брати.
Кирик іно дотиркнувся, — котелиц відстав.
Піп аж зубами скригтав, як котелиц взяв.
Дідич ужаловався, яким би случайом с попа шкіру здійняти.
І всякими способами стали пробовати.
Али ж бо кров жива виступає,
Піп з болю кричит, аж мертвим стає.
Всі перикопались, — видят, що не жарти.
Питаєся громади:
„Чи жилаєти собі такого попа?“.
Рече громада до него: „Як ми собі можим жилати такого попа?!
Як він прийде до церкви, — що має которий Богу молитися
То буде на попа дивитися“.
Дідич взяв бумагу, став писати карту.
Описавши всю гісторію: „новое з'явління“,
Шле его до Житоміра в Духовное правления [1]).
Видут попа, зачіпивши веревкою за роги,
За ним біжит народ со всіх сторін многий.

[1]) Житомир зроблено губерніяльним містом для Волиню 1804 року.

Digitized by Google

Digitized by Google

Став він казати: „О ви, чесні отци-базиляни!
„Буду вам вірно служити, поки віка стане.
„І буду законів божих перестерігати.
„На милость Бога гріги (sic) визнавати“.
Базиляни сказали: „Ми би тее зробили,
„При[й]мили би тебе, і Бога просили:
„Знаєш добри, що нашая Пречистая мати
„Ніколи правовірним не дає загибати.
„Али ж ми можна нічого учинити на твоє прошение.
„Аж по формі будеш мати позволение[1].
„Написани від архирия. Іди ж, не бійся!
„Хочиш хитро-мудро, — отож старайся!“.
Пішов він задумавшись аж до Аннополя[2]).
Слізми своєми умившись: „Гирка (sic) ж моя доля!“.
Привиле (sic) го до села Загайчиниць, так черці закричали:
Що „ми такого чорта зроду не видали!“.
Він собі нагадав житомирські палки:
„Тут же мене, — каже, — посічут-порубают в дрібні кавалки!
„Супруго моя, супруго моя! ти ж мени того порадила!
„Ти мене до того діла припровадила!
„Ти сидиш вдома, пануєш, а мене водят, поблізуют.
„І чорну шкіру без милости палками дерут!“.
Привели его до архирея, поставили в брамі[3]),
Пот и роги поставились, шерсть наїжилася, фіст задерся.
Подали бумагу архирейові (sic) читати.
Архерей, бумагу прочитавши, тоже сам налякався,
Вийшов на двір, по шерсті его погладив:
„Що ти, бідний Курчевский, зробив?
„Вірно ти Божого закону не додержував?
„Я тебе святив попом,
„А ти ся зробив волом!
„Ну, тепер треба тобі робити в плузі,
„Там будут тебе хлопці батогами-плетинками бити,
„Повинна чорна шкура відпадати;
„А до Почайова нема чого тобі і думати!
„Як схоче Божа воля тебе простити,
„Может і тут шкура ся відмінити“.
Казав взяти его меж скотину, на день кусок хліба і трохи води давати.
А тим часом, він що був, ним орати, і позії на ніч в перку (sic) запирати.
Мучився так попонько цілий місяць вигод, знарнів, з голоду вмирає.
Аж в-опівночі двері старец відчиняє,
У него борода сивая,
Поломок ясненький, одежа красная,
І каже: „Встань, попе, стрілнявий!
„Покинь шкуру і одягнися.

---

[1]) тобто дозвіл (од православного архирея) для переходу з православія на унію.

[2]) Містечко Аннополь — Острозького повіту на Волині. 1821 року, як згорів манастир в Острозі, Аннополь зробився резиденцією православного Волинського архирея.

[3]) Волинським архиреєм в 1820-их р.р. був Стефан Романовський. Це ж він і переніс епископську катедру до Аннополя.

[illegible]

II.

[illegible]

[illegible] М. Драгоманов у своїй розвідці „Два учителі [illegible]“ („Вѣстникъ Европы“ [illegible]). [illegible]

М. Драгоманов у згаданій своїй розвідці про „Два учителі“ наводить з російської літератури свідоцтво, що в жовтні 1825 р., може за два місяці перед повстанням декабристів, ця легенда вже була в Петербурзі і викликала там величезну сенсацію, ніби справжня подія. Він наводить оповідання самовидця Дмитра Завалішина: „Петербургскія легенды и событія въ 1825 г.— Исторія попа съ рогами“ [2]. Завалішин переказує, як він сам не міг (а це було в жовтні 1825 р.) проїхати Невським проспектом коло Казанського собору, бо туди силувався вдертися величезний натовп людей, що бажали побачити там попа з рогами. Опріч простонароддя зібралося там багато аристократичних екіпажів, карет з великосвітськими дамами. Поліцмейстер марно силувався розігнати натовп, а дами голосно кричали поліцмейстерові з екіпажів, що він дуже не добре чинить:—адже він сам того попа з рогами бачив, а не хоче, щоб і инші так само подивилися. Потім розпустили чутку, що рогатого попа, тайкома, перевезли до Олександро-Невської лаври. Туди ще більше насунуло люду. Якийсь архієрей (думали, що сам митрополит) виступився з церковного вікна, що над брамою, і почав запевняти народ, що ніякого попа з рогами нема, і що це—дурні, порожні чутки. Але люди ще більше пнулися до манастиря і почали збивати собі драбину, щоб перелізти через манастирську огорожу. Тільки пожарними кишками,—[illegible], підчас жовтневої холоднечі, дуже сильною,—пощастило розігнати величезну юрбу. З-поміж рясних, численних легенд, які тоді в Петербурзі циркулювали, Завалішинові здавався за найправдивіший варіянт—такий: В одній з „Юго-Западныхъ губерній“ якомусь бідному дідові вмерла баба. Піп заправив за панахиду „карбованця“ („мѣстное выраженіе, означающее—рублевый“, пояснює Завалішин), і харпакові-дідові довелося ховати свою бабу самому, без попа. Але, як знайшов він, копаючи, цілого горшка із срібними грішми, то

[1]) Передруковано по українськи в „Розвідках М. Драгоманова“, т. II. Львів. 1900. стор. 66-94.

[2]) Завалішинове оповідання надруковано в журналі „Древняя и Новая Россія“ 1879, ноябрь, ст. 403-409.

зміг закликати й попа, та й переказав йому, звідки в його взялися гроші. Попадя порадила попові напнути на себе вночі шкуру з зарізаного, саме тоді, цапа та й піти одібрати гроші у діда. Тільки-ж шкура ще була свіжа і присохла до попової голови і до тіла. Як почала попадя одирати її од попа, то необережно сіпнула його за присохле до шкури волосся. Піп заленентував, збіглася челядь і сторонні свідки, і попа віддали під суд. Судові акти переслано було, так думав Завалішин, до Петербургу, до Синоду; а в Петербурзі, з того, рознеслася чутка, ніби привезли й самого попа з рогами, які, за його гріх, міцно до нього приросли. Говорилося тоді таке: „Будетъ въ Казанской молебствіе, чтобы Богъ помиловалъ попа, и рога отпали-бы. А молебствіе будетъ служить митрополитъ съ главнымъ духовенствомъ".— М. Драгоманів наводить ще й инше свідоцтво, із книжки В. С. Іконнікова: „Графъ Н. С. Мордвиновъ" (СПБ, 1873. ст. 420), де говориться за доносний лист Шишкова 1825 р. до царя Олександра I про „буйный духъ времени", про розповсюдження розкола й непошани до духівництва, та про поширені в народі чутки „о нѣкоемъ попѣ, нарядившемся, для совершенія неистовства, въ козью съ рогами кожу, которая тотчасъ-же къ нему и приросла". На Драгоманова думку, донос Шишкова натякає, що в переносі легенди з України до Петербургу брали участь розкольники.

1902 р. казанський професор Євг. Бобров знов спинився на петербурзькій легенді 1825 р. про рогатого попа у своїй книжці: „Литература и просвѣщеніе въ Россіи XIX в.", а саме в розділі „Сказанія о корыстолюбцѣ въ козлиной шкурѣ" (т. III, ст. 171—181). Бобров навів оповідання полякацензора Осипа Пшеплавського про те, як „въ половинѣ октября 1825 года въ Петербургѣ разнесся слухъ, что изъ какого-то малороссійского уѣзда, привезли попа съ козлиною головою и рогами". Чутка, яку переказує Пшеплавський, більш-меньш збігається з тією, яку переказує Завалішин (і яку використав Драгоманов). Так само оповідає Пшеплавський про те, як більш од тижня „десятки тысячъ любопытныхъ" вдиралися до Казанського собору і до мітрополічого будинка. Лиш на восьму днину, „когда, послѣ многихъ увѣщаній, народъ все еще не расходился и домогался попа, то привезли пожарныя трубы и стали обливать. Тутъ уже никакое любопытство не устояло противъ душей октябрьской воды. Всѣ разбѣжались и болѣе уже не собирались. Попъ и съ рогами канулъ въ воду, и общество стало мало-по-малу смекать, что дескать, можетъ, его и совсѣмъ не было. Басня о попѣ-рогоносцѣ туманила Петербургъ за два мѣсяца до 14 декабря 1825 г. Слышно было, что будто-бы изъ слѣдствія о декабристахъ открылось, что они пустили ее въ обращеніе для испытанія легковѣрія народа, который, какъ и войско, они замыслили морочить другими выдуманными ими нелѣпостями" [1]). Окрім того Є. Бобров подав уривок із автобіографії бувшого семінариста Н. Гіляров-Платонова: «Изъ пережитого" (част. I, ст. 329), де наводиться більшеменше цей самий „разсказъ", що циркулював він за двацятих років серед учнів нижчих і середніх російських духовних шкіл. Оповідач-семінарист додає:

[1]) „Русскій Архивъ" за 1872 р., т. X. ст. 1567—1568: „Нѣсколько словъ по поводу отвѣта г. Берга г. Пршецлавскому".

Digitized by Google

„[illegible] содержатель табачной [illegible] прибыти въ Петербургъ [illegible] его пашпорт. Наконецъ [illegible] въ 1825 г. [illegible] Петербургъ [illegible] Вѣстникъ Европы 1826, № 11 [illegible] Полежаевъ [illegible] Н. А. Полевой [illegible] Вѣстникъ [illegible] Бобровъ [illegible] Бобровъ [illegible] кто-нибудь [illegible] народныхъ [illegible] образъ“.

[illegible] Вкраїні. А готова [illegible] Кирила, що її текст ми вище [illegible] перед тим [illegible] — в terminus ante quem; [illegible] монастир [illegible] черцями-базиліанами. [illegible] монастир [illegible] в унятську [illegible] 1831 року [illegible] розгорнулося [illegible] на бік польських повстанців — [illegible] Микола I [illegible] відібрати манастир од базиліян [illegible] і православну [illegible] — на terminus post quem [illegible] згадка, що право[illegible] архиєрей живе в Аннополі, а ми знаємо, що волинську [illegible] (острозького повіту) після острозької [illegible] року. От ці згадки [illegible] кажуть нам, що складено віршу [illegible] Кирила в 1830-х рр. А коли порівняти її текст до петербурзьких легенд [illegible] року [illegible] на територію українську, то таке [illegible] за пріоритетом нашої вірші.

[illegible] „[illegible] Полежаева“ 1832 р. і в пізніших виданнях [illegible] Полежаева. СПБ. 1889 (див. ст. 474—489. та [illegible]).

[illegible] 1832 № 11 [illegible] ст. 336—339.

Де вона мала скластися?—Живовидячки на Волині. На це вказують,—рясненькі, нівроку,—географічні її згадки: Овруцький повіт (там живе сільський православний піп Корчевський), губернський город Житомир (губернський—з 1804 р.), містечко Аннопіль на Острожчині з його архієрейською православною катедрою та недалеке с. Загайчинці, нарешті м. Почаїв з його побожно-уніятським базилянським манастирем;—це все волинська топографія 1820-х рр. Цікаво, що виключно з Волиня та з сусідніх повітів України Правобережної походять і всі записи тієї віршованої сатири, або всі звістки про ню; а якщо Жемчужніков записав свій текст справді на Лівобережжі, на Пирятинщині, то й він (або Куліш) в уста своєму кобзареві вклав заяву, що завчив кобзар цю віршу не на Лівобережжі, ба за Дніпром, в Димері, тоб-то ближче до Волиню-таки.

Хто саме склав цю сатиру? Які кола? — Безперечно у н і я т с ь к і, ворожі православію. Тут у сатирі й термінологія уперто держиться ще уніятська, з ремінісценціями про недавні польсько-державні часи. Уніяти титулуються в вірші: „правовірні", а православні—вони для автора вірші лиш „благочестиві". Духовництво тієї „благочестивої віри"—то грубі товаряки-христопродавці, як, от, піп Корчевський — герой сатири, що або по товарячому пеститься із своєю гладкою попадею (а вона—в сатирі—мальовниче гладить себе по пузі), або дере той піп гроші з живого й з мертвого, ще й за чорта з рогами передягається та йде бідного грабувати. Не моральну силу має—в сатирі—таке „благочестиве духовенство", тільки фізичну: спирається на московську владу. І саме прізвище батюшки-грошолюба: „Корчевський"—чи не московське воно часом? Може цей батюшка—великорус-чужак, надісланий з тверської Корчеви? Ба, коли він і українець зроду, то—такий, що вже закручує свою мову на московський лад („Пашов вон, машельнік, плут!") і, якщо найвищих, первосортних московських лайок не загинає (принаймні, сатира ціломудрено про це мовчить), то все-ж титулує свою парахвіянку, Кирикову жінку, щиро-московським епітетом: „бл-ь"! Поруч такої „благочестивої" дичі, справжня побожність і свята благодать живе тільки в уніятів, у преподобних отців-базилян у Почаєві,—і батюшка Корчевський, покараний од Господа, кінець-кінцем упізнає, що тільки в базилян-уніятів є справжня віра. Він тоді й сам хоче навернутися до унії, як до єдиної спасенної віри, та ба! базилянам заборонено прийняти покаяного грішника в лоно католицької церкви, на це треба-б дозволу од „благочестивого" архієрея з „Аннополя";—ну, а той архієрей, звичайно, дозволу не дає. Тільки-ж Мати Пречиста Почаївська, бачучи, що батюшка Корчевський душею вже привернувсь до правдивого костьолу Божого і тільки через заборону од православного владики не сміє формально навернутися на унію, змилосерджується над розкаяним схізматиком і привертає йому людську подобу.—Ясно, що така антиправославна сатира могла скластися тільки в уніятських колах 1820-х рр., і найпевніш—десь-таки в Почаєві, коло „цудовної" ікони Пречистої Матери.

Звертають на себе увагу ще й польсько-шляхетські настрої в цій українській вірші про Кирика. Поруч православного дикуна-попа виводиться й пан того волинського села, тоб-то польський поміщик, і той пан-католик—іде-

Digitized by Google

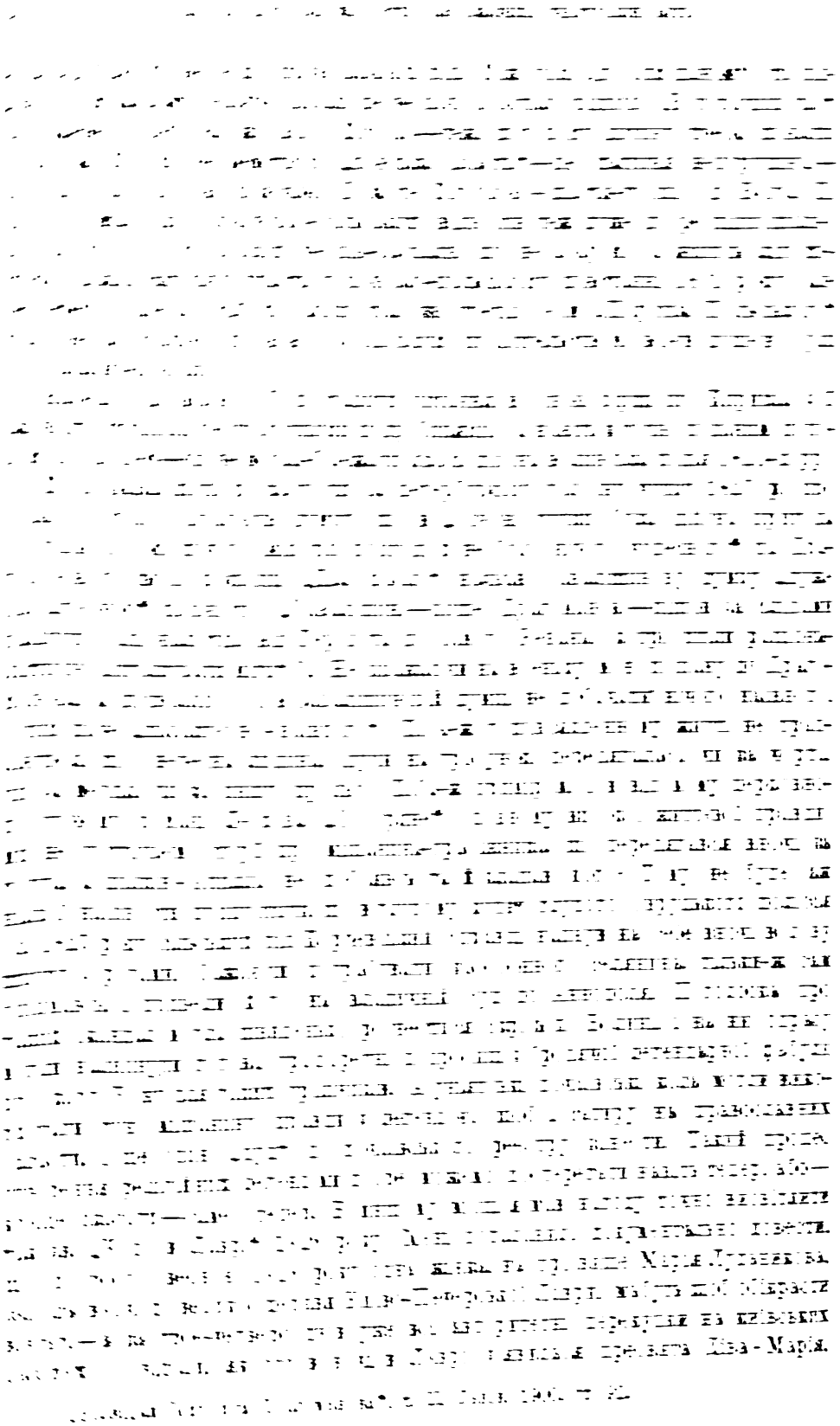

Digitized by Google

мати Божа, та які чуда вона творила, та як безбожники-комуністи хтіли були стреляти в ню, але посліпли і правдиву віру впізнали. За місяць-два про це балакала геть-уся побожна Україна [1]). Що була тепер, те хіба не могло бувати і сто літ тому? Для повної аналогії сучасної легенди 1926 р. до легенди про попа Корчевського та про Кирика-бідака 1820-х рр. не стає тільки, щоб якась побожна душа отеє „Лаврське чудо" в вірші вбгала та на антикомуністичну сатиру переробила.

III.

Тому що текст, якого був спробував 1857 р. видрукувати Куліш, залишається—можна сказати—„на правах рукописів" і побільше неприступний для читальницького загалу, я його тут передруковую. Для порівняння передруковую й пізній запис Хв. Кудринського 1894 року.

Оце текст, що його вирізала цензура з II тома „Записокъ о Южной Руси" (СПБ, 1857, ст. 83—95):

Баллада изъ временъ уніи.

Щось-то сталось на Волині, в Бобруйськім повіті;
Таке чудо ізробилось, що й не було в світі.
Послухайте, люди добрі, щось маю казати...
Моя мова хоч не гладка, да не стану брехати.
В однім селі міждо бором тече бистра річка.
Ой там стояв хрест високий, а під ним капличка.
Ой там стояв дворець красний, а в йому розкоші:
Там жив дідич дуже добрий,—все роздає гроші
Кажний день п'є, веселиться. Ще й грають музики;
А як прийде хто судиться,—так що твій владика!
Там і церковця стояла, не знаєм, якая; [2])
Коло неї піп косматий, попадя гладкая.
Там жив мужик, дуже бідний, він Кириком звався,
Що він робив діло щиро, добра не сподівався.
Саме в жнива, в робочий час,—нещасна година,—
Зробивсь Кирикові клопіт: померла дитина.
Пішов Кирик по сусідах помощей прохати;
Не схотів ніхто нічого Кирикові дати.
От і вернувсь він додому, облившись сльозами:
Зазнав тепер бідолаха, як жить з сусідами.
Пішов Кирик до панотця да впав на коліна:
„Помилуй м'я, чесний отче! померла дитина!
„Саме в жнива, в робочий час—превелика біда,
„Що нема в мене, панотче, ні солі, ні хліба.
„Прошу я вас, чесний отче, дитину сховайте,
„А що маю плати дати—до весни чекайте".
А згрізнувсь піп на Кирика, тупнувши ногою:
—„А, ти!" каже, „плут! п'яниця! Я в тебе слугою?
„Нема в тебе чим платити,—а лінив робити?
„От хоч-би пішов до мене днів на п'ять косити,

[1]) Див. „Етнографічний Вісник", кн. IV (1927), ст. 120—125: „Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі?" і у нас ст. 55—60.

[2]) У Димінського: „благочестивая".

Digitized by Google

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Та й [illegible] карбованці перед попом на стол.
Тут же [illegible] Кирик [illegible].

1) Спуст—[illegible]

Щоб братчики ізвеліли на братство дзвонити.
Тут ще людей бідний Кирик на обід ззиває,
І, хто іде із копами, у двір завертає.
То всі сусіди у Кирика наїлись і напилися.
А наївшись і напившись, по домам розійшлися.
Да й ніхто ж так, як пан отець, не жере, не пожирає,
І яку іще він думку сам собі гадає!
„Отто, Боже милостивий, як у світі дивно!
„Що який іще учора був сей Кирик бідний!
„Вчора лазив на колінах, плакав да просився,—
„Тепер сипле карбованці... Де він так розжився?"
Алчущая попадя з обіду прийшла, роздяглася:
Як здумала про Кирика, так аж схопилася:
—„Ой ти", каже. „чесний отче! прими наставление:
„Нехай прийде Кирик на сповідь у се воскресение,
„Да випитай усю правду, нехай тобі скаже,
„Де він узяв стілько грошей,—нехай всі покаже!"
Отто ж уже воскресение святе наступає,
А піп дяка по Кирика зараз посилає.
Кирик прийшов і висповідь в церкві вислухає;
А піп про гроші у Кирика вже скоріш питає:
„Оце ти, Кирик, не признаєш, а то гроші прокляті:
„Треба тобі їх посвятить, да на церкву дати.
„Тепер, каже.—ти в розкошах все п'єш да гуляєш,
„А я знаю, як ти за їх душу потеряєш".
Кирик вислухав висповідь да й признався про гроші,
Що викопав на могилках котелок хороший:
„Коли ж я взяв за ті гроші гріх на свою душу,
„То я той гріх то сяк, то так с'окутувать мушу".
Одправив піп служение, додому вертає,
А попадя алчущая вже його питає:
„А що", каже, „чесний отче? як Кирик признався?"
—„Знайшов", каже „великий скарб. да гріха не злякався".
—„Не знаєш же", каже, „попе, як ті гроші взяти!
„Треба в сінях із бантини волову шкуру зняти".
Унесли шкуру, розп'яли на столі, намочивши водою:
Не було в хаті більш нікого, тілько піп з попадьою.
Оце ж попа попадя в шкуру парядила,
А щоб шкура держалася, ще й дратвою зшила.
Наділа попові шкуру на руки й на ноги,
А на голову поставила воловії роги.
Так то перше був той піп тілько бородатий,
А то вже став тепер той піп наче чорт рогатий
Як прийшов же рогатий піп до Кирика хати.
Да й став чорт батька знає по-якому муркотати.
Оце ж Кирик одсунув кватирку, на двір подивився;
Бачить чорта із рогами—да й перехрестився:
„Ой ти, чорте", каже, „чорте! чого ти явився?
„Чого се ти так рогами на мене наставився?"
—„Ти знайшов", каже, „на могилках котелок з рублями:
„Оддай міні, бо залізними обдеру пазурами,
„Да й укину в пекло на дно, голову зірвавши:
„Будеш знать, як брати гроші не загорювавши".
Кирик вийшов, йому гроші за двері висунув;

Digitized by Google

Двері скоріш зачинивши, засувом засунув.
Як вернувся ж він у хату—що з біди робити?
Забрав дявол усі гроші!... Почав голосити.
А піп уже над котелком не став розмовляти,
Вхопив скоріш карбованці да й помчав до хати.
А попадя вже в кватирку давно виглядала:
„Бачиш, попе, швидко справився! Я тобі казала!“
Оце ж хотів піп попаді котелок оддати,—
Так уже не хочуть його руки од котелка одстати
Оце ж хотіла попадя з його волову шкуру зняти:
Так чорта з два! вже не можна й ножем одідрати!
—„Ех!“ кричить піп косматий, „ви гроші прокляті!
„Ой, на що було мині вас у Кирика брати!“
Назавтра рано до Кирика попадя приходить
І чудненьку вже сторію вона з ним розводить:
„Добридень“, каже, „тобі, Кирику! магай-бі діло робити!
„Отто піп хотів з тобою шутку пошутити;
„А та йому із тобою шутка не далася,
„Да нещасна годинонька—в руки вчепилася.
„Іди, Кирику, будь ласкав до нашої хати,—
„Чи не дадуться твої гроші тобі в руки взяти?“
А Кирик не пішов до попа своїх грошей брати,
А ще пішов до дідича про диво сказати.
А дідич ізвелів зараз громаду збирати,
Да велів попу нести гроші до Кирика хати.
Оце же уже добрий дідич громаду збирає,
Да вже про того попа листи писать зачинає.
. . . . . [1])
—„Ну, теперь же“, каже, „хлопці, у моїй ви власті:
„Ведіть попа до Почаева, хоч би мав він і пропасти!—
Залигали тоді попа за руки й за роги,
Зоставили незвязані тільки одні ноги.
Як повели ж, то по базарах курища куріли,
А по церквах, куди вели, скрізь на збор дзвонили.
Збиралися шевці, кравці і малії діти,
Усе на те велике чудо, на диво глядіти,
То як привели вже в Почаїв, де стоїть Божа Мати,
Так він упав на коліна да й давай прохати:
„Ой зними з мене, Божа мати, воловую шкуру!
„Перестану вже жінки слухать! покажу натуру!...

Що ж до другого запису, Хв. Кудринського 1894-го року („Київ. Стар.“ 1894, март, ст. 544), то Кудринський, хоч і зазначає, що вірша про Кирика у них на Рівенщині не співається, ба розказкою оповідається, все ж зве свій рівенський запис „пісня“ і додає таку попередню увагу: „Пѣсню о Кирикѣ разсказчикъ говорилъ послѣ одной юмористической сказки и началъ пѣсню такъ: „З-під того же самого села біжить річка невеличка“. Мы не приводимъ сказки, потому что она съ пѣсней о Кирикѣ не имѣетъ ничего общаго и приставлена къ ней механически... Вотъ эта „баллада“, или,

1) Що визначають у Куліша ці точки? У Дмінського саме отут і йде найдошкульніше оповідання для православних. Мабуть було воно і в Куліша, тільки ж він побоявсь цензури та викинув його, а натомість понаставляв точок.

Digitized by Google

какъ говорилъ [Жемчужнікову] Остапъ [Вересай] въ корчмѣ, „пісня, чи казка“ [1]):

З під того же самого села біжить річка невеличка,
А на тій річці стоїть капличка;
Недалечко от каплички Божа церковка святая,
Старая, благостиваѧ (sic.)
А при тій церкві піп з попадею;
У попа—борода велика й сивая,
А попадя—молода ще та гладкая.
Жив був Кирик, бідний чоловічок,
Була в його бідна жінка, були й діти невеличкі.
От прийшов час, жнивова година,—
Померла у бідного Кирика маленька дитина.
Пішов бідний Кирик до попа:
—„Добродію, добродію! чи не могли-би меї дитини сховати?
„Що ви схочете за похорони взяти?“—
Піп радий радесенький, трасе бородою,
Розмахує рукою:
—„Що-ж,—каже,—твою дитину можна поховати,
„Але: не богато з бідних людей дбати,
„А десять карбованців таки треба взяти...
„Що треба, то треба... Не мов міні ні слова.
„Бо в мене з тобою короткая мова“.—
Кирик каже:—„Добродію, добродію! Я не можу стільки дати,
„Де вже міні, бідному Кирику, стільки взяти?“.
Піп—як тупнув ногою!
Як мотнув головою!
Як потріс бородою!
Як закричить!
Як заверещить:
—„Ще таких людей не було й не буде,
„Коли-б випропадали такі бідні люди!“
Заплакав бідний Кирик, та й пішов до пана.
Та й скаржиться пану:
—„Не хоче піп моеї дитини ховати.
„Хоче з мене, з бідного Кирика, десять рублів взяти“.
Пан йому й каже:
—„Я тобі ось що скажу:
„Іди ти до села, достань заступа й лопати—
„Та іди сам на свою дитину яму копати“.
Послухався бідний Кирик пана, пішов він додому,
Став на коліні, помолився богу...
Аж прийшов до його Божий старець:
—„Кириче, бідний чоловіче! іди ти до села,
„Достань заступа й лопати,
„Та іди сам на свою дитину яму копати,
„Та не копай на низу, а копай на горбу,
„Нехай богатшії люди копають на низу“.—
Взяв Кирик заступа й лопати,
Та став сам на свою дитину яму копати,

[1]) Окремі віршові рядки порозкладав Кудринський не скрізь точно. Ми, на підставі рим, внесли скількись виправок, тоб-то часом (у двох-трьох місцях) позливали два Кудринського рядки в один.

Digitized by Google

„Як побачить, так бідний Кирик злякається
„І в тих грошах запевне признається..."
От взяла попадя ту шкуру, намочила,
Пошла на село доставати дратви і шила.
Зашила попу руки й ноги,
Приставила на голові дьявольські роги.
Став піп стукотіти, гракотіти,
Став уночі до бідного Кирика подходити:
—„Гей, Кириче, давай гроші, бо буду світ палити;
„Бо як не отдаси, то будеш на огні, в пеклі горіти;
„Стануть тебе чорти гаками драти,
„Стануть тебе бити й катувати..."
І стукотить, і гракотить, і мотає рогами,
І тупає ногами,
Ще й трасе бородою.
Зобачив Кирик—і зовсім задякався:
„От прийшла тепер до мене лихая година!
„Що я буду тепер робити з тими грошима!...
„І чому я попу на сповіді не признався?
„Тепер би я з такою бідою-б не знався..."
Взяв Кирик котел із грошима
Та як тарахнув дверима:
—„А, нехай де тебе, — каже, — візьме лихая година
„Та з твоїми дьявольськими грошима!
„Іди ти од мене в чому прийшов!
„Держи в руках, — як найшов!
„Не положи нігде, — як узяв!
„Носи так, — як приняв!
„І щоб-же тебе чорт узяв!"
Взяв піп котел і додому подрав,
Радесенький, що Кирик свої гроші оддав.
Став піп гроші пані оддавати —
Аж стали гроші до рук приставати;
Стала попадя шкуру пороти,—став піп кричати, верещати:
Не можна аніяк шкуру одняти!
Трапилася з попом біда малая,
Біда малая і простая:
Пристала
Йому шкура до сала.
От, начали письма-листи по світу розсилати:
Чи не найдеться часами хто-небудь на світі,
Щоб тую самую шкуру з попа знять?
Стали письма-листи назад повертати:
Ніхто не хоче тої шкури зняти.
А Кирик каже: — „Я можу тую шкуру з попа знять,
„Оно перше треба міні гроші назад оддати.—
Як зняв Кирик шкуру і гроші взяв,
Піп закричав, ще й зубами заскрекотав.
Шкода йому тих грошей, але нема що робити!
Лутше гроші оддати, чим з рогами ходити.

(Записана въ м. Степани Ровенск. уѣзда Волынской губерніи).

Digitized by Google

ЗБІРКА ПОДІЛЬСЬКИХ КАЗОК 1850-1860-х РР. ВОЛОСНОГО ПИСАРЯ ДИМІНСЬКОГО.

На сторінках академічних видань не раз уже згадувалося про тую величезну колекцію подільських казок, які працьовито прибирав у 1850-1860-х роках волосний писар Димінський, і яка тепер переховується у Видавництві Академії Наук. Діялектична аналіза особливостей його мови (йду за авторитетом О. Б. Курилової) вказують нам на Проскурівщину (мабуть чи не звідти був Димінський родом); але що робив Димінський свої записи (і то напевне велику їх частину) в сусідньому повіті Ушицькому, це теж річ безперечна. Про Ушицький повіт свідчить і давній (1896 року) напис А. Е. Кримського на збірці казок, зроблений за словами П. Гн. Житецького [1]). У Чубинського в „Трудахъ Этнографическо-Статистической Экспедиціи въ Юго-Западный Край", т. I. вип. 2-ий (Спб. 1877), в передмові на ст. I ми читаємо про вміщені в тім випуску українські прислів'я: „По Ушицкому уѣзду Подольской губ. большая часть пословицъ сообщена намъ г. Дыминскимъ". Чубинський згадує Димінського, — не зазначаючи вже Ушицького повіту, а так, — ще й у передмові до 1-го випуску того самого I-го тома (Спб. 1872). ст. XV: „Подольскій Статистическій комитетъ предоставилъ въ распоряженіе экспедиціи сборникъ Дыминскаго, заключающій въ себѣ до 2000 пѣсенъ, считая въ томъ числѣ и варіанты". А далі, на ст. XVI: „Г. Дыминскій сообщилъ сборникъ повѣрій, загадокъ и вообще этнографическихъ матеріаловъ".

З тих Чубинського звісток, що ми понаводили, видно, що Димінський, перед тим, як увійти в зносини з київським „Юго-Западнымъ Отдѣломъ", уже був відома в етнографії особа і (живовидячки в 1860-х рр.) мав уже зносини з Подільським Статистичним Комітетом.

Що-до збірки його казок, яка переховується в нашій Академії Наук, то по суті це навіть не одна збірка, а дві, з двома окремими пагінаціями, і, таким чином, записи Димінського формують собою два товстелезні фоліянти, писані на грубому папері формату великого folio. До

---

[1]) Рукою А. Е. Кримського, швиденьким, укороченим способом, написано: „П[авло] Гн[атович] каже, що Дим[інський] писарював — він не пам'ятає добре — чи на Ямпільщині, чи в Уш[ицькому] п[овіті]. чи де. Про це повинні бути запис[ані] точні звістки в прот[околах] Юго-З[ападнаго] Стд[ѣла]".

Digitized by Google

першого фоліянту сам Димінський склав покажчика, і оце я його тут публікую, звичайно заховуючи всі діялектичні особливості рідної Димінського говірки. Зазначити треба, що перші 107 аркушів цього фоліянтного тому дісталися П. Чубинському, і з них дещо (дуже не багато) Чубинський опублікував у II т. „Трудовъ Этнографическо-Статистической Экспедиціи въ Юго-Запад. Край“ СПБ. 1872.

Рука Димінського дуже нерозбірна. Коло тих слів, які я читаю лиш здогадно, ставлю я знак запиту.

---

1. Сказка, що купец їхав в дорогу с товаром і заїхав в болото. Ни міг вихіти, а чорт каже: „Як запишиш мині тов, що за него вдома ни знаєш, то виїдиш в того болота“. І той записав . . . . . л. 1

2. Була дівка стара, і ніхто до неї ни трафлявся, і вона каже: „Коби вже до мени чорт прислався, то бим пішла за него“ . . . . . л. 4

3. Був король і мав їдну дочку і висадив єї на вишку [?] і каже: „Хто єї розсмішит, то той возьме єї“. І москаль простий росмішив . . . . . л. 5

4. Чоловік продав воли, а злодій ни міг в него грошей вкрасти і настренчив другому, і другий в него вкрав . . . . . л. 7

5. Цар мав 12 синів, то як вмер — і вони пішли в ліс і здибали змию . . . л. 8

6. Був старий чоловік і жінка. Мали їдного сина, і той син до такого дочитався пункта, що син батька і матір заб'є . . . . . л. 10

7. Був такий король, що ніколи без бідного ни пообідав. І в него разу їдного був Господь Бог на обіді, і він посля був у Бога . . . . . л. 12

8. Був собі чоловік, мав три сини: — два розумних, а третий дурний, і той дурний ішов на роботу і тягнув ступу . . . . . л. 13

9. Був піп і мав наймита Накопалу, і він хотів наймита згубити, а наймит попадю згубив . . . . . л. 16

10. Сказка, що 3 братів було: — 2 розумних, а третий дурний, і той дурний у короля дочку взяв . . . . . л. 18

11. Сказка, що мужик хотів знати панські трунки[1]) . . . . . л. 20

12. Чоловік мав супиречну жінку, і вона пішла під землю . . . . . л. 21

13. Пані мала три дочки, і їдну розбійники вкрали . . . . . л. 23

14. Мала пані три сини і їдну дочку, али Господь закляв їх, і вони поробилися левами . . . . . л. 25

15. Сказка о любезним дятьку . . . . . л. 26

16. Москаль служив в службі 25 літ і ни знав жадної біди, і поїхав в світ шукати єї . . . . . л. 30

17. 3-х братів кидали галками, де котрого галка упáди, то той там має ся жинити л. 31

18. Сказка: цар мав сина Плакиду і відігнав єго від себи . . . . . л. 32

19. Пані мала три дочки, і до їдної вуж присилався в старости . . . . . л. 33

20. Пані мала їдного сина і на него мала 6 сіл, і він заміняв 8 коний і бричку з дідом за титіру [?], і пані єго відігнала від себи . . . . . л. 34

21. Двоє людий добри мижи собою жили, і чорт їх 7 літ скусив і ни міг на гріх скусити, і дав бабі 100 злотих — і баба скусила їх . . . . . л. 37

22. Сказка, що бідний чоловік служив у святого отца Ніколая 3 роки, — то єму дав святий Миколай бучок, столик і вівцю . . . . . л. 38

23. Був чоловік, мав 3 сини: — два розумних, а третий дурний. І як батько вмер, то їм казав ходити на свій гріб на варту . . . . . л. 39

---

[1]) Цей Димінського запис видрукувано у Чубинського під заголовком „Пророк“ у т. II, ст. 646—647.

Digitized by Google

[illegible] Сказка, що [illegible] . . . . л. 4[illegible]
25. Купец мав одного сина [illegible] . . . . л. [illegible]
26. Сказка, що [illegible] . . . . л. [illegible]
27. Сказка, що купец мав три сини [illegible] . . . . л. [illegible]
28. Сказка, що [illegible] . . . . л. [illegible]
29. Сказка [illegible] . . . . л. [illegible]
30. [illegible] . . . . л. [illegible]
31. Сказка [illegible] . . . . л. [illegible]
32. [illegible] . . . . л. [illegible]
33. [illegible] . . . . л. [illegible]
34. [illegible] . . . . л. [illegible]
35. Сказка, що [illegible] . . . . л. [illegible]
36. Сказка [illegible] . . . . л. [illegible]
37. [illegible] . . . . л. [illegible]
38. Були два брати [illegible] . . . . л. [illegible]
39. Чоловік бідний пішов на заробітки . . . . л. [illegible]
40. Був [illegible] . . . . л. 62
41. Сказка, що [illegible] до неба . . . . л. 63
42. Був [illegible] змій — [illegible] . . . . л. 64
43. Ходив [illegible] . . . . л. 6[illegible]
44. [illegible] мужика „[illegible]“, а він єму відказав, що з тамтого світа . л. 6[illegible]
45. [illegible] жінка, і єї нікто не міг [illegible] . . . . л. 68
46. Чоловік мав [illegible] . . . . л. 70
47. Сказка, що [illegible] хотів сина стратити за жінку . . . . л. 71
48. Прийшов [illegible] до двора . . . . л. 74
49. [illegible] до посаді ходив . . . . л. 75
50. Сказка, що чоловік і жінка ни мали дітий і [illegible] собі хлопця . . . л. 75
51. Купец мав таку сорочку, що-дня вибирав з неї корицю воший . . . . . л. 7[illegible]
52. Ішла баба з христин, і поросьня баба просила єї до себи дитину відібрати л. 80
53. [illegible] любив взяти на службо божу, а не відправляв . . . . л. 81
54. Змиї здіняли з неба сонце і місяць . . . . л. 8[illegible]
55. Ішов хлопиц понад воду, а рак виліз вигріватися . . . . л. 84
56. Ішов чоловік п'яний і заснув на дорозі . . . . л. 86
57. Сказка, що жінка хотіла чоловіка стратити . . . . л. 86
58. Сказка: було трох братів: два розумних, а третий дурний, і той дурний найшов золоте пюро . . . . л. 87
59. Сказка о Кармалюкови . . . . л. 89
60. Наймит їздив на границю, де чарівниці б'ютея . . . . л. 90
61. Богиня відміняла дитину і потому віддала . . . . л. 90
62. Блоха ішла до міста, а муха до сила . . . . л. 91
63. Піп ни вмів читати, іно їдну Ївангелію, котру читав що-дня . . . . . л. 92
64. Богач орав 6-ма волами поле, а бідний парма коровами, — і у бідного був хліб, а у богача ни було . . . . л. 93
65. Сказка, що пан казав ходити на поле на лан єго паскудити, і поея вродилася пшиниця і смирділа . . . . л. 93
66. Козак украв у баби їжака . . . . л. 95

Digitized by Google

67. Піп з арендаром винисли образ в кирницю і засвітили світло, і после казали, що з'явився . . . . . л. 96
68. Чоловік хотів забити пташка, і він до него говорив . . . . . л. 97
69. Сказка, що король мав дочку, і єї ни мів взяти, аж королевский льокай взяв л. 98
70. Сказка, що було двох братів: їден богатий, а другий бідний, і той бідний взяв вогню в діда, і зробилися з того вогню гроші . . . . . л. 101
71. Сказка, що пан хотів ся з дочкою жинити . . . . . л. 102
72. Сказка, що ксіондз ни вірив в міць божу, і він був на тамтім світі 300 літ, а єму ся здавало, що три годині . . . . . л. 105
73. Сказка о бабинім дурнім синови, що ни був ніколи в силі, і де пішов, то єго всюди били . . . . . л. 106
74. Сказка, що чоловікови вмерла жінка, і він ожинився з другою, і тая казала єму двоє дітий стратити, що лишилося по тамтій жінці . . . . . л. 107
75. Дід і баба спикли собі пиріжок, і той пиріжок втікав від них . . . . . л. 107
76. Козак їхав, а дівка хуста прала, і він єї казав: „Старайся на вісіля, бо я тебе засватаю!“ . . . . . л. 108
77. Сказка, що дід і баба мали дівку, і самі пішли на христини, а дівка злодії порізала . . . . . л. 108
78. Сказка о Івасику-Кутасику, що єго змия вхватила . . . . . л. 109
79. Сказка о старім чортови Сідунови, що в него був королевский син . . л. 110
80. Сказка, що чоловік бідний мав два хлопці, і їдного хлопця дав до діда на службу, і той в него кобилки пас і ніколи ни звиртав . . . . . л. 114
81. Сказка, що систра любила чорта і хотіла свого брата стратити . . . . л. 116
82. Сказка, що король ни мав дітий, і знайшлась така баба, що порадила, — і корольова жінка мала хлопця, кухарка і сучка . . . . . л. 119
83. Сказка о Мадайови, що забив батька й маму . . . . . л. 122
84. Сказка, що чоловік богатий мав їдного сина і хотів, щоби він всьо вмів л. 123
85. Сказка, що чоловік мав дівчину й хлопця, і вони пішли в світ, і хлопиц пирикинувся золотим баранцем . . . . . л. 124
86. Сказка, що бабина дівка задусила ді[дс]ву за черешні . . . . . л. 124
87. Сказка, що вовк хотів чоловіка зісти, али єму чоловік вірвав фіст . . л. 125
88. Чоловік найшов гроші, і жінка докучала єму, щоби він єї купив спідницю л. 126
89. Пясни [sic] малороссійскаго языка . . . . . л. 127
90. Король в городі мав золоту яблунку, і хтось єму ябка крав, і ніхто ни міг достерегчи, аж єго син дурний достиріг . . . . . л. 129
91. Вовк впросився в баби на віз і пороздирав єї воли за тое, що провізся л. 130
92. Сказка, що дурний чоловік продав липі бика, і липа єму дала богато гроший л. 130
93. Песни и коляда малороссійскаго языка . . . . . л. 132
94. Сказка, що циган у богатого чоловіка косив вовес, і циган спав цілий день на полю . . . . . л. 133
95. Сказка, що бідний чоловік мав в полю траву і пішов до неї дивитися, і єго святий отец Ніколай казав вовкови зісти . . . . . л. 135
96. Сказка, що мидвидиця взяла попа до ями і мала з ним хлопця . . . . л. 135
97. Сказка, що москаль за рубля втопив три попи . . . . . л. 136
98. Песни малороссійскаго языка . . . . . л. 137
99. Сказка, що королівни говорили собі, котра за кого пішла-б . . . . . л. 139
100. Сказка, що пан питався своїх підданів: „що є в світі найсильніщи, найбистріщи й наймиліщи“ . . . . . л. 141
101. Тридцать песень малороссійскаго языка . . . . . л. 142
102. Сказка, що піп не мав звітки жити, і попадя єго посила[ла] з книшкою по світі ворожити . . . . . л. 145
103. Сказка, що їдного чоловіка пішов син в світ й зайшов до такого сила, що змия води не пускала, і він тую змию забив . . . . . л. 146

Digitized by Google

пана за брихню . . . . . л. 186

---

[1]) Опублікував акад. А. Кримський у своїй фольклористичній збірці (ст. 25—26) одна з пісень про рекрута - шевченка.

136. Сказка, що до жінки ходив парубок, і вона чоловіка торгала за лоб, а парубок втік . . . . . л. 187
137. Сказка, що до жінки ходив другий парубок, і як чоловік прийшов до хати, то він впаскудився в штани, і чоловік мусів прати . . . . . л. 187
138. Сказка, що чоловік мав 3 сини, поставив собі нову хату і казав синам ходити на ніч до неї . . . . . л. 188
139. Сказка, що москаль служив чортови 5 літ — і після взяв у царя дочку л. 191
140. Сказка, що пан мав три дочки, і їх похватало, іно лишився син і бився з чортом за Семійоннову [?] панну . . . . . л. 193
141. Сказка, що дід і баба ни мали звітки жити. Пішли до ворошки, і ворошка їм так зробила, що вони були королями . . . . . л. 198
142. Сказка, що окоман росповідав панови, що він був у самого Господа Бога на обіді . . . . . л. 201
143. Сказка, що ксьондз любив паню, і по-кінськи в саду бавилися . . . . л. 202
144. Сказка, що пан вішав мужика, а мужик після — пана . . . . . л. 203
145. Сказка, що чоловік мав дитину . . . . . л. 203
146. Сказка, що прийшов дід до жінки, і вона єму втерла ніс, і з него росипалися гроші . . . . . л. 203
147. Сказка, що москаль загадав королівні загадки, і вона ни відгадала, і він з нею ожинився . . . . . л. 204
148. Сказка, що бідний чоловік пішов глину купати [sic], і глина єго прибила, і він був цілий рік під землею живий . . . . . л. 206
149. Сказка, що ксьондз був дуже вірний Богу, і разу їдного согрішив і ни признався на сповіді, і проклятим остав . . . . . л. 207
150. Сказка, що розбійник ожинився з панною, і він жив дуже довго, і місто з ним запалося . . . . . л. 208
151. Сказка, що злодій у пана вкрав гроші і шубу з пані . . . . . л. 209
152. Сказка, що чорт дав бідному чоловікови килєтку гроший . . . . . л. 209
153. Сказка, що дід мав дочку, і вона вбиралася в неділю в нім [?] . . . л. 210
154. Сказка, що пан казав фурмановому коневи попідрізувати шкуру аж по коліна . . . . . л. 212
155. Сказка, що чоловік бив жінку в мішку . . . . . л. 213
156. Сказка, що пан заложився з паньою, що 24 рази справится, а вона єму дасть за тоє 24 тисячі грош[ий] . . . . . л. 214
157. Сказка, що розбійники вкрали в пана дочку . . . . . л. 215
158. Сказка, що дурний Іван їхав пьєцом до царя . . . . . л. 217
159. Сказка, що окомон дав пані 300 дукатів за ніч . . . . . л. 220
160. Сказка, що паня з другими заходила, і її дитина з неї кричала: „Мамо! гріх!“ л. 222
161. Сказка, що циган хотів пироги їсти . . . . . л. 224
162. Сказка, що пан чужу жінку брав в вік[н]і, а чоловік дивився, і після вікня собі побив . . . . . л. 224
163. Одинадцать песень малороссійскаго языка . . . . . л. 225
164. Сказка, що баба била курочку, щоби випорпала горошок . . . . . л. 228
165. Сказка о Кирику, що піп за єго гроші став чортом [1]) . . . . . л. 229
166. Сказка, що дяк в стихар подався, но якись єму дітько стався . . . . л. 234
167. Двацать пять песень малороссійскаго языка . . . . . л. 235
168. Сказка, що ксьондз присунувся до молодиці, і вона п...нула . . . . . л. 242
169. Сказка, що ксьондз мав дину-лоша . . . . . л. 242
170. Сказка, що пан бив жида за тоє, що жид дрочився з ним . . . . . л. 243
171. Сказка, що царися (sic) ожинилася з простим москальом . . . . . л. 244
172. Сказка малороссійскаго языка — песнь . . . . . л. 248

[1]) Надруковано вище, ст. 22—30.

Digitized by Google

173. Сказка, що купец ожинився з другою жінкою, і жінка казала, щоби він свою дочку стратив . . . . . л. 248
174. Сказка, що москаль віз смерть на віску . . . . . л. 254
175. Сказка, що Господь, святий Петро і Павло — пошивали хату попови, і Господь підсмалював стріху . . . . . л. 256
176. Сказка, що жінка чоловіка водила вночі на двір . . . . . л. 257
177. Сказка, що злодії хтіли вкрасти у чоловіка сало . . . . . л. 258
178. Сказка, що цар ни мав дітий, і баба ему так порядила, що мав дівчину і хлопця; і хлопиц був виликий злодій, а дівчина курва . . . . . л. 258
179. Сказка, що король мав 3 сини і на старість восліп, і тії сини діставали ему видущої води . . . . . л. 258
180. Сказка, що до жінки ходив парубок, і вона казала свому чоловікови муку христити в млені . . . . . л. 260
181. Сказка, що піп все напивався і служенія ни мав . . . . . л. 260
182. Сказка, що попович богачови впаскудився під дірку [?] . . . . . л. 261
183. Сказка, що піп діставав овец з води і втопився . . . . . л. 262
184. Сказка, що чоловік продав панови попа, дяка і богача замість живих чортів . . . . . л. 263
185. Сказка, що Покоти-горошок чорта забив . . . . . л. 264
186. Сказка: відки мужик взявся . . . . . л. 265
187. Сказка, для чого нима в ксьондза жінки . . . . . л. 265
188. Сказка, що король мав 7 дочок, і жадна ни мала . . . . . л. 265
189. Сказка, для чого вогньови ни можна казати брати . . . . . л. 265
190. Сказка, на що як перестаєтся палити, і треба вогонь христити . . . л. 266
191. Сказка, що жидови пан дав 50 батогів спілки . . . . . л. 267
192. Сказка, що лис христив сові діти . . . . . л. 268
193. Сказка, що сліпа дівка цюлювала кавалера в д..у . . . . . л. 269
194. Сказка, що дівці корова за ден виробила півсеток полотна . . . . . л. 270
195. Три расказы о обычаяхъ въ тюрмахъ . . . . . л. 271
196. Три песни малороссійскаго языка . . . . . л. 272
197. Сказка, що шмаркатий Бартюнь взяв у короля дочку . . . . . л. 272
198. Сказка, що мужик лічив в церкві христи . . . . . л. 274
199. Сказка, що Захарко-злодій украв у пана коня, гроші і з пані шубу, і своїх братів потопив . . . . . л. 274
200. Песнь малороссійскаго языка . . . . . л. 274
201. Сказка, що бабина дівка три рази завмерала . . . . . л. 280
202. Сказка, що чоловік гроші брав у злодійскім льоху . . . . . л. 281
203. Сказка, що комісар служив циганові три дні . . . . . л. 281
204. Сказка, що мужик Кондрат паном остав . . . . . л. 282
205. Сказка, що кацап хотів чоловіка зарізати . . . . . л. 283
206. Сказка, що богатому панови стил[ил]и грішми дорогу до гробу . . . л. 283
207. Сказка, що у жида були чорти на вісілю . . . . . л. 283
208. Сказка, що Бог прийшов до богатого чоловіка на двір на вісіля, і богач ево псами затровив . . . . . л. 284
209. Сказка, що святий Петро вкрав у бідного чоловіка хліб і посля ему служив рік . . . . . л. 285
210. Сказка. що ангел служив рік бідні вдові . . . . . л. 288
211. Сказка, що чорт дав бідному чоловікови сім кабанів на виплат . . . л. 290
212. Сказка, що писав попович до батька письмо, що ся ни хочи обучати, іно ся хочи жинихати . . . . . л. 290
213. Сказка, що чоловік бив жида в полю . . . . . л. 291
214. Сказка, що пан бив жида-кравця, що зле му поробив убьіор на козаки л. 292
215. Сказка, що ангел хотів бути на небі старший, і Бог ево струтив з неба, і він служив у попа . . . . . л. 292

Digitized by Google

216. Сказка, що чоловік ходив в світ біди шукати . . . . . л. 294
217. Сказка, що лиє христив водвудови діти . . . . . л. 297
218. Сказка, що жінка удавала слабу, а до неї ходив дяк . . . . . л. 299
219. Сказка, що чоловік наставляв сіти на заяйці і ятірі на рибу — і знайшов гроші . . . . . л. 300
220. Сказка, що чоловік мав жінку, і до неї ходив піп . . . . . л. 301
221. Сказка, що чоловікови на полю вродилися х. . . . . л. 303
222. Песнь малороссійскаго языка . . . . . л. 305
223. Сказка, що чоловік хотів довіжати паньскої ласки, жінчиного розуму і того хлопця, що взяв за свого . . . . . л. 306
224. Сказка, що пана син просив вмерлих до себе на обід . . . . . л. 307
225 [1]). Сказка, що богатий брат бінному (sic) жалував дати куска хліба, і він его виганяв з своі хати . . . . . л. 310
226. Сказка, що двох братів гиндлювали салами . . . . . л. 314
227. Сказка, що чоловік і жінка коцюбами в хаті масло робили . . . . . л. 317
228. Сказка, що хлопиц діставав з дуба шпаків . . . . . л. 317
229. Сказка, що ксьондзова жінка [sic!] коваля любила . . . . . л. 318
230 [2]). Сказка, що богатого брата бідному свині порили в городі, і вони ся позивали до пана . . . . . л. 318
231. Сказка, що чоловік позивав вітра до Бога, що му пашню росипав . . л. 321
232. Сказка, що чоловік мав три сини — і як вмер, то їдному дав жорна, другому лика, а 3-му бубен . . . . . л. 321
233. Сказка, що бідний чоловік ни мав худоби і думав, що гарбуз — кобиляче яйце . . . . . л. 322
234. Четыре песни малороссійскаго языка . . . . . л. 323
235. Сказка, що бабина дівка вкрала в дідової починки . . . . . л. 324
236. Сказка, що носив брат бідний до богатого вечеру на святий вечер, і богатий его нагнав . . . . . л. 325
237. Сказка, що дід за кози забив жінку, дівку і хлопця . . . . . л. 326
238. Сказка, що стара вівця ходила на слободу . . . . . л. 327
239. Сказка, що чоловік втопив сина, і син после був біскупом . . . . . л. 327
240. Сказка, що чоловік мірав жида в мішку . . . . . л. 328
241. Сказка, що жид питався двох чоловіків, кілько вони війшли миль на день л. 328
242. Сказка, що бідний чоловік пішов в світ красти . . . . . л. 328
243. Сказка: питався пан барабанчика, чи чути на небі, як він на землі барабанит . . . . . л. 329
244. Сказка, що бідний чоловік молотив голий . . . . . л. 329
245. Сказка, що чолсвік мав їдного сина, і він ни ходив на ногах 45 літ, после був богатиром [3]) . . . . . л. 331
246. Сказка, що купец мав два розумних сини, а третий дурний, і той дурний вкрав царицю . . . . . л. 335
247. Двѣ пѣсни малороссійскаго языка . . . . . л. 337
248. Сказка, де ся на тамтім світі жиди подівают . . . . . л. 337
249. Сказка, що турок хотів бути в небі . . . . . л. 337
250. Цар мав сина, і той пан з ниживою панною ожинився . . . . . л. 338
251. Сказка, що брат через жінку систру стратив . . . . . л. 339

---

[1]) Далі в оригіналі йде для п'ятьох казок помилкова нумерація: №№ 235—239 (вам. 225—229); я її тут виправляю.

[2]) За цим нумером Димінський свою помилку виправив: вже далі ставить №№ 230, 231 і т. д.

[3]) Це казка про Іллю Муромця (надруковано вище на стор. 7—11).

Digitized by Google

252. Сказка, що пес хотів роздерти коня, і кінь его забив . . . . л. 341
253. Сказка, що вовк був на христинах у чоловіка . . . . л. 344
254. Сказка, що була дівка ладніща від пані, і пані її хотіла стратити . . л. 345
255. Сказка, що король [illegible] в жінку вдома, а сам поїхав на війну, і его [illegible] до неї добирався . . . . л. 349
256. Сказка, що до іднеї жінки ходили дворяне . . . . л. 350
257. Сказка, що пані мала дитину, і пан не казав до неї кушнірки приводити л. 350
258. Сказка, що [illegible] через тоє носят бороди, щоби [illegible] до Бога . . . . л. 350
259. Сказка, що пан казав чоловікові, щоби [illegible], котро [illegible] від чорної курки . . . . л. 351
260. Сказка, що заслаб король і казав собі [illegible] від [illegible] молока . л. 352
261. Сказка, що [illegible] . . . . л. 351
262. Сказка, що [illegible] . . . . л. 352
263. Сказка, що [illegible] . . . . л. 353
264. Сказка, що [illegible] . . . . л. 353
265. Сказка, що [illegible] . . . . л. 354
266. Сказка, що [illegible] була пана замість фурмана л. 355
267. Сказка, що [illegible], і посля пішов его батько по [illegible] . . . . л. 355
268. Сказка, що був [illegible] „ура!“ . . . л. 356
269. Сказка, для [illegible] . . . . л. 356
270. Сказка, що [illegible], і так ся вивчив, що [illegible] . . . . л. 357
271. [illegible] малоросійського [illegible] . . . . л. 359
272. Сказка, що [illegible] і багато москалів [illegible] . . . . л. 360
273. Сказка, що [illegible] . . . . л. 361
274. Сказка, що [illegible] посля ся [illegible] . . . . . . л. 362
275. Сказка, що [illegible] за горівкою . . л. 363
276. Дві пісні малоросійського язика . . . . л. 365
277. Сказка, що [illegible] . . . . л. 365
278. Сказка, що [illegible] вовком . . . . л. 365
279. Сказка, що [illegible] вовком . . . . л. 366
280. Сказка, що [illegible] вовками . . . . л. 366
281. Сказка, що [illegible] з [illegible] . . . . л. 367
282. Сказка, що [illegible] дитину . . . . л. 367
283. Сказка, що [illegible] . . . . л. 367
284. Сказка, що [illegible] у чоловіка . . . . л. 367
285. Сказка, що [illegible] всю худобу подусив . . . . л. 368
286. Сказка, що [illegible] . . . . л. 368
287. Сказка, що [illegible] в полю . . . . л. 368
288. Сказка, що [illegible] . . . . л. 368
289. Сказка, що [illegible] Богу молитися . . . . л. 369
290. Сказка, що [illegible] до двора . . . . л. 369
291. Сказка, що [illegible] пана і не знала якого . . . . л. 370
292. Сказка, що [illegible] . . . . л. 370
293. Сказка, що [illegible] хату . . . . л. 370
294. Сказка, що [illegible] з цапом за мороз . . . . л. 370
295. Сказка, що [illegible] серпом . . . . л. 371
296. [illegible] малоросійського языка . . . . л. 371
297. Сказка, що мудрий козак служив у шляхтича . . . . л. 372
298. Сказка, що козак [illegible] ноги . . . .
299. Сказка, що [illegible] хотіла свого сина стратити, али той син посля [illegible] ся спасти . . . . л. 373

Digitized by Google

300. Сказка, що чоловіка на празнику били . . . . . л. 374
301. Сказка, що циган казав жидови, що при скончені світа будут жиди робити циганам . . . . . л. 374
302. Сказка, що мужик взяв у пана осла, і казав, що навчит его говорити . л. 374
303. Сказка, що злодій вкрав у ксьондза дзигарок . . . . . л. 374
304. Сказка, що ксьондз у жида заставив шубу за сто дукатів . . . . . л. 375
305. Сказка, що мазур вкрав у ксьондза шапку і сало з гороху, і после сповідався у ксьондза . . . . . л. 375
306. Девять загадокъ малороссійскихъ . . . . . л. 376
307. Сказка, що простий москаль став за дві години генералом . . . . . л. 377
308. Сказка, що пан мав 3 сини, і їден був дурний, і він того дурного відігнав від себи, і дурний в їднім лісі набрав гроший 4 брики . . . . . л. 378
309. Зодягнувся я в радно, пішов в море на дно . . . . . л. 378
310. Прозьба смотрителя Савраньского до грабі Рживуско[го] . . . . . л. 380
311. Сказка, що Розум дав бідному чоловікови 30 рублі, то він ни запомігся, а Щастя дало 3 гроші, то він запомігся . . . . . л. 381
312. Сказка, що бідний чоловік покинув жінку і пішов в світ і ожинився зо свиньою . . . . . л. 381
313. Сказка о комарови . . . . . л. 381
314. Четырнадцать песней малороссійскихъ . . . . . л. 381
315. Сказка, що пес сильский [sic] пішов [в] місто, і его гициль забив . . л. 385
316. Сказка, що Іванко вкрав в жида гроші . . . . . л. 385
317. Сказка, що пан обголив вовкови д-у . . . . . л. 386
318. Сказка, що чоловік жінці куповав що-неділі горшки . . . . . л. 386
319. Сказка, що мазур просив Бога, щоби найшов гроші . . . . . л. 386
320. Сказка, що органіста співав в косцьолі . . . . . л. 386
321. Сказка, що панну вітав органіста в косцьолі . . . . . л. 386
322. Сказка: їдна панна моли[ла]ся о чоровікови [sic], щоби мала . . . . л. 386
323. Сказка, що мужик чув в косцьолі, як співают, прийшов додому і жінці так співав . . . . . л. 386
324. Четыре песни малороссійскаго языка . . . . . л. 387
325. Сказка, що мужик водив жида до неба . . . . . л. 387
326. Восемъ песней малороссійскаго языка . . . . . л. 388
327. Сказка, що був дід і баба, і мала баба Покоти-горошка, котрий був дуже сильний . . . . . л. 391
328. Три песни малороссійскаго языка . . . . . л. 392
329. Сказка: для чого є у чоловіка корінец, а у жінки тов . . . . . л. 393
330. Сказка, яким способом люди розмножилися на світі . . . . . л. 393
331. Сказка, що медвидь [sic] забив воли чоловікови . . . . . л. 393
332. Сказка, що москалі у чоловіка воли вкрали, і москаль замість волів прив'язався . . . . . л. 393
333. Сказка, що систра систру зарізала . . . . . л. 393
334. Сказка, що миши були собі кумами, і їдну кіт ззів . . . . . л. 393
335. Сказка, що циган ходив за старостами сватати парубка . . . . . л. 393
336. Сказка, що стара баба хтіла ся віддавати . . . . . л. 394
337. Сказка, що циган у попа косив траву . . . . . л. 394
338. Сказка, що чоловік і жінка приймалися замість гостя . . . . . л. 394
339. Сказка, що бідний чоловік ни знав, що то 40 мучиників, і посіяв на їх свято в полю горох . . . . . л. 394
340. Сказка, що бідному чоловікови дуже діти мерли . . . . . л. 395
341. Сказка, що циган ни хотів їсти сметани . . . . . л. 395
342. Сказка, що піп дуже любив поросята печені . . . . . л. 395
343. Сказка, що мужик забив другом[у] льоху, і вони ся позивали до пана л. 395
344. Сказка, що кобіта привела хлопця до сповіді [sic] . . . . . л. 395

Digitized by Google

24. Сказка, що у чоловіка чорт вкрав кавальчик хліба і посля тому чоловікови 3 роки служив . . . . . л. 40
25. Купец мав їдного сина, і він пішов до стані і каже до коня: „О коню мій, пора б мені ся жинити“ . . . . . л. 42
26. Сказка, що чоловік посіяв просо, і его чорт підливав . . . . . л. 44
27. Сказка, що купец мав три сини, і він їм помер, і вони пішли в ліс на полюваня, і кожтий (sic) був під землею на білім світі . . . . . л. 45
28. Сказка, що козака пан бив за тое, що пириїхав скибу . . . . . л. 46
29. Сказка: ниживий парубок засватав живу дівку . . . . . л. 47
30. Рождество Христово для свякаго (sic) христіянина имѣетъ выликое значеніе л. 47
31. Сказка въ часѣ войны въ Петербургѣ . . . . . л. 50
32. Лис хотів взяти когута з бантів . . . . . л. 50
33. Лис вліз в кирницю, і его вовк витягав . . . . . л. 50
34. Заслаб король рибачій . . . . . л. 50
35. Сказка, що трох злодіїв украли у пана богато гроший, і его пси повішали на воротях . . . . . л. 51
36. Сказка: мав голова їдного сина, і той син змию забив . . . . . л. 52
37. Козак Дрімзон [sic] став слонним каміньом . . . . . л. 54
38. Було двох братів: їден бідний, а другий богатий, і той бідний злапав богачови щастя . . . . . л. 59
39. Чоловік бідний пішов на слободу . . . . . л. 61
40. Був москаль, служив в службі 25 літ, і як виходив в відставку, то ему і гудзіки повідрізували . . . . . л. 62
41. Сказка, що дід лазив по горосі до неба . . . . . л. 63
42. Був король, мав жінку і панну, і на тую панну нападався змий — хтів еї взяти за жінку . . . . . л. 64
43. Ходив парубок на вечерниці і ніс опира . . . . . л. 66
44. Питався пан мужика: „Звітки?“, а він ему відказав, що з тамтого світа . л. 66
45. Чоловікови слабувала жінка, і еї ніхто ни міг викорувати . . . . . л. 68
46. Чоловік мав дочку опирицю . . . . . л. 70
47. Сказка, що чоловік хотів сина стратити за жінку . . . . . л. 71
48. Прийшов пивовар до двора . . . . . л. 74
49. Циган до попаді ходив . . . . . л. 75
50. Сказка, що чоловік і жінка ни мали дітий і виб..іли собі хлопця . . . л. 75
51. Купец мав таку сорочку: що-дня вибирав з неї кориц воший . . . . . л. 76
52. Ішла баба з христин, і поросьня баба просила еї до себи дитину відібрати л. 80
53. Піп любив взяти на службо божу, а не відправляв . . . . . л. 81
54. Змиї здіняли з неба сонце і місяць . . . . . л. 81
55. Ішов хлопиц понад воду, а рак виліз вигріватися . . . . . л. 84
56. Ішов чоловік п'яний і заснув на дорозі . . . . . л. 86
57. Сказка, що жінка хотіла чоловіка стратити . . . . . л. 86
58. Сказка: було трох братів: два розумних, а третий дурний, і той дурний найшов золоте пюро . . . . . л. 87
59. Сказка о Кармалюкови . . . . . л. 89
60. Наймит їздив на границю, де чарівниці б'ются . . . . . л. 90
61. Богиня відміняла дитину і потому віддала . . . . . л. 90
62. Блоха ішла до міста, а муха до сила . . . . . л. 91
63. Піп ни вмів читати, іно їдну ївангелію, котру читав що-дня . . . . . л. 92
64. Богач орав 6-ма волами поле, а бідний парма коровами, — і у бідного був хліб, а у богача ни було . . . . . л. 93
65. Сказка, що пан казав ходити на поле на лан его паскудити, і пося вродилася пшиниця і смирділа . . . . . л. 93
66. Козак украв у баби їжака . . . . . л. 95

Digitized by Google

67. Піп з арендаром винисли образ в кирницю і засвітили світло, і после казали, що з'явився . . . . . л. 96
68. Чоловік хотів забити пташка, і він до него говорив . . . . . л. 97
69. Сказка, що король мав дочку, і єї ни мів взяти, аж королевский льокай взяв л. 98
70. Сказка, що було двох братів: їден богатий, а другий бідний, і той бідний взяв вогню в діда, і зробилися з того вогню гроші . . . . . л. 101
71. Сказка, що пан хотів ся з дочкою жинити . . . . . л. 102
72. Сказка, що ксіондз ни вірив в міць божу, і він був на тамтім світі 300 літ, а єму ся здавало, що три години . . . . . л. 105
73. Сказка о бабинім дурнім синови, що ни був ніколи в силі, і де пішов, то єго всюди били . . . . . л. 106
74. Сказка, що чоловікови вмерла жінка, і він ожинився з другою, і тая казала єму двоє дітий стратити, що лишилося по тамтій жінці . . . . . л. 107
75. Дід і баба спикли собі пиріжок, і той пиріжок втікав від них . . . . . л. 107
76. Козак їхав, а дівка хуста прала, і він єї казав: „Старайся на вісіля, бо я тебе засватаю!“ . . . . . л. 108
77. Сказка, що дід і баба мали дівку, і самі пішли на христини, а дівка злодії порізала . . . . . л. 108
78. Сказка о Івасику-Кутасику, що єго змия вхватила . . . . . л. 109
79. Сказка о старім чортови Сідунови, що в него був королевский син . . л. 110
80. Сказка, що чоловік бідний мав два хлопці, і їдного хлопця дав до діда на службу, і той в него кобилки пас і ніколи ни завиртав . . . . . л. 114
81. Сказка, що систра любила чорта і хотіла свого брата стратити . . . . л. 116
82. Сказка, що король ни мав дітий, і знайшлась така баба, що порадила, — і корольова жінка мала хлопця, кухарка і сучка . . . . . л. 119
83. Сказка о Мадайови, що забив батька й маму . . . . . л. 122
84. Сказка, що чоловік богатий мав їдного сина і хотів, щоби він всьо вмів л. 123
85. Сказка, що чоловік мав дівчину й хлопця, і вони пішли в світ, і хлопиц пирикинувся золотим баранцем . . . . . л. 124
86. Сказка, що бабина дівка задусила ді[дс]ву за черешні . . . . . л. 124
87. Сказка, що вовк хотів чоловіка зісти, али єму чоловік вірвав фіст . . л. 125
88. Чоловік найшов гроші, і жінка докучала єму, щоби він єї купив спідницю л. 126
89. Пясни [sic] малороссійскаго языка . . . . . л. 127
90. Король в городі мав золоту яблунку, і хтось єму ябка крав, і ніхто ни міг достеречи, аж єго син дурний достиріг . . . . . л. 129
91. Вовк впросився в баби на віз і пороздирав єї воли за тоє, що провізся л. 130
92. Сказка, що дурний чоловік продав липі бика, і липа єму дала богато гроший л. 130
93. Песни и коляда малороссійскаго языка . . . . . л. 132
94. Сказка, що циган у богатого чоловіка косив вовес, і циган спав цілий день на полю . . . . . л. 133
95. Сказка, що бідний чоловік мав в полю траву і пішов до неї дивитися, і єго святий отец Ніколай казав вовкови зісти . . . . . л. 135
96. Сказка, що мидвидиця взяла попа до ями і мала з ним хлопця . . . . л. 135
97. Сказка, що москаль за рубля втопив три попи . . . . . л. 136
98. Песни малороссійскаго языка . . . . . л. 137
99. Сказка, що королівни говорили собі, котра за кого пішла-б . . . . . л. 139
100. Сказка, що пан питався своїх підданів: „що є в світі найсильніщи, найбистріщи й наймиліщи“ . . . . . л. 141
101. Тридцать песень малороссійскаго языка . . . . . л. 142
102. Сказка, що піп не мав звітки жити, і попадя єго посила[ла] з книшкою по світі ворожити . . . . . л. 145
103. Сказка, що їдного чоловіка пішов син в світ й зайшов до такого села, що змия води не пускала, і він тую змию забив . . . . . л. 146

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] Сказка, що [illegible]

[illegible] малороссійскаго [illegible]

118. Сказка, що [illegible]

119. Сказка, що був [illegible] і баба [illegible]

120. Сказка, що [illegible] і баба [illegible]

121. Сказка, що [illegible] і баба [illegible]

122. Песни малороссійскаго языка [illegible]

123. Сказка, що [illegible] вертy було [illegible]

124. Сказка, що [illegible] я ся було [illegible]

125. Сказка, що [illegible]

126. Сказка, що ангел хотів бути [illegible] на сей світ гріхів споkутовати [illegible]

127. Сказка, що [illegible]

128. Сказка, що був [illegible] і баба [illegible] ни хтів бути за кума [illegible]

129. Сказка, що ангел хотів бути за [illegible] тив на сей світ гріхів споkутовати [illegible]

130. Песни малороссійскаго языка [illegible]

131. Сказка, що піп за чужу [illegible]

132. Сказка, де на [illegible]

133. Сказка, що пан Марко [illegible] него, то він вигнав з двора [illegible]

134. Сказка, що купецкий син [illegible] з [illegible] розтратив, і майором остав [illegible]

134в. Сказка, що у старого [illegible] тір Божа [illegible]

135. Сказка, що чоловік і пан [illegible] пана за брихню [illegible]

[1]) Опублікував акад. А. Кримський у своїй [illegible] одна з пісень про рекрута-шевченка.

136. Сказка, що до жінки ходив парубок, і вона чоловіка торгала за лоб, а парубок втік . . . . . л. 187
137. Сказка, що до жінки ходив другий парубок, і як чоловік прийшов до хати, то він впаскудився в штани, і чоловік мусів прати . . . . . л. 187
138. Сказка, що чоловік мав 3 сини, поставив собі нову хату і казав синам ходити на ніч до неї . . . . . л. 188
139. Сказка, що москаль служив чортови 5 літ — і після взяв у цара дочку л. 191
140. Сказка, що пан мав три дочки, і їх похватало, іно лишився син і бився з чортом за Семійонову ? панну . . . . . л. 193
141. Сказка, що дід і баба ни мали звітки жити. Пішли до ворошки, і ворошка їм так зробила, що вони були королями . . . . . л. 198
142. Сказка, що окоман росповідав панови, що він був у самого Господа Бога на обіді . . . . . л. 201
143. Сказка, що ксьондз любив паню, і по-кінськи в саду бавилися . . . . л. 202
144. Сказка, що пан вішав мужика, а мужик посля — пана . . . . . л. 203
145. Сказка, що чоловік мав дитину . . . . . л. 203
146. Сказка, що прийшов дід до жінки, і вона єму втерла ніс, і з него росипалися гроші . . . . . л. 203
147. Сказка, що москаль загадав королівні загадки, і вона ни відгадала, і він з нею ожинився . . . . . л. 204
148. Сказка, що бідний чоловік пішов глину купати [sic], і глина єго прибила, і він був цілий рік під землею живий . . . . . л. 206
149. Сказка, що ксьондз був дуже вірний Богу, і разу їдного согрішив і ни признався на сповіді, і проклятим остав . . . . . л. 207
150. Сказка, що розбійник ожинився з панною, і він жив дуже довго, і місто з ним запалося . . . . . л. 208
151. Сказка, що злодій у пана вкрав гроші і шубу з пані . . . . . л. 209
152. Сказка, що чорт дав бідному чоловікови килетку гроший . . . . . л. 209
153. Сказка, що дід мав дочку, і вона вбиралася в неділю в нім [?] . . . л. 210
154. Сказка, що пан казав фурмановому коневи попідрізувати шкуру аж по коліна . . . . . л. 212
155. Сказка, що чоловік бив жінку в мішку . . . . . л. 213
156. Сказка, що пан заложився з паньою, що 24 рази справится, а вона єму дасть за тоє 24 тисячі грош[ий] . . . . . л. 214
157. Сказка, що розбійники вкрали в пана дочку . . . . . л. 215
158. Сказка, що дурний Іван їхав пьєцом до цара . . . . . л. 217
159. Сказка, що окомон дав пані 300 дукатів за ніч . . . . . л. 220
160. Сказка, що паня з другими заходила, і її дитина з неї кричала: „Мамо! гріх!" л. 222
161. Сказка, що циган хотів пироги їсти . . . . . л. 224
162. Сказка, що пан чужу жінку брав в вік[н]і, а чоловік дивився, і посля вікня собі побив . . . . . л. 224
163. Одинадцать песень малороссійскаго языка . . . . . л. 225
164. Сказка, що баба била курочку, щоби випорпала горошок . . . . . л. 228
165. Сказка о Кирику, що піп за єго гроші став чортом [1]) . . . . . л. 229
166. Сказка, що дяк в стихар подався, но якись єму дітько стався . . . . л. 234
167. Дватцать пять песень малороссійскаго языка . . . . . л. 235
168. Сказка, що ксьондз присунувся до молодиці, і вона п...нула . . . . . л. 242
169. Сказка, що ксьондз мав дину-лоша . . . . . л. 242
170. Сказка, що пан бив жида за тоє, що жид дрочився з ним . . . . . л. 243
171. Сказка, що царися (sic) ожинилася з простим москальом . . . . . л. 244
172. Сказка малороссійскаго языка — песнь . . . . . л. 248

[1]) Надруковано вище, ст. 22—30.

Digitized by Google

173. Сказка, що купец ожинався з другою жінкою, і жінка казала, щоби він свою дочку стратив . . . . . л. 248
174. Сказка, що москаль віз смерть на віску . . . . . л. 254
175. Сказка, що Господь, святий Петро і Павло — пошивали хату попови, і Господь підсмалював стріху . . . . . л. 256
176. Сказка, що жінка чоловіка водила вночі на двір . . . . . л. 257
177. Сказка, що злодії хтіли вкрасти у чоловіка сало . . . . . л. 258
178. Сказка, що цар ни мав дітий, і баба єму так порядила, що мав дівчину і хлопця; і хлопиц був виликий злодій, а дівчина курва . . . . . л. 258
179. Сказка, що король мав 3 сини і на старість восліп і тії сини діставали єму видущої води . . . . . л. 258
180. Сказка, що до жінки ходив парубок, і вона казала свому чоловікови муку христити в млені . . . . . л. 260
181. Сказка, що піп все напивався і служенія ни мав . . . . . л. 260
182. Сказка, що попович богачови впаскудився під дірку (?) . . . . . л. 261
183. Сказка, що піп діставав овец з води і втопився . . . . . л. 262
184. Сказка, що чоловік продав панови попа, дяка і богача замість живих чортів . . . . . л. 263
185. Сказка, що Покоти-горошок чорта забив . . . . . л. 264
186. Сказка: відки мужик взявся . . . . . л. 265
187. Сказка, для чого нима в ксьондза жінки . . . . . л. 265
188. Сказка, що король мав 7 дочок, і жадна ни мала . . . . . л. 265
189. Сказка, для чого вогньови ни можна казати брати . . . . . л. 265
190. Сказка, на що як перестаєтся палити, і треба вогонь христити . . . . . л. 266
191. Сказка, що жидови пан дав 50 батогів спілки . . . . . л. 267
192. Сказка, що лис христив сові діти . . . . . л. 268
193. Сказка, що сліпа дівка цюлювала кавалера в дну . . . . . л. 269
194. Сказка, що дівці корова за ден виробила півсеток полотна . . . . . л. 270
195. Три расказы о обычаяхъ въ тюрмахъ . . . . . л. 271
196. Три песни малороссійскаго языка . . . . . л. 272
197. Сказка, що шмаркатий Бартюнь взяв у короля дочку . . . . . л. 272
198. Сказка, що мужик лічив в церкві христи . . . . . л. 274
199. Сказка, що Захарко-злодій украв у пана коня, гроші і з пані шубу, і своїх братів потопив . . . . . л. 274
200. Песнь малороссійскаго языка . . . . . л. 274
201. Сказка, що бабина дівка три рази завмерала . . . . . л. 280
202. Сказка, що чоловік гроші брав у злодійскім льоху . . . . . л. 281
203. Сказка, що комісар служив циганові три дні . . . . . л. 281
204. Сказка, що мужик Кондрат паном остав . . . . . л. 282
205. Сказка, що кацап хотів чоловіка зарізати . . . . . л. 283
206. Сказка, що богатому панови стил[ил]и грішми дорогу до гробу . . . . . л. 283
207. Сказка, що у жида були чорти на вісілю . . . . . л. 283
208. Сказка, що Бог прийшов до богатого чоловіка на двір на вісіля, і богач єго псами затровив . . . . . л. 284
209. Сказка, що святий Петро вкрав у бідного чоловіка хліб і посля єму служив рік . . . . . л. 285
210. Сказка, що ангел служив рік бідні вдові . . . . . л. 288
211. Сказка, що чорт дав бідному чоловікови сім кабанів на виплат . . . . . л. 290
212. Сказка, що писав попович до батька письмо, що ся ни хочи обучати, іно ся хочи жинихати . . . . . л. 290
213. Сказка, що чоловік бив жида в полю . . . . . л. 291
214. Сказка, що пан бив жида-кравця, що зле му поробив убьіор на козаки л. 292
215. Сказка, що ангел хотів бути на небі старший, і Бог єго струтив з неба, і він служив у попа . . . . . л. 292

Digitized by Google

216. Сказка, що чоловік ходив в світ біди шукати . . . . . л. 294
217. Сказка, що лис христив водяудови діти . . . . . л. 297
218. Сказка, що жінка удавала слабу, а до неї ходив дяк . . . . . л. 299
219. Сказка, що чоловік наставляв сіти на заяйці і ятірі на рибу — і знайшов гроші . . . . . л. 300
220. Сказка, що чоловік мав жінку, і до неї ходив піп . . . . . л. 301
221. Сказка, що чоловікови на полю вродилися х. . . . . л. 303
222. Песнь малороссійскаго языка . . . . . л. 305
223. Сказка, що чоловік хотів довіжати паньскої ласки, жінчиного розуму і того хлопця, що взяв за свого . . . . . л. 306
224. Сказка, що пана син просив вмерлих до себе на обід . . . . . л. 307
225[1]). Сказка, що богатий брат бінному (sic) жалував дати куска хліба, і він єго виганяв з своі хати . . . . . л. 310
226. Сказка, що двох братів гиндлювали салами . . . . . л. 314
227. Сказка, що чоловік і жінка коцюбами в хаті масло робили . . . . . л. 317
228. Сказка, що хлопиц діставав з дуба шпаків . . . . . л. 317
229. Сказка, що ксьондзова жінка [sic!] коваля любила . . . . . л. 318
230[2]). Сказка, що богатого брата бідному свині порили в городі, і вони ся позивали до пана . . . . . л. 318
231. Сказка, що чоловік позивав вітра до Бога, що му пашню росипав . . л. 321
232. Сказка, що чоловік мав три сини — і як вмер, то їдному дав жорна, другому лика, а 3-му бубен . . . . . л. 321
233. Сказка, що бідний чоловік ни мав худоби і думав, що гарбуз — кобиляче яйце . . . . . л. 322
234. Четыре песни малороссійскаго языка . . . . . л. 323
235. Сказка, що бабина дівка вкрала в дідової починки . . . . . л. 324
236. Сказка, що носив брат бідний до богатого вечеру на святий вечер, і богатий єго нагнав . . . . . л. 325
237. Сказка, що дід за кози забив жінку, дівку і хлопця . . . . . л. 326
238. Сказка, що стара вівця ходила на слободу . . . . . л. 327
239. Сказка, що чоловік втопив сина, і син после був біскупом . . . . . л. 327
240. Сказка, що чоловік мірав жида в мішку . . . . . л. 328
241. Сказка, що жид питався двох чоловіків, кілько вони війшли миль на день л. 328
242. Сказка, що бідний чоловік пішов в світ красти . . . . . л. 328
243. Сказка: питався пан барабанчика, чи чути на небі, як він на землі барабанит . . . . . л. 329
244. Сказка, що бідний чоловік молотив голий . . . . . л. 329
245. Сказка, що чоловік мав їдного сина, і він ни ходив на ногах 45 літ, после був богатиром[3]) . . . . . л. 331
246. Сказка, що купец мав два розумних сини, а третьій дурний, і той дурний вкрав царицю . . . . . л. 335
247. Двѣ пѣсни малороссійскаго языка . . . . . л. 337
248. Сказка, де ся на тамтім світі жиди подівают . . . . . л. 337
249. Сказка, що турок хотів бути в небі . . . . . л. 337
250. Цар мав сина, і той пан з ниживою панною ожинився . . . . . л. 338
251. Сказка, що брат через жінку систру стратив . . . . . л. 339

[1]) Далі в оригіналі йде для п'ятьох казок помилкова нумерація: №№ 235—239 (зам. 225—229); я її тут виправляю.

[2]) За цим нумером Дімінський свою помилку виправив: вже далі ставить №№ 230, 231 і т. д.

[3]) Це казка про Іллю Муромця (надруковано вище на стор. 7—11).

Digitized by Google

252. Сказка, що пес хотів роздерти коня, і кінь его забив . . . . . л. 341
253. Сказка, що вовк був на христинах у чоловіка . . . . . л. 344
254. Сказка, що була дівка ладніща від пані, і пані єї хотіла стратити . . л. 348
255. Сказка, що король зоставив жінку вдома, а сам поїхав на віну, і его стрий до неї добирався . . . . . л. 349
256. Сказка, що до їдної жінки ходили двораки . . . . . л. 350
257. Сказка, що паня мала дитину, і пан ни казав до неї кушарки приводити л. 350
258. Сказка, що жиди через тоє носят бороди, щоби ішли до Бога . . . . л. 350
259. Сказка, що пан казав чоловікови, щоби пізнав, котро яйце від чорної курки . . . . . л. 351
260. Сказка, що заслаб король і казав собі дістати від медви[ди]ці молока . л. 352
261. Сказка, що ксьондз причащав мазура дохтьом . . . . . л. 351
262. Сказка, що гатаман мірав в мішку чоловіка . . . . . л. 352
263. Сказка, що давних літ старих людей губили . . . . . л. 353
264. Сказка, що чоловік мав суперечну жінку . . . . . л. 353
265. Сказка, що архерей їздив на каменниє молочниє гори . . . . . л. 354
266. Сказка, що пані дужи горівку пила і в косцьолі била пана замість фурмана л. 355
267. Сказка, що богатий син засватав дідову дочку, і посля пішов его батько по жебрах . . . . . л. 355
268. Сказка, що був такий ксьондз, що як вп'ється, то кричит „ура!" . . . л. 356
269. Сказка, для чого чужа жінка смасніша від свої . . . . . л. 356
270. Сказка, що чоловік дав сина до майстра на науку, і він так ся вивчив, що жизни пирикидався [?] . . . . . л. 357
271. Пысень [sic] малороссійскаго языка . . . . . л. 359
272. Сказка, що єдноралова дучка [sic] задусила порудчика і багато москалів побила . . . . . л. 360
273. Сказка, що чорт здер з святого попа шубу . . . . . л. 361
274. Сказка, що в чоловіка пропала кобила і посля ся вирнула . . . . . л. 362
275. Сказка, що чоловік по смирти приходив до ариндара за горівкою . . л. 363
276. Двѣ пѣсни малороссійскаго языка . . . . . л. 365
277. Сказка, що чоловік хтів батька забити . . . . . л. 365
278. Сказка, що парубок пирикидався вовком . . . . . л. 365
279. Сказка, що чоловік пирикидався вовком . . . . . л. 366
280. Сказка, що їдної баби сини попирикидалися вовками . . . . . л. 366
281. Сказка, що чоловіка син втопився в кирниці . . . . . л. 367
282. Сказка, що купиц [sic] зарізав чоловікови дитину . . . . . л. 367
283. Сказка, що чоловік виорав гроші [з] збанятком . . . . . л. 367
284. Сказка, що діди їли сирову квашу вночі у чоловіка . . . . . л. 367
285. Сказка, що волкулак їдному чоловіку всю худобу подусив . . . . . л. 368
286. Сказка, що їден козак чорта батогом вдарив . . . . . л. 368
287. Сказка, що їден чоловік на чортови спав в полю . . . . . л. 368
288. Сказка, що їдного чоловіка чорт наляг . . . . . л. 368
289. Сказка, що жид бабу заставив Богу молитися . . . . . л. 369
290. Сказка, що їден чоловік виганяв чорта зо двора . . . . . л. 369
291. Сказка, що дідова дівка позивала пана і ни знала якого . . . . . л. 370
292. Сказка, що чорт дідову дівку задусив . . . . . л. 370
293. Сказка, що пес обирав жидову хату . . . . . л. 370
294. Сказка, що баран заложився з цапом за мороз . . . . . л. 370
295. Сказка, що кушнір голив цигана серпом . . . . . л. 370
296. Пѣснь малороссійскаго языка . . . . . л. 371
297. Сказка, що мирлий чоловік служив у шляхтича . . . . . л. 371
298. Сказка, що чоловік жінці попік яйцями ноги . . . . . л. 372
299. Сказка, що королевічка хотіла свого сина стратити, али той син посля 12 розбійників стратив . . . . . л. 373

Digitized by Google

300. Сказка, що чоловіка на празнику били . . . . . л. 374
301. Сказка, що циган казав жидови, що при скончені світа будут жиди робити циганам . . . . . л. 374
302. Сказка, що мужик взяв у пана осла, і казав, що навчит его говорити . л. 374
303. Сказка, що злодій вкрав у ксьондза дзигарок . . . . . л. 374
304. Сказка, що ксьондз у жида заставив шубу за сто дукатів . . . . . л. 375
305. Сказка, що мазур вкрав у ксьондза шапку і сало з гороху, і после сповідався у ксьондза . . . . . л. 375
306. Девять загадокъ малороссійскихъ . . . . . л. 376
307. Сказка, що простий москаль став за дві години генералом . . . . . л. 377
308. Сказка, що пан мав 3 сини, і їден був дурний, і він того дурного відігнав від себи, і дурний в їднім лісі набрав гроший 4 брики . . . . . л. 378
309. Зодягнувся я в радно, пішов в море на дно . . . . . л. 378
310. Прозьба смотрителя Савраньского до грабі Рживуско[го] . . . . . л. 380
311. Сказка, що Розум дав бідному чоловікови 30 рублі, то він ни запомігся, а Щастя дало 3 гроші, то він запомігся . . . . . л. 381
312. Сказка, що бідний чоловік покинув жінку і пішов в світ і ожинився зо свинью . . . . . л. 381
313. Сказка о комарови . . . . . л. 381
314. Четырнадцать песней малороссійскихъ . . . . . л. 381
315. Сказка, що пес сильский [sic] пішов [в] місто, і его гициль забив . . л. 385
316. Сказка, що Іванко вкрав в жида гроші . . . . . л. 385
317. Сказка, що пан обголив вовкови д-у . . . . . л. 386
318. Сказка, що чоловік жінці куповав що-неділі горшки . . . . . л. 386
319. Сказка, що мазур просив Бога, щоби найшов гроші . . . . . л. 386
320. Сказка, що органіста співав в косцьолі . . . . . л. 386
321. Сказка, що панну вітав органіста в косцьолі . . . . . л. 386
322. Сказка: їдна панна моли[ла]ся о чоровікови [sic], щоби мала . . . . л. 386
323. Сказка, що мужик чув в косцьолі, як співают, прийшов додому і жінці так співав . . . . . л. 386
324. Четыре песни малороссійскаго языка . . . . . л. 387
325. Сказка, що мужик водив жида до неба . . . . . л. 387
326. Восемъ песней малороссійскаго языка . . . . . л. 388
327. Сказка, що був дід і баба, і мала баба Покоти-горошка, котрий був дуже сильний . . . . . л. 391
328. Три песни малороссійскаго языка . . . . . л. 392
329. Сказка: для чого є у чоловіка корінец, а у жінки тое . . . . . л. 393
330. Сказка, яким способом люди розмножилися на світі . . . . . л. 393
331. Сказка, що медвидь [sic] забив воли чоловікови . . . . . л. 393
332. Сказка, що москалі у чоловіка воли вкрали, і москаль замість волів прив'язався . . . . . л. 393
333. Сказка, що систра систру зарізала . . . . . л. 393
334. Сказка, що миши були собі кумами, і їдну кіт зъів . . . . . л. 393
335. Сказка, що циган ходив за старостами сватати парубка . . . . . л. 393
336. Сказка, що стара баба хтіла ся віддавати . . . . . л. 394
337. Сказка, що циган у попа косив траву . . . . . л. 394
338. Сказка, що чоловік і жінка приймалися замість гостя . . . . . л. 394
339. Сказка, що бідний чоловік ни знав, що то 40 мучиників, і посіяв на їх свято в полю горох . . . . . л. 394
340. Сказка, що бідному чоловікови дуже діти мерли . . . . . л. 395
341. Сказка, що циган ни хотів їсти сметани . . . . . л. 395
342. Сказка, що піп дуже любив поросята печені . . . . . л. 395
343. Сказка, що мужик забив другом[у] льоху, і вони ся позивали до пана л. 395
344. Сказка, що кобіта привела хлопця до сповіді [sic] . . . . . л. 395

Digitized by Google

545. Казка [illegible] . . . . л. 395
546. Казка, що був мужик [illegible] і [illegible] . . . . л. 396
547. Казка, що мужик [illegible] — [illegible] . . . . л. 396
548. Казка, що мужик [illegible] з [illegible], щоби з бо-[illegible] . . . . л. 396
549. Казка, що мужик [illegible] знати, що в [illegible] також . . . . л. 397
550. Казка, що [illegible] . . . . л. 397
551. Казка, що [illegible] (як добре) . . . . л. 397
552. Казка і [illegible] . . . . л. 397
553. Казка, що [illegible] і [illegible] . . . . . л. 397
554. Казка, що [illegible], [illegible] і на другої країню л. 397
555. Казка, що [illegible] питався: „Чи [illegible] Христа?“ . . . л. 398
556. Казка, що [illegible] з [illegible] на [illegible], і [illegible] розповідав, що він [illegible] . . . . л. 398
557. Казка, що [illegible] хотіли [illegible] бути [illegible] . . . . л. 399
558. Казка, що [illegible] за [illegible] знов, [illegible] на цвинтарі пса а серцем [illegible] . . . . л. 399
559. Казка, що [illegible] був такий [illegible], що він змер і ожив . . . . л. 399
560. Казка, що жид хотів з дуба на сабаш . . . . л. 400
561. Казка, що [illegible] і його господар [illegible] і [illegible] (sic) [illegible] . . . . л. 400
562. Казка, що [illegible] пішов за [illegible] до [illegible] і вкрав сало з горшка л. 400
563. Казка, що [illegible] і казав: „Малаю, малаю! я тебе за [illegible] ви [illegible].“ . . . . л. 400
564. Казка, що чоловік хотів [illegible] дурного сина . . . . л. 401
565. Казка, що [illegible] питався: „Чи [illegible]?“ . . . . л. 401
566. Казка, що [illegible] [illegible] очі віддам і кидав на дівки . . . . л. 401
567. Казка, що чоловік хотів [illegible] і шукав такої жінки, щоби не їла ніц л. 401
568. Казка, що [illegible] чоловік змер, і вона наняла куму, щоби плакала [illegible] . . . . л. 401
569. Казка, що жид хотів за сабаш з дуба, виліз на дуба і впав звіттам . л. 402
570. Казка, що був такий [illegible] — і не знав, коли неділя і яке друге свято л. 402
571. Казка, що чоловік мав покорну жінку і їздив з нею до міста . . . л. 402
572. Казка, що чим можна [illegible] бачити? . . . . л. 403
573. Казка, що на Сухий день мужик жида вхватив замість чорта . . . л. 403
574. Казка, який [illegible] говорячий? . . . . л. 403
575. Казка, чим можна дівку причарувати . . . . л. 403
576. Казка, [illegible] о том же . . . . л. 403
577. Казка, що робити парубкови, щоби не спав з дівкою? . . . . . . л. 403
578. Казка, що робити, щоби пан не бив? . . . . л. 403
579. Казка, як можна чорта видіти? . . . . л. 403
580. Казка, що хто хоче знати, яка зима буде . . . . л. 403
581. Казка, що наймит надусив господаря и господиню і сам втік в світ [illegible] . . . . л. 404
582. Казка, що дід і баба підперали просо (sic) на припічку варешкою . л. 404
583. Казка о дурнім баловн (?), що в косьцьолі гуляв . . . . л. 404
584. Казка, як то давно жиди воювали . . . . л. 405
585. Казка, що хлопець пішов в світ і був дуже великий злодій . . . . л. 406
586. Казка, що в Браньских лісах є 500 бочок гроший . . . . . . л. 408
587. Казка, що ксьондз мав лоша . . . . л. 408

[1] Видруковано у акад. А. Кримського в його фольклористичній збірці, ст. 74.

388. Сказка, що два злодії вкрали з попа в білий день чоботи . . . . л. 409
389. Сказка, що цар ходив в місто з москальом красти . . . . . л. 409
390. Сказка, що чоловік прийшов до церкви і засвітив свічку перед Іудою, і той посля ему тую ласку віддячив . . . . . л. 410
391. Сказка, що бирнардин вкрав у жида коня і дав другому, а сам запрагся в візок . . . . . л. 410
392. Сказка, що був такий пан і ни хтів бути в небі . . . . . л. 410
393. Сказка, що мужик засвітив свічку перед чортом, і чорт дав ему богато гроший . . . . . л. 410
394. Сказка, що подорожний чоловік сказав 3 чоловікам „добридень", і они сварилися посля . . . . . л. 411
395. Сказка, що наймит шукав справидливого чоловіка і найшов справидливу смерть . . . . . л. 411
396. Сказка, що німиц показував живі чорти . . . . . л. 412
397. Сказка, що в Кийові москаль з попа зняв расу, шапку і палку . . л. 413
393. Сказка, що баба продала москальови за рубля кошель . . . . . л. 414
399. Сказка, що їден судия судив Господа-Бога . . . . . л. 414
400. Сказка, що купецкий син засватав у чорта дівку, і чорт дав ему богато гроший . . . . . л. 415
401. Сказка, що на морозі змерз і казав жидови: „Щоб так ще до того земна [sic] — кольок!" . . . . . л. 415
402. Сказка, що москаль пікрав церковні вещі . . . . . л. 415
403. Сказка, що Лютий до Полютого в гості їхав . . . . . л. 415
404. Сказка, що козак в бурці їхав і замарз [sic] . . . . . л. 415
405. Сказка, що баба говорила: „Коли я пирибула стичень-мичинь, — а на марця випну яйця!" . . . . . л. 416
406. Сказка, що люди перші їден другому подали за милю сукиру . . . л. 416
407. Сказка, що піп шість волів взів . . . . . л. 416
408. Сказка: звітки виликодні свята взялися? . . . . . л. 416
409. Сказка: на що Бог рай запровадив? . . . . . л. 416
410. Сказка, що чоловік медвидя зробив рабим . . . . . л. 417
411. Сказка, що мазур любив дівку, і вона ся впаскудила, а він тое їв . . л. 417
412. Сказка, що мужики вовка злапали живого . . . . . л. 417
413. Сказка, що мужик їдну корову пропив тром жидам . . . . . л. 417
414. Сказка, що пані мала молоду дочку і єї казала позолотити . . . . л. 417
415. Сказка, що богатий мужик, як вмерав, то закопав гроші в коморі, а дітьом ни дав . . . . . л. 417
416. Сказка, що пан мав дуже важну справу в ссуді [sic] і наняв адвоката, щоби ему виграв . . . . . л. 417
417. Сказка, що мазур ніколи не бував в косцьолі . . . . . л. 417
418. Сказка, що мазур ніс надокола косцьола таку статулу святого, що важила 10 пудів . . . . . л. 417
419. Сказка, що була така господиня, що лічила 6 неділь пилипівки . . . л. 418
420. Сказка, що двох братів було: їден — богатий, а другий — бідний, і той бідний злапав богачови щастя . . . . . л. 418
421. Сказка, що вандрувало двох чоловіків, і їден другому вибрав очі за ковальчик хліба . . . . . л. 419
422. Сказка, що чоловік мав лядащу жінку . . . . . л. 420
423. Сказка, що чоловік мав жінку лядащу, і єї святий Спас бив . . . . л. 420
424. Три пьесни малороссійскаго языка . . . . . л. 420
425. Примова, як кого врече хто, то так говорится . . . . . л. 421
426. Сказка, що чоловік ожинився з лядащою дівкою . . . . . л. 421
427. Сказка, що чоловік завинув голу жінку в околіт і так їздили на вісіля л. 421
428. Сказка, що мужик ходив на празник до другого села . . . . . л. 421

Digitized by Google

429. Двадцать песней малороссійскаго языка . . . . л. 42[illegible]
430. Сказка, що Іван дяка був з гадюками цілу зиму в землі . . . . . . л. 425
431. Сказка, що в їднім селі дуже опир люди їдсив, і єго козак забив . . л. 426
432. Сказка, що отоман мав три сини, і вони пішли в світ, і їден оженився з царівною . . . . л. 427
433. Сказка, що попадя мила ноги за рікою, а циган з другої сторони ей брав л. 429
434. Був король сліпий і мав 3 сини, і тії сини дістали єму живущої води л. 430
435. Сказка о Івану Вітернику, що всьо море забрав в відро . . . . . л. 434
436. Двадцать и одна сказка (М. Л. треба: пѣсня) малороссійскаго языка . л. 435
437. Сказка, що шутим чоловік віз вовком пчоли . . . . л. 445
438. Сказка, що гуменний тримав спілку з жидом, і пан дав жидови сто батогів л. 446
439. Сказка, що пан втопив свого сина за тое, що ни говорив . . . . . л. 447
440. Сказка, що Господь із апостолами ночували в баби-кушнарки, і тая баба великого цуду дізнала . . . . л. 447
441. Четыре песни малороссійскаго языка . . . . л. 448
442. Сказка, що король злапав жилізного вовчка . . . . л. 448
443. Сказка, що ксьондз до молодиці ржав . . . . л. 450
444. Сказка: був пан, мав 3 дочки, і наймолодша віддалася за заклятого королевича . . . . л. 451
445. Сказка, що король хотів ся з дочкою женити . . . . л. 453
446. Сказка, що шинькар вкрав у козака сідло . . . . л. 454
447. Сказка, що пан вступився з дороги шляхтичови . . . . л. 455
448. Сказка, що мазур просив Бога, щоби мав футру . . . . л. 455
449. Другий мазур просив Бога о сто дукатів . . . . л. 455
450. Сказка, що як вмерав дід, то закупав [sic] гроші в лісі під явір, а синови ни дав . . . . л. 456
451. Три пьесни малороссійскаго языка . . . . л. 457
452. Сказка, що москаль хотів опира зарізати . . . . л. 458
453. Сказка, що жид голі дочки повіддавав за рабінів . . . . л. 458
454. Песній пять малороссійскаго языка . . . . л. 462
455. Сказка, що баба віддала дочку за богача з двома мисками . . . . л. 463
456. Сказка, що трох злодіїв змовлялося, що мают вкрасти . . . . . . л. 464
457. Сказка, що в ангела вкрав чоловік золоте стримино . . . . л. 466
458. Сказка, що дурний чоловік забив сто диких свиний . . . . л. 467
459. Шесть загадокъ малороссійскихъ . . . . л. 467
460. Сказка, що москаль літав так, як орлом, і царом був . . . . . . л. 468
461. Сказка о пану Пашліовскому і пану Гримоцару . . . . л. 469
462. Шесть загадокъ малороссійскихъ . . . . л. 472
463. Семъ загадокъ малороссійскихъ . . . . л. 472
464. Сказка, що бідний брат заміняв з богатим паску з хліба за дерев'яну л. 472
465. Сказка: яка давно була на людях шкаралупа . . . . л. 473
466. Сказка, яким способом Бог сотворив землю . . . . л. 473
467. Пословица за Гаврилу мужика [1]) . . . . л. 474

[1]) Опублікував акад. А. Кримський у своїй фольклористичній збірці ст. 69—72.

Digitized by Google

ЯК УТВОРИЛАСЯ ЛЕГЕНДА ПРО НОВЕ ЧУДО В ЛАВРІ.

Легенда про чудо в Лаврі, що влітку 1926 р. дуже поширена була на Україні, належить до звичайного типу релігійних легенд. За наших часів чимало їх ходить, серед темної неосвіченої людности, і здебільша мають усі вони поміж собою велику схожість. Різні оповідання про „оновлення" церков, ікон, хрестів, „явлення" святих, Божої Матери, Суса Христа, нарешті про різні зцілення, та инші чудеса можна почути тепер на кожному ярмарку, на кожнім базарі. З цього боку найцікавішими досі показуються ті цикли „Калинівських" та „Осапатової долини" чудес [1]), які набули в нас величезного поширення і викликали релігійний рух, що його сміливо можна за масовий психоз уважати. Але й поруч цих „калинівських" оповідань, нова легенда про чудо в Лаврі не губить свого інтересу. Цікава вона не тільки своїм змістом, який до речи багато в дечому збігається з „калинівськими" оповіданнями, а тим що на її прикладі можна наочно дослідити, яких незначних реальних фактів, випадкових приводів і причин вистачає для того, щоб виникла легенда такого типу.

В моїх руках перебуває зараз велике число різних записів про це „лаврське чудо" 4 квітня 1926, та багато з них або однаковісінькі, або мало чим різняться проміж себе. Я подаю тут саме-но найцікавішеє, і то в хронологічному порядкові, щоб дати змогу читачеві ступінь за ступенем простежити процес розвитку й поширення легенди.

9 квітня 1926 р. записав я (в Київі на Гоголівській вулиці від неписьменної хатньої робітниці Н. По—вої) оповідання, яке мене дуже тоді зацікавило, бо мені-ж самому доводиться (через друкарські справи) бувати мало не що-дня в Лаврі, а я там того не чув.

„Чи ви чули, що в Лаврі сталося? Богородиця вночі явилася в церкві. Та коли кинулися туди люди й міліція, вона зчезла. Про це всі баби на базарі (Євбазі) говорять. А їм розказала якась женщина, що сама те діло бачила".

Минуло лиш кільки днів, і вже про цеє „чудо" можна було почути в Київі від кожної перекупки на базарі — із значно більшими подробицями. 17 квітня 1926 р. трапилося співробітникові Академії Наук

---

[1]) Диви „Етнографічний Вісник УАН" кн. 1 (К. 1925) статті: а) О. Пчілки: „Укр. народні легенди останнього часу" ст. 41—49; б) Н. Дмитрук: „Про чудеса на Укр. 1923 р." та записи Калинівських пісень ст. 50—65, або ж: В. Кравченко „Осапатова долина" — Етногр. Вісн. кн. 2 (К. 1926) ст. 108—111.

Digitized by Google

П. М. Попову пощастило найдокладніше оповідання про цю подію. Записав він його із слів хатньої робітниці Уд. М. С—ка, яка 15 квітня почула про це від [illegible] свого будинку (на [illegible] вулиці). Ця жінка, до речи сказати зовсім неписьменна, твердо вірить у правдивість лаврського чуда і оповідає про нього з великим запалом. Оповідання це подаю в перекладі на укр. мову:

„Вночі прийшли до Лаври комуністи — і захотіли, щоб їх негайно пустили в лаврське подвір'я. Бо вони помітили з вулиці, що горить Велика церква. Зараз-таки позбиралися всі, та разом з комуністами й міліцією кинулися до церкви. Аж бачать, усі свічки горять, лампади засвічено, а по церкві черниця ходить. [illegible] „[illegible] Богородиці" спущено, і черниця та витирає то ікони, то церковний посуд. „Що ти тут робиш?" — вдався до неї начальник міліції. — „Що ти? красти сюди прийшла"! — „А сам чого сюди з'явивсь? Я завсіди тут перебуваю!" [illegible] а черниця зникла".

Невдовзі, знов за якихсь кількоро днів після того (в квітні таки) записав П. Д. Демуцький ще инакшого варіянта того самого оповідання про лаврське чудо. Варіянт цей подає для події ще більші подробиці.

„Побачив вартовий міліціонер світло з Великої лаврської церкви. Збили тривогу. Коли зібралися всі, — увійшли до церкви. У вівтарі якась жінка стоїть, а від неї світло йде. Біля жінки тієї стоїть двоє відер: — одне з піском, а друге з водою. — „Хто ти?" вдалися до неї. — „Недостоїн знати!" Хотів був ударити її міліціонер, та вона піднеслася вгору так, що її не достати. Вихопив він револьвера та хотів її стріляти, але вона раптом зникла, а сам він стався калікою. І почули всі голос: „Це я прийшла сюди, щоб кров людську із святих сосудів змити!" Зібралася другого дня сила-силенна народу до Лаври. Багато там було різних військових, політкурсантів, та всяких. Допустили їх усіх до сповіди і святого причастя, і каялися всі вони в своїх гріхах та й благали бога, щоб простив їм їхні великі провини".

Більше-менше тоді-ж-таки (а саме 25 квітня), селянка-молочниця М. І—ва (знов таки на Гоголівській вулиці) розповіла мені про це ще по инакшому:

„Так ото вночі всенька Лавра вогнем пойнялася. Налякалися люди, з усього Київа позбігалися. Аж бачать, що то не пожар, а так церква блищить. Кинулися до церкви, аж там усі свічки горять і паникадила і все чисто, а по церкві женщина ходить, уся в чорних ризах. Розсердився дуже комісар, шо вона вночі прийшла, та як гукнув на неї та як затупоче ногами: „Ти, с... д..., як світ запалила?!" — „Як запалила — так і потухне!". Махнула рукою — і світа не стало, тіки лице в неї горить. — „Ти чого сюди прийшла, я тебе спрашую?! — „Не твоє діло!" — „Та як-же ти сюди пробралася?" — „А так, як і вийду!" Та й узялася парою. Так отож божа мати була, щоб ви знали! Явилася нам грішним, щоб ми молилися й каялися, бо горе буде".

Як бачимо, чим далі, то наша легенда набуває все новіших подробиць і все більш розвивається. З надзвичайною швидкістю розходиться вона не тільки по Київу, ба і по цілій Україні, переходячи й до Росії.

От 10 травня 1926 р. записав Г. Іванюк у селі Турбові (Вінницької округи) дуже докладне оповідання про Лаврське чудо, що розповіла йому стара його бабка, неписьменна жінка. — Подаю тут цей запис Гр. Іванюка, нічого в правописі не міняючи:

„Це росказуван їден жид, а він уже-ж брихати ни буди, бо він ни цеї віри, то йому нсьо рівно. Так ото казав так. Їного разу ввечері була в Лаврі вичірня відправа. От після вичірні повиходили всі люди, а сторожі і церкву замкнули. Ну, нічого, — аж от коло півночі якись чолонік йшов коло Лаври. Аж дивиться, що в Лаврі сьвітиця. Він подумав:

Digitized by Google

„Хто-б то міг бути там в ці порі?" От він підійшов до вікна, став дивитися і зобачив у Лаврі жінку, а від неї так і сяяло промінням, так і світило. Він хотів зайти до Лаври, али було замикано. От він живо побіг до сторожа, росказав йому, що бачив. Тут зараз назбиралося людий сила-силенна і йдуть до Лаври. А щоб потім ни казали, що це якась видумка, то люди взяли з собою кілька міліцінерів. От прийшли вони, одімкнули Лавру, аж дивляця: стоїть по сиридині церкви жінка в білі одежі, і від неї сяє так, що й дивитися ни можна. Люди обступили й стали питати її, хто вона, звідки. А вона каже: „Я матір божа! Прийшла на землю сповістити людий, аби каялись і молились!". І більше нічого. Міліцінери ни повірили, а хотіли ту жінку зааріштувати. Али тільки сказали їй, щоб вона йшла за ними, а тої жінки й ни стало, тільки сильно-сильно засіяло в Лаврі. Тоді всі люди повірили, що то була матір божа, і навіть і міліцінери тожи повірили, що то була матір божа, і відсахнулися від комунії. От таке то твориця на сьвіті. Це росказував київський жид, що сам бачив, а я вже казала: він брихати ни будиж".

Мало не таке саме оповідання записав я трохи пізніш — 28 травня 1926 р. в самому таки Київі від базарної перекупки, що розносила по будинках масло та сметану, а заразом і легенду про лаврське чудо довірливим слухачам. Слухав я це її оповідання із сусідньої кімнати, вона мене не бачила, а тому запис цей мені пощастило зробити як-найточніш, навіть з додержанням усіх властивостей мови тієї жінки:

„Тіпер такой народ пошол, што ні в Бога ні в што ні вєрует. Тольки, прийдьот вємня, каятца будут, потому Бог страшно накажеть. Уже і знамєнія являютца всякіе для вразумлєнія безумних. От ви может слишалі, што́ в Лавре на той (sic) нідєлє случілось? Божая матєр ночью явілася, да так — знаїте — удівітєльно! Всьо нєбо, знаїте, красное как жар здєлалось, і как дньом відно. Всє страшно іспужалісь, народ повіскокувал в чом попало і началі тєкать, хто куда ні попало: думалі, што пожар такой страшний, как на Звірінце бил [1]). Тольки смотрят: аж то над Лаврой огонь стоїт. Побєглі туди, і смотрят: то нє огонь, знаїте, а так храм сам собой свєтітца, і кумполи і окна і всьо чисто! А в церквє всє паникадила і лампадкі самі засвєтіліса, і такоє кругом благоуханіє ідьот, знаїте. А по церкві женщина ходіт у бєлом вся. і свєтітца сама, аж смотрєть нільзя. Народ на колені, как бил, попадал — начал голосіть і плакать, у груді бітца, а она говóріт: „Нє плачте! Скоро, значіца, божий гнєв на всєх нечестівих прийдьот! Кайтєся, христіяни — спасені будєте!". І зачала „Слава в вишніх" пєть, а за нєй вєсь народ. Откуда ні взяліся, полная церква комуністов набєгла, і всє з ружжами. Бросіліся до нєйо, а їхній комісар спрашует: „Кто ти такая?". — „Ти проклятий, нєдостоїн знать!". А он как разсєрдітца, да прямо в нєйо бац з ружжа! Тольки, она нєвредіма осталася та пуля назад вірнулася, а он по-пояс в землю вошол. Тада, как закрічіт страшним голосом: „Вєрую господі—ісповєдую!" і перехрестілся, і сразу з землі вішол. А тада тє на нєво, знаїте, как закрічалі! как зачалі його лупіть! Тольки, єму нічево ні дєлаєтца: он стоїт сєбє такой радосний, а хто ударіт єво, тот сразу калєкою дєлаєтца. Тода оне в нєйо зачалі стрєлять. Тольки, она нєвредіма, а пулі назад літять і їх убівают на мєстє. Народ весь рідать зачал: „Помілуй нас Господі — загібаєм! Жисть наша ужасная!", а она заплакала і говоріт: „За грєхі ваші божов попущєніє! Кайтєся, молітєся — так спасєніє будєт!". Махнула она рукамі, і свєт кругом чисто потух, а сама нєвідімая здєлалась, а где слєза єйо упала, там пол расплавілса. Так тіпер в Лавру народ ідьоть, і хто с вєрою помолітца і поцілуєт тоє мєсто, где она стояла — всє грєхі єму прощаютца, і всякіє чуда дєлаютца. Одна женщіна відєла, как слєпой жід прозрєл как тольки сказал: „Вєрую — ісповєдую!" А одному чіловєку рука зачала дєйствовать. І всякіх єщо много чуд случатца там. Сама я туда бєгла, аж упала трі раза, тольки єйо відєть нє удостоілась. А народ — відєл, дак всьо до чиста правду розказалі".

[1]) тоб-то, як на Звіринці підчас страшного вибуху 1918 року.

Digitized by Google

252. Сказка, що пес хотів роздерти коня, і кінь его забив . . . . . л. 341
253. Сказка, що вовк був на христинах у чоловіка . . . . . л. 344
254. Сказка, що була дівка ладніща від пані, і пані єї хотіла стратити . . л. 348
255. Сказка, що король зоста[ви]в жінку вдома, а сам поїхав на віну, і его стрий до неї добирався . . . . . л. 349
256. Сказка, що до їдної жінки ходили двораки . . . . . л. 350
257. Сказка, що паня мала дитину, і пан ни казав до неї кушарки приводити л. 350
258. Сказка, що жиди через тов носят бороди, щоби ішли до Бога . . . . л. 350
259. Сказка, що пан казав чоловікови, щоби пізнав, котро яйце від чорної курки . . . . . л. 351
260. Сказка, що заслаб король і казав собі дістати від медви[ди]ці молока . л. 352
261. Сказка, що ксьондз причащав мазура дохтьом . . . . . л. 351
262. Сказка, що гатаман мірав в мішку чоловіка . . . . . л. 352
263. Сказка, що давних літ старих людей губили . . . . . л. 353
264. Сказка, що чоловік мав суперечну жінку . . . . . л. 353
265. Сказка, що архерей їздив на каменних молочние гори . . . . . л. 354
266. Сказка, що пані дужи горівку пила і в косцьолі била пана замість фурмана л. 355
267. Сказка, що богатий син засватав дідову дочку, і после пішов его батько по жебрах . . . . . л. 355
268. Сказка, що був такий ксьондз, що як вп'ється, то кричит „ура!“ . . . л. 356
269. Сказка, для чого чужа жінка смасніша від свої . . . . . л. 356
270. Сказка, що чоловік дав сина до майстра на науку, і він так ся вивчив, що жизни пирикидався [?] . . . . . л. 357
271. Пыснь [sic] малороссійскаго языка . . . . . л. 359
272. Сказка, що вдноралова дучка [sic] задусила порудчика і багато москалів побила . . . . . л. 360
273. Сказка, що чорт здер з святого попа шубу . . . . . л. 361
274. Сказка, що в чоловіка пропала кобила і после ся вирнула . . . . . л. 362
275. Сказка, що чоловік по смирти приходив до ариндара за горівкою . . л. 363
276. Двѣ пѣсни малороссійскаго языка . . . . . л. 365
277. Сказка, що чоловік хтів батька забити . . . . . л. 365
278. Сказка, що парубок пирикидався вовком . . . . . л. 365
279. Сказка, що чоловік пирикидався вовком . . . . . л. 366
280. Сказка, що їдної баби сини попирикидалися вовками . . . . . л. 366
281. Сказка, що чоловіка син втопився в кирниці . . . . . л. 367
282. Сказка, що купиц [sic] зарізав чоловікови дитину . . . . . л. 367
283. Сказка, що чоловік виорав гроші [з] збанятком . . . . . л. 367
284. Сказка, що діди їли сирову квашу вночі у чоловіка . . . . . л. 367
285. Сказка, що волкулак їдному чоловіку всю худобу подусив . . . . . л. 368
286. Сказка, що їден козак чорта батогом вдарив . . . . . л. 368
287. Сказка, що їден чоловік на чортови спав в полю . . . . . л. 368
288. Сказка, що їдного чоловіка чорт наляг . . . . . л. 368
289. Сказка, що жид бабу заставив Богу молитися . . . . . л. 369
290. Сказка, що їден чоловік виганяв чорта зо двора . . . . . л. 369
291. Сказка, що дідова дівка позивала пана і ни знала якого . . . . . л. 370
292. Сказка, що чорт дідову дівку задусив . . . . . л. 370
293. Сказка, що пес об..рав жидову хату . . . . . л. 370
294. Сказка, що баран заложився з цапом за мороз . . . . . л. 370
295. Сказка, що кушнір голив цигана серпом . . . . . л. 370
296. Пѣснь малороссійскаго языка . . . . . л. 371
297. Сказка, що мирлий чоловік служив у шляхтича . . . . . л. 371
298. Сказка, що чоловік жінці попік яйцями ноги . . . . . л. 372
299. Сказка, що королевічка хотіла свого сина стратити, али той син после 12 розбійників стратив . . . . . л. 373

Digitized by Google

300. Сказка, що чоловіка на празнику били . . . . . л. 374
301. Сказка, що циган казав жидови, що при скончені її світа будут жиди робити циганам . . . . . л. 374
302. Сказка, що мужик взяв у пана осла, і казав, що навчит его говорити . л. 374
303. Сказка, що злодій вкрав у ксьондза дзигарок . . . . . л. 374
304. Сказка, що ксьондз у жида заставив шубу за сто дукатів . . . . . л. 375
305. Сказка, що мазур вкрав у ксьондза шапку і сало з гороху, і после сповідався у ксьондза . . . . . л. 375
306. Девять загадокъ малороссійскихъ . . . . . л. 376
307. Сказка, що простий москаль став за дві години генералом . . . . . л. 377
308. Сказка, що пан мав 3 сини, і їден був дурний, і він того дурного відігнав від себи, і дурний в їднім лісі набрав гроший 4 брики . . . . . л. 378
309. Зодягнувся я в радно, пішов в море на дно . . . . . л. 378
310. Прозьба смотрителя Савраньского до грабі Рживуско[го] . . . . . л. 380
311. Сказка, що Розум дав бідному чоловікови 30 рублі, то він ни запомігся, а Щастя дало 3 гроші, то він запомігся . . . . . л. 381
312. Сказка, що бідний чоловік покинув жінку і пішов в світ і ожинився зо свиньою . . . . . л. 381
313. Сказка о комарови . . . . . л. 381
314. Четырнадцать песней малороссійскихъ . . . . . л. 381
315. Сказка, що пес сильский [sic] пішов [в] місто, і его гициль забив . . л. 385
316. Сказка, що Іванко вкрав в жида гроші . . . . . л. 385
317. Сказка, що пан обголив вовкови д-у . . . . . л. 386
318. Сказка, що чоловік жінці куповав що-неділі горшки . . . . . л. 386
319. Сказка, що мазур просив Бога, щоби найшов гроші . . . . . л. 386
320. Сказка, що органіста співав в косцьолі . . . . . л. 386
321. Сказка, що панну вітав органіста в косцьолі . . . . . л. 386
322. Сказка: їдна панна моли[ла]ся о чоровікови [sic], щоби мала . . . . л. 386
323. Сказка, що мужик чув в косцьолі, як співают, прийшов додому і жінці так співав . . . . . л. 386
324. Четыре песни малороссійскаго языка . . . . . л. 387
325. Сказка, що мужик водив жида до неба . . . . . л. 387
326. Восемъ песней малороссійскаго языка . . . . . л. 388
327. Сказка, що був дід і баба, і мала баба Покоти-горошка, котрий був дуже сильний . . . . . л. 391
328. Три песни малороссійскаго языка . . . . . л. 392
329. Сказка: для чого є у чоловіка корінец, а у жінки тое . . . . . л. 393
330. Сказка, яким способом люди розмножилися на світі . . . . . л. 393
331. Сказка, що медвидь [sic] забив воли чоловікови . . . . . л. 393
332. Сказка, що москалі у чоловіка воли вкрали, і москаль замість волів прив'язався . . . . . л. 393
333. Сказка, що систра систру зарізала . . . . . л. 393
334. Сказка, що миши були собі кумами, і їдну кіт ззів . . . . . л. 393
335. Сказка, що циган ходив за старостами сватати парубка . . . . . л. 393
336. Сказка, що стара баба хтіла ся віддавати . . . . . л. 394
337. Сказка, що циган у попа косив траву . . . . . л. 394
338. Сказка, що чоловік і жінка приймалися замість гостя . . . . . л. 394
339. Сказка, що бідний чоловік ни знав, що́ то 40 мучиників, і посіяв на їх свято в полю горох . . . . . л. 394
340. Сказка, що бідному чоловікови дуже діти мерли . . . . . л. 395
341. Сказка, що циган ни хотів їсти сметани . . . . . л. 395
342. Сказка, що піп дуже любив поросята печені . . . . . л. 395
343. Сказка, що мужик забив другом[у] льоху, і вони ся позивали до пана л. 395
344. Сказка, що кобіта привела хлопця до сповіді [sic] . . . . . л. 395

Digitized by Google

345. Сказка, що дурний парубок жинився . . . . . л. 395
346. Сказка, що був мужик дуже вірний у пана, і він казав, що „такі в пані прищі на твари, як в єго жінки на задку“ . . . . . л. 396
347. Сказка, що мужик носив когута — дарунку панови . . . . . л. 396
348. Сказка, що мужик заїхав в болото і взивав всіх святих, щоби з болота виїхав . . . . . л. 396
349. Сказка, що мужик хотів знати, що в паньских покоях пахне . . . . л. 397
350. Сказка, що циган заніс ниживу маму до попа . . . . . л. 397
351. Сказка, що мазур росповідав другим, який заяєц [sic] добрий . . . л. 397
352. Сказка о ковальскім псови . . . . . л. 397
353. Сказка, що їхав пан, а мужицкий хлопиц ни зняв шапки . . . . . л. 397
354. Сказка, що дві дівки компанували собі, і кликала ї на другої приділю л. 397
355. Сказка, що піп бив дяка і питався „Чи відрікаєшся Христа?“ . . . л. 398
356. Сказка, що ішов німиц з мужиком на вандрівку, і німиц росповідав, що він був в Бога на обіді . . . . . л. 398
357. Сказка, що їдному мужикови захтілося бути попом . . . . . л. 399
358. Сказка, що піп за гроші (висв.) поховав на цвинтару пса, а архерей висвятив цапа за попа [1]) . . . . . л. 399
359. Сказка, що у цара був такий штукар, що він вмер [і] ожив . . . . л. 399
360. Сказка, що жид летів з дуба на сабаш . . . . . л. 400
361. Сказка, що циган вліз в сад, і єго господар злапав і пирисачував [sic] через пліт . . . . . л. 400
362. Сказка, що циган прийшов на празник до попа і вкрав сало з горшка л. 400
363. Сказка, що циган кидав малай і казав: „Малаю, малаю! я тебе за хліб ни маю!“ . . . . . л. 400
364. Сказка, що чоловік хотів ожинити дурного сина . . . . . л. 401
365. Сказка, що дід діда питався: „Чи ожинився?“ . . . . . л. 401
366. Сказка, що дурний повибирав очи вівцям і кидав на дівки . . . . л. 401
367. Сказка, що чоловік хотів жинитися і шукав такої жінки, щоби ни їла ніц л. 401
368. Сказка, що жінці чоловік вмер, і вона наняла куму, щоби плакала над ним . . . . . л. 401
369. Сказка, що жид литів на сабаш з дуба, виліз на дуба і впав звіттам . л. 402
370. Сказка, що був такий піп — і ни знав, коли ниділя і яке друге свято л. 402
371. Сказка, що чоловік мав покорну жінку і їздив з нею до міста . . . л. 402
372. Сказка: по чім можна опира бачити? . . . . . л. 403
373. Сказка, що на Судний день мужик жида вхватив замість чорта . . . л. 403
374. Сказка: який опир товарачий? . . . . . л. 403
375. Сказка: чим можна дівку причарувати . . . . . л. 403
376. Сказка вторая, о томъ же . . . . . л. 403
377. Сказка: що робити парубкови, щоби ни спав з дівкою? . . . . . л. 403
378. Сказка: що робити, щоби пан ни бив? . . . . . л. 403
379. Сказка: як можна чорта видіти? . . . . . л. 403
380. Сказка, що хто хоче знати, яка зима буде . . . . . л. 403
381. Сказка, що наймит задусив господара и господиню і сам втік в світ і чорта віз . . . . . л. 404
382. Сказка, що дід і баба підперали просо [sic] на припічку варешкою . л. 404
383. Сказка о дурнім балови [?], що в косцьолі гуляв . . . . . л. 404
384. Сказка, як то давно жиди воювали . . . . . л. 405
385. Сказка, що хлопиц пішов в світ і був дуже великий злодій . . . . л. 406
386. Сказка, що в Браньских лісах є 500 бочок гроший . . . . . л. 408
387. Сказка, що ксьондз мав лоша . . . . . л. 408

[1]) Видрукувано у акад. А. Кримського в його фольклористичній збірці, ст. 74.

Digitized by Google

388. Сказка, що два злодії вкрали з попа в білий день чоботи . . . . л. 409
389. Сказка, що цар ходив в місто з москальом красти . . . . . л. 409
390. Сказка, що чоловік прийшов до церкви і засвітив свічку перед Іудою, і той после єму тую ласку віддячив . . . . . л. 410
391. Сказка, що бирнардин вкрав у жида коня і дав другому, а сам запрагся в візок . . . . . л. 410
392. Сказка, що був такий пан і ни хтів бути в небі . . . . . л. 410
393. Сказка, що мужик засвітив свічку перед чортом, і чорт дав єму богато гроший . . . . . л. 410
394. Сказка, що подорожний чоловік сказав 3 чоловікам „добридень", і они сварилися после . . . . . л. 411
395. Сказка, що наймит шукав справидливого чоловіка і найшов справидливу смерть . . . . . л. 411
396. Сказка, що німиц показував живі чорти . . . . . л. 412
397. Сказка, що в Кийові москаль з попа зняв расу, шапку і палку . . л. 413
398. Сказка, що баба продала москальови за рубля кошель . . . . . л. 414
399. Сказка, що їден судия судив Господа-Бога . . . . . л. 414
400. Сказка, що купецкий син засватав у чорта дівку, і чорт дав єму богато гроший . . . . . л. 415
401. Сказка, що на морозі змерз і казав жидови: „Щоб так ще до того земна [sic] — кольок!" . . . . . л. 415
402. Сказка, що москаль пікрав церковні вещі . . . . . л. 415
403. Сказка, що Лютий до Полютого в гості їхав . . . . . л. 415
404. Сказка, що козак в бурці їхав і замарз [sic] . . . . . л. 415
405. Сказка, що баба говорила: „Коли я пирибула стичень-мичинь, — а на марця випну яйця!" . . . . . л. 416
406. Сказка, що люди перші їден другому подали за милю сукиру . . . л. 416
407. Сказка, що піп шість волів ззів . . . . . л. 416
408. Сказка: звітки виликодні свята взялися? . . . . . л. 416
409. Сказка: на що Бог рай запровадив? . . . . . л. 416
410. Сказка, що чоловік медвидя зробив рабим . . . . . л. 417
411. Сказка, що мазур любив дівку, і вона ся впаскудила, а він тов їв . . л. 417
412. Сказка, що мужики вовка злапали живого . . . . . л. 417
413. Сказка, що мужик їдну корову пропив тром жидам . . . . . л. 417
414. Сказка, що пані мала молоду дочку і єї казала позолотити . . . . л. 417
415. Сказка, що богатий мужик, як вмерав, то закопав гроші в коморі, а дітьом ни дав . . . . . л. 417
416. Сказка, що пан мав дуже важну справу в ссуді [sic] і наняв адвоката, щоби єму виграв . . . . . л. 417
417. Сказка, що мазур ніколи не бував в косцьолі . . . . . л. 417
418. Сказка, що мазур ніс надокола косцьола таку статулу святого, що важила 10 пудів . . . . . л. 417
419. Сказка, що була така господиня, що лічила 6 неділь пилипівки . . . л. 418
420. Сказка, що двох братів було: їден — богатий, а другий — бідний, і той бідний злапав богачови щастя . . . . . л. 418
421. Сказка, що вандрувало двох чоловіків, і їден другому вибрав очі за ковальчик хліба . . . . . л. 419
422. Сказка, що чоловік мав лядащу жінку . . . . . л. 420
423. Сказка, що чоловік мав жінку лядащу, і єї святий Спас бив . . . . л. 420
424. Три пьесни малороссійскаго языка . . . . . л. 420
425. Примова, як кого врече хто, то так говорится . . . . . л. 421
426. Сказка, що чоловік ожинився з лядащою дівкою . . . . . л. 421
427. Сказка, що чоловік завинув голу жінку в околіт і так їздили на вісіля л. 421
428. Сказка, що мужик ходив на празник до другого села . . . . . л. 421

Digitized by Google

429. Дватцать песней малороссійскаго языка . . . . . л. 421
430. Сказка, що їдна дівка була з гадюками цілу зиму в землі . . . . . л. 425
431. Сказка, що в їднім силі дужи опир люди дусив, і єго козак забив . . л. 426
432. Сказка, що окоман мав три сини, і вони пішли в світ, і їден ожинився з царівною . . . . . л. 427
433. Сказка, що попадя мила ноги за рікою, а циган з другої сторони єї брав л. 429
434. Був король сліпий і мав 3 сини, і тії сини діставали єму видущої води л. 430
435. Сказка о Івану Вітернику, що всьо море забрав в відро . . . . . л. 434
436. Дватцать и одна сказка [*М. Л.* треба: пѣсня] малороссійскаго языка . л. 435
437. Сказка, що шутим чоловік віз вовком пчоли . . . . . л. 445
438. Сказка, що гуменний тримав спілку з жидом, і пан дав жидови сто батогів л. 446
439. Сказка, що пан втопив свого сина за тое, що ни говорив . . . . . л. 447
440. Сказка, що Господь із апостолами ночували в баби-кушарки, і тая баба великого цуду дізнала . . . . . л. 447
441. Четыре песни малороссійскаго языка . . . . . л. 448
442. Сказка, що король злапав жилізного вовчка . . . . . л. 448
443. Сказка, що ксьондз до молодиці ржав . . . . . л. 450
444. Сказка: був пан, мав 3 дочки, і наймолотша віддалася за заклятого королевича . . . . . л. 451
445. Сказка, що король хотів ся з дочкою жинити . . . . . л. 453
446. Сказка, що шинькар вкрав у козака сідло . . . . . л. 454
447. Сказка, що пан вступився з дороги шляхтичови . . . . . л. 455
448. Сказка, що мазур просив Бога, щоби мав футру . . . . . л. 455
449. Другий мазур просив Бога о сто дукатів . . . . . л. 455
450. Сказка, що як вмерав дід, то закупав [sic] гроші в лісі під явір, а синови ни дав . . . . . л. 456
451. Три пьесни малороссійскаго языка . . . . . л. 457
452. Сказка, що москаль хотів опира зарізати . . . . . л. 458
453. Сказка, що жид голі дочки повіддавав за рабінів . . . . . л. 458
454. Песній пять малороссійскаго языка . . . . . л. 462
455. Сказка, що баба віддала дочку за богача з двома мисками . . . . . л. 463
456. Сказка, що трох злодіїв змовлялося, що́ мают вкрасти . . . . . л. 464
457. Сказка, що в ангела вкрав чоловік золоте стримино . . . . . л. 466
458. Сказка, що дурний чоловік забив сто диких свиний . . . . . л. 467
459. Шесть загадокъ малороссійскихъ . . . . . л. 467
460. Сказка, що москаль літав так, як орлом, і царом був . . . . . л. 468
461. Сказка о пану Пашліовскому і пану Гримоцару . . . . . л. 469
462. Шесть загадокъ малороссійскихъ . . . . . л. 472
463. Семъ загадокъ малороссійскихъ . . . . . л. 472
464. Сказка, що бідний брат заміняв з богатим паску з хліба за дерев'яну л. 472
465. Сказка: яка давно була на людях шкаралупа . . . . . л. 473
466. Сказка, яким способом Бог сотворив землю . . . . . л. 473
467. Пословица за Гаврилу мужика [1]) . . . . . л. 474

[1]) Опублікував акад. А. Кримський у своїй фольклористичній збірці ст. 69—72.

Digitized by Google

ЯК УТВОРИЛАСЯ ЛЕГЕНДА ПРО НОВЕ ЧУДО В ЛАВРІ.

Легенда про чудо в Лаврі, що влітку 1926 р. дуже поширена була на Україні, належить до звичайного типу релігійних легенд. За наших часів чимало їх ходить, серед темної неосвіченої людности, і здебільша мають усі вони поміж собою велику схожість. Різні оповідання про „оновлення" церков, ікон, хрестів, „явлення" святих, Божої Матери, Суса Христа, нарешті про різні зцілення, та инші чудеса можна почути тепер на кожному ярмарку, на кожнім базарі. З цього боку найцікавішими досі показуються ті цикли „Калинівських" та „Осапатової долини" чудес [1]), які набули в нас величезного поширення і викликали релігійний рух, що його сміливо можна за масовий психоз уважати. Але й поруч цих „калинівських" оповідань, нова легенда про чудо в Лаврі не губить свого інтересу. Цікава вона не тільки своїм змістом, який до речи багато в дечому збігається з „калинівськими" оповіданнями, а тим що на її прикладі можна наочно дослідити, яких незначних реальних фактів, випадкових приводів і причин вистачає для того, щоб виникла легенда такого типу.

В моїх руках перебуває зараз велике число різних записів про це „лаврське чудо" 4 квітня 1926, та багато з них або однаковісінькі, або мало чим різняться проміж себе. Я подаю тут саме-но найцікавішеє, і то в хронологічному порядкові, щоб дати змогу читачеві ступінь за ступенем простежити процес розвитку й поширення легенди.

9 квітня 1926 р. записав я (в Київі на Гоголівській вулиці від неписьменної хатньої робітниці Н. По—вої) оповідання, яке мене дуже тоді зацікавило, бо мені-ж самому доводиться (через друкарські справи) бувати мало не що-дня в Лаврі, а я там того не чув.

„Чи ви чули, що в Лаврі сталося? Богородиця вночі явилася в церкві. Та коли кинулися туди люди й міліція, вона зчезла. Про це всі баби на базарі (Євбазі) говорять. А їм розказала якась женщина, що сама те діло бачила".

Минуло лиш кільки днів, і вже про цеє „чудо" можна було почути в Київі від кожної перекупки на базарі — із значно більшими подробицями. 17 квітня 1926 р. трапилося співробітникові Академії Наук

[1]) Диви „Етнографічний Вісник УАН" кн. 1 (К. 1925) статті: а) О. Пчілки: „Укр. народні легенди останнього часу" ст. 41—49; б) Н. Дмитрук: „Про чудеса на Укр. 1923 р." та записи Калинівських пісень ст. 50—65, або ж: В. Кравченко „Осапатова долина" — Етногр. Вісн. кн. 2 (К. 1926) ст. 108—111.

Digitized by Google

П. М. Попову записати докладніщее оповідання про цю подію. Записав він його із слів хатньої робітниці Хв. М. С—ка, яка 10 квітня почула про це від двірнички свого будинку (на Пушкінській вулиці). Ця жінка, до речи сказати зовсім неписьменна, твердо вірить у правдивість лаврського чуда і оповідає про нього з великим запалом. Оповідання це подаю в перекладі на укр. мову:

„Вночі приїхали до Лаври пожарники — і вимагали, щоб їх негайно пустили в лаврське подвір'я. Бо вони помітили з каланчі, що горить Велика церква. Заразісінько позбиралися всі, та разом з пожарниками й міліцією, кинулися до церкви. Аж бачать, усі свічки горять, лампади засвічено, а по церкві черниця ходить. Святу ікону „успення Богородиці" спущено, і черниця тая витирає то ікони, то церковний посуд. „Що ти тут робиш?" — вдався до неї начальник міліції: — „Що ти? красти сюди прийшла"! — „Ти сам чого сюди з'явився? Я завсіди тут перебуваю!". Начальник той осліп, а черниця зникла".

Невдовзі, знов за якихсь кількоро днів після того (в квітні таки), записав П. Д. Демуцький ще инакшого варіянта того самого оповідання про лаврське чудо. Варіянт цей подає для події ще більші подробиці.

„Побачив вартовий міліціонер світло в Великій лаврській церкві. Зчинив тривогу. Коли зібралися всі, — увійшли до церкви. У вівтарі якась жінка стоїть, а від неї світло йде. Біля жінки тієї стоїть двоє відер: — одне з піском, а друге з водою. — „Хто ти?" вдалися до неї. — „Недостоїн знати!" Хотів був ударити її міліціонер, та вона піднеслася вгору так, що її не достати. Вихопив він револьвера та хотів її стрілити, але вона раптом зникла, а сам він стався калікою. І почули всі голос: „Це я прийшла сюди, щоб кров людську із святих сосудів змити!" Зібралася другого дня сила-силенна народу до Лаври. Багато там було різних військових, політкурсантів, та всяких. Допустили їх усіх до сповіди і святого причастя, і каялися всі вони в своїх гріхах та й благали бога, щоб простив їм їхні великі провини".

Більше-менше тоді-ж-таки (а саме 25 квітня), селянка-молочниця М. І—ва (знов таки на Гоголівській вулиці) розповіла мені про це ще по инакшому:

„Так ото вночі всенька Лавра вогнем пойнялася. Налякалися люди, з усього Київа позбігалися. Аж бачать, що то не пожар, а так церква блищить. Кинулися до церкви, аж там усі свічки горять і паникадила і все чисто, а по церкві женщина ходить, уся в чорних ризах. Розсердився дуже комісар, шо вона вночі прийшла, та як гукнув на неї та як затупоче ногами: „Ти, с... д..., як світ запалила?!" — „Як запалила — так і потухне!". Махнула рукою — і світа не стало, тіки лице в неї горить. — „Ти чого сюди прийшла, я тебе спрашую?! — „Не твоє діло!" — „Та як-же ти сюди пробралася?" — „А так, як і вийду!" Та й узялася парою. Так отож божа мати була, щоб ви знали! Явилася нам грішним, щоб ми молилися й каялися, бо горе буде".

Як бачимо, чим далі, то наша легенда набуває все новіших подробиць і все більш розвивається. З надзвичайною швидкістю розходиться вона не тільки по Київу, ба і по цілій Україні, переходячи й до Росії.

От 10 травня 1926 р. записав Г. Іванюк у селі Турбові (Вінницької округи) дуже докладне оповідання про Лаврське чудо, що розповіла йому стара його бабка, неписьменна жінка. — Подаю тут цей запис Гр. Іванюка, нічого в правописі не міняючи:

„Це росказував їден жид, а він уже-ж брихати ни буди, бо він ни цеї віри, то йому всьо рівно. Так ото казав так. Їдного разу ввечері була в Лаврі вичірня відправа. От після вичірні повиходили всі люди, а сторожі і церкву замкнули. Ну, нічого, — аж от коло півночі якись чоловік йшов коло Лаври. Аж дивиться, що в Лаврі сьвітиця. Він подумав:

Digitized by Google

„Хто-б то міг бути там в ці порі?" От він підійшов до вікна, став дивитися і зобачив у Лаврі жінку, а від неї так і сяяло промінням, так і світило. Він хотів зайти до Лаври, али було замикано. От він живо побіг до сторожа, росказав йому, що бачив. Тут зараз назбиралося людий сила-силенна і йдуть до Лаври. А щоб потім ни казали, що це якась видумка, то люди взяли з собою кілька міліцінерів. От прийшли вони, одімкнули Лавру, аж дивляця: стоїть по сиридині церкви жінка в білі одежі, і від неї сяе так, що й дивитися ни можна. Люди обступили й стали питати її, хто вона, звідки. А вона каже: „Я матір божа! Прийшла на землю сповістити людий, аби каялись і молились!". І більше нічого. Міліцінери ни повірили, а хотіли ту жінку зааріштувати. Али тільки сказали її, щоб вона йшла за ними, а тої жінки й ни стало, тільки сильно-сильно засіяло в Лаврі. Тоді всі люди повірили, що то була матір божа, і навіть і міліцінери тожи повірили, що то була матір божа, і відсахнулися від комуніі. От таке то твориця на сьвіті. Це росказував київський жид, що сам бачив, а я вже казала: він брихати ни будиж".

Мало не таке саме оповідання записав я трохи пізніш — 28 травня 1926 р. в самому таки Київі від базарної перекупки, що розносила по будинках масло та сметану, а заразом і легенду про лаврське чудо довірливим слухачам. Слухав я це її оповідання із сусідньої кімнати, вона мене не бачила, а тому запис цей мені пощастило зробити як-найточніш, навіть з додержанням усіх властивостей мови тієї жінки:

„Тіпер такой народ пошол, што ні в Бога ні в што ні верует. Тольки, прийдьот времня, каятца будут, потому Бог страшно накажеть. Уже і знаменія являютца всякіе для вразумленія безумних. От ви может слишалі, што́ в Лавре на той (sic) ніделе случілось? Божая матер ночью явілася, да так — знаіте — удівітельно! Всьо небо, знаіте, красное как жар здєлалось, і как дньом відно. Все страшно іспужалісь, народ повіскокував в чом попало і началі тєкать, хто куда ні попало: думалі, што пожар такой страшний, как на Звірінце бил [1]). Тольки смотрят: аж то над Лаврой огонь стоїт. Побєглі туди, і смотрят: то не огонь, знаіте, а так храм сам собой свєтітца, і кумполи і окна і всьо чисто! А в церкве все паникадила і лампадкі самі засвєтіліса, і такое кругом благоуханіе ідьот, знаіте. А по церкві женщина ходіт у белом вся. і свєтітца сама, аж смотреть нільзя. Народ на колєні, как бил, попадал — начал голосіть і плакать, у груді бітца, а она говóріт: „Не плачте! Скоро, значіца, божий гнев на всех нечестівих прийдьот! Кайтеся, христіяни — спасені будєте!". І зачала „Слава в вишніх" петь, а за ней весь народ. Откуда ні взяліся, полная церква комуністов набєгла, і все з ружжами. Бросіліся до нейо, а їхній комісар спрашует: „Кто ти такая?". — „Ти проклятий, недостоїн знать!". А он как разсердітца, да прямо в нейо бац з ружжа! Тольки, она невредіма осталася та пуля назад вірнулася, а он по-пояс в землю вошол. Тада, как закрічіт страшним голосом: „Верую господі—ісповедую!" і перехрестілся, і сразу з землі вішол. А тада те на нево, знаіте, как закрічалі! как зачалі його лупіть! Тольки, єму нічево ні дєлаетца: он стоїт себе такой радосний, а хто удариот єво, тот сразу калекою дєлаетца. Тода оне в нейо зачалі стрєлять. Тольки, она невредіма, а пулі назад літять і їх убівают на мєсте. Народ весь рідать зачал: „Помілуй нас Господі — загібаєм! Жисть наша ужасная!", а она заплакала і говоріт: „За грєхі ваші божов попущеніе! Кайтеся, молітеся — так спасеніе будет!". Махнула она рукамі, і свет кругом чисто потух, а сама невідімая здєлалась, а где слєза єйо упала, там пол расплавілса. Так тіпер в Лавру народ ідьоть, і хто с верою помолітца і поцілует тое мєсто, где она стояла — все грєхі єму прощаютца, і всякіе чуда дєлаютца. Одна женщіна відела, как слєпой жід прозрел как тольки сказал: „Верую — ісповедую!" А одному чіловєку рука зачала действовать. І всякіх єщо много чуд случатца там. Сама я туда бєгла, аж упала трі раза, тольки єйо відеть не удостоілась. А народ — відел, дак всьо до чиста правду розказалі".

[1]) тоб-то, як на Звіринці підчас страшного вибуху 1918 року.

Digitized by Google

Іще инакшого варіянта цієї-ж легенди записала В. Ю. Білецька 15 серпня 1926 р. в с. Сковородинівці (Вільшанської округи, на Харківщині). Розповів легенду мандрівний чернець, що вештається з села до села і зазирає подекуди до Сковородинівки. Оповідав він пошепки, під великим секретом:

„Про це чудо запрещають писать в газеті. Властями строго запрещено, щоб люди не вірили в ці чудеса. Вночі, у лаврській церкві засвітилося, став сильний свет. Туди, — взяли міліцію, бо самим було страшно одпирати й дивитися. От усі й поперли. Одчинили двері, а там в олтарі стоїть женщина, мие посуду, чаші, і всякі святощі чистим білим полотенцем витирає. У церкві світ такий, як дньом. Питають її: „Хто ти така? Що ти робиш тут?" — „Я женщина, бачите. Прийшла сюди очистить храм, потому що він оскверньоний". Вони говорять: — „Ми тебе арестуємо!" А вона сказала, що їй арести й суди не страшні, вона їх не боїться. Тоді вони взяли й повели її в міліцію, а світ погас по собі. Не доходя міліції, її не стало, вона незамітно піднялась у гору і сказала: „Бійтесь і вірте в суд божий, а не народній" — і полетіла. Тоді це чудо скрито строго: хто про його буде розказувати — тому смертная казнь.

Всі инші записи, що були в моєму безпосередньому розпорядженні, в основі своїй збігаються з тими, котрі ми вище понаводили. Отже подавати їх тут усі ми не станемо, а лиш одмітимо найхарактерніші поміж ними одміни:

„Коли прийшли — невидима стала, бо то була Богородиця, що прийшла поставити людей на праву путь".

„Прийшли, вивели її з церкви і навіть на автомобіля посадили. Але як поїхали — невидима стала".

„Міліціонер заарештував її, взяв за руку і повів. Коли дивиться: нема нікого, а він сам себе за руку держить".

„Увесь храм осіяла внутріння молнія. В городі думали, шо то пожар, і приїхали всі пожарники. Увійшли, а вона через кумпол на небо піднялася".

„Побачили світло, і подумали, що то злодії в церкві хазяйнують. Кинулися туди — і побачили, що всі лампади горять, а якась жінка церковний посуд чистить. Заарештували її, посадили на автомобіль і повезли, а дорогою вона стала незрима. Потім являлася тая жінка ще й по инших київських церквах".

Наскільки широко розійшлася цяя легенда, можна побачити вже й з вищенаведених записів (Київ, Харківщина, Поділля). Та підчас свого наукового командирування влітку 1926 р. я мав змогу переконатися, що вже стала вона відома і на Катеринославщині і в Одесі. А оце тепер здобув я відомості, що ще й досі інтенсивно циркулює вона навіть у Курському та на Вороніжчині.

Тепер дозволю собі перейти до тієї реальної події, яка сталася в Лаврі 6 квітня 1926 року, яка й була основою та приводом для утворення легенди про це „лаврське чудо".

В київській „Пролетарській Правді", 24/IV 1926 р. про лаврську подію уміщено було таку коротеньку замітку в відділі „Пригоди й злочини".

„Спробували обікрасти Лаврський Собор. Одної ночи охорона Лаврського Музею помітила, що у великій церкві горить світло. Міліціонери, що прибули сюди, обшукали й знайшли якусь жінку, що позносила різні церковні речі в одно місце, щоб, очевидно, викрасти їх. Коли цю жінку заарештовували, вона вдавала з себе ненормальну".

Digitized by Google

Директор Музею Культів (в садибі б. Лаври) П. П. Курінний, що був головним свідком тієї події, ласкаво подав мені такі про цю подію відомості:

„Сталося це в ніч з 5-го на 6 квітня 1926 року. Було вже щось коло 2-ої години, коли внутрішній музейний сторож збудив мене та й повідомив, що у великому Лаврському Соборі помічено якесь світло. Я негайно викликав по телефону наряд міліціонерів та пожежну команду ленінського району, а сам укупі з двома сторожами Музею — М. Козорізом та Н. Талабко, поспішив до собору. Ніч була дуже темна, і на вікнах Собору добре відбивалися вогні міста, тільки-ж ніяких ознак якогось внутрішнього освітлення в соборі не було помітно. Біля Предтеченського приділу спинив нас вартовий міліціонер і доповів, що в середньому вівтарі в Соборі ясно видко світло. Охоронник Музею Іван Синиця став тоді на розі південної стіни та вівтарів і почав стежити за вікнами й дверима з цього боку, а охоронника Н. Талабка поставив я на розі південної й західньої стін. Сам я став у затінку проти головного вівтаря. Невдовзі прилучилися до нас двоє інвалідних нічних сторожів, музейна охоронна резерва, а нарешті й настоятель Лаври о. Філадельф з ключами від собору. О. Філадельф запевнював мене, що після вечірньої одправи світло в соборі скрізь було загашено, за його-ж таки доглядом, і звечора залишитися світло не могло. Виникли в нас навіть сумніви: — а чи не в то часом відблиск у вікні од освітлення в друкарні? Нарешті, з ініціятиви міліціонера, вирішили ми переконатися — чи-ж в справді у вівтарі якесь світло. Охоронник Я. Казчук сперся на цоколь, а міліціонер виліз йому на спину та й заглянув у вікно, що було в сажень над землею. Він ясно побачив, що в середині вівтаря блимало якесь світло, а недалеко рухалася якась постать; тільки, що саме вона там робила, він не міг розгледіти. Саме тоді надійшов до нас наряд міліціонерів, а до Святої Брами над'їхала пожежна, і десять чи дванацять пожежників з смолоскипами надбігли до Собору. Вирішено було увійти в середину Собору та й добре обшукати його. О. Філадельф одчинив південний вхід, і всі ми увійшли в ґанок, залишивши на дворі двох охоронників, міліціонера та двох інвалідних сторожів. Двері ґанку ми замкнули з середини і поставили тут двох озброєних міліціонерів. Коли почали відмикати двері до самого Собору, то зчинився страшний гуркіт, бо замок був дуже великий залізний та ще й іржавий до того. Двері нарешті одчинено — й ми обережно заходимо до собору. І от із вівтаря виразно почули ми жіночий спів: „Господі помілуй!". Ми пішли далі (попереду о. Філадельф і М. Козоріз, за ними пожежники з смолоскипами, міліціонери, далі я, за мною ще пожежники й комендант будинків Лаври І. М. Губер), і спів той залунав ще голосніш, тільки вже на инші слова. Слів тих я не розібрав до ладу і тепер не пам'ятаю їх зовсім. Як тільки пожежники, вкупі з міліціонерами, почали обшукувати Стефанівський приділ, я одразу пішов просто на голос, що чувся з вівтаря і вже застав там о. Філадельфа, М. Козоріза, кількох пожежників і одного міліціонера. Всі вони увійшли до вівтаря тільки на кількоро секунд раніш од мене. Посеред вівтаря стояла якась жінка, а скрізь по підлозі, в повнім безладді, розкидані були різні церковні речі. В кутку коло Стефанівського приділу чимало речей лежало купою. І тут я побачив срібні потири, дискоси, запрестільні підсвічники, кадила, блюда, лжиці, ріпіди XVIII ст. і багато инш. Ані дарохранительниць, ані мельхіорових речей, або взагалі якихся громіздких чи малоцінних речей тут не було, і це я дуже добре пам'ятаю. Тут таки стояв пісок для чистки речей, прикріплена була запалена звичайна свічка, і тут-же лежала ще одна стеаринова свічка. Жінці тій було років тридцять - тридцять п'ять. Вигляд мала цілком здоровий. Чогось іздалося мені тоді, що була це перекупка — з тих, що мнясом торгують. Принаймні за те дуже промовляла її замусолена й досить подерта спідниця. Спину й плечі прикривала їй чорна чернеча мантія, а що й вона була дуже подерта, то можна думати: знайшла її тая жінка десь тут-таки у вівтарі. „Чого ти тут?!" вдався до неї міліціонер. — „Нужно почістіть! нужно почістіть, — осквернілі. Живую церков нужно почістіть!", — відповідала вона скороговіркою, похапцем і дуже нервово, вдаючи юродиву. Далі почали розпитувати в неї, як вона дісталася до вівтарю, і з її слів виходило, що вона сховалася після вечірньої

Digitized by Google

одправи і тому залишилася в церкві, а вночі почала чистити церковне начиння. Залишивши її з міліціонером, я з о. Філадельфом та комендантом почали обглядати цілу церкву та приміщення навколо цінного відділу Музею. Ми були цілком певні, що знайдемо ще й помічників тієї жінки; але нікого більше викрити нам не пощастило, бо таки нікого там і не було. Жінку тую заарештували й одвели до сусіднього ленінського району. Про її дальшу долю мені не відомо нічого, так само як не відомо й те, хто вона була. Такі обставини цієї події, як принесена стеаринова свічка, чистка самісінького срібла, та ще дрібно-портативного, початок роботи в таку пізню пору, нарешті зовсім здоровий вигляд жінки (вона ані трохи не нагадувала юродивих), дуже й дуже були підозрілі. Я в кожнім разі певен, що була це одна, з кількох таких, спроб обікрасти церкву. Очевидно, тая жінка мала намір, вибравши найцінніші речі, заховатися з ними до ранку, а потім вийти з церкви разом із публікою, або-ж нарешті спустити їх через вікно своєму помічникові, а вранці зникнути.

Трохи по инакшому розповів про це саме другий свідок лаврської події 6/IV — чернець М. К-з, що його оповідання записав П. М. Попов:

„Вошли в олтарь и видим, что стоит какая-то женщина и поет: „Кресту твоему поклоняемся..." — „Что ты делаешь?" спрашивает ее милиционер. „Ересь обчищаю!". Милиционер ударил ее, а она подставила ему другую щеку и говорит: „Бей и в эту!". „Как ты вошла сюда?". Молчит. — „Как ты думала отсюда выйти?" — „И не думаю выходить, ты ж смотри сколько здесь у меня работы!". На людей не смотрит и вроде как юродивая.

На думку М. К-за, не була це злодійка, але якась божевільна людина. Найпевніш, гадаємо, була це істерично-екзальтована жінка з надзвичайно підвищеним релігійним почуттям, яких чимало тепер є серед старців і жебраків, що туляться коло церкви.

Окрім цих двох оповідань од свідків тої події, мені довелося ще дістати й точніші відомості про особу винуватиці тієї всієї сторії. Офіційні дані розслідування в цій справі подають нам такі за неї відомості:

„Луданик Марія Петровна. Народилася 1898 р. в Томській губернії, селі Борогляни, Барнаульського повіту. Довший час жила у свого дядька Пилипа Луданика в с. Мищенки Чернігівської округи. По соціяльному стану селянка, письменна, мав нижчу освіту. З липня 1922 р. перебувала в Чернігівській міській психіятричній лікарні, звідки втікла 26 березня 1926 року. Її одразу-ж таки з-під арешту звільнено і одіслано до Шевченківської (*М. Л.*: давніш — Кирилівської) лікарні, де вона й дотепер перебуває під доглядом лікарів".

На видрукуванні цих матеріялів я й обмежую своє завдання. Думається, що мені мабуть зовсім пощастило дійти аж до коріння легенди про „лаврське чудо" і всебічно його тут висвітлити. Коли-б був справдився мій намір подати тут ще й фотографію гр. М. П. Луданикової, читач міг-би мати тут ще один причинок для наочного висвітлення справи. Безперечно, дуже корисний й повчальний приклад маємо ми в оцім-от дивному випадку. Спроба психічно-хорої жінки викрасти церковне начиння (чи — там — почистити, — це для нас великої ваги не має) перетворюється в народній фантазії в чудо-богоявління і дає привід утворити високо-побожну легенду, яка за найкоротший час поширюється на величезних просторах і, може, створить іще не одну в'язку подібних-таки релігійних переказів. — „Das Wunder ist des Glaubens liebstes Kind", каже славний німецький поет.

Digitized by Google

ОПОВІДАННЯ СЕЛЯН ЗА ЧАСИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УКРАЇНІ.

I.

Оповідання селян за часи громадянської війни мають для нас безперечний науковий інтерес. Не кажучи вже за їхнє фольклорно-етнографічне та філологічне значіння, вони можуть дуже прислужитися дослідникам ще й як незамінний історично-допомічний матеріял, а деякі з них мають навіть усі дані, щоб стати за сюжет для літературної творчости. Знайомлючи нас з різними цікавими подіями та з окремими епізодами революційної боротьби, ці оповідання допомагають розібратися в складних тодішніх селянських настроях, дають спромогу встановити криву лінію в зміні симпатій селянства.

Записувати такі матеріяли необхідно як найшвидше, бо що далі це буде вже важче робити, і записи дальші не матимуть такого правдивого характеру, як теперішні. Вже скінчилася боротьба, й події минулого все більше одходять в забуття. Про них навіть і тепер найчастіш згадують тільки на дозвіллі, переказують як казку, як щось цікаве для слухача. Більшість оповідань, що тут подаються до друку, я записав ще тоді, як не забулася гострість минулих подій, записував од людей, які ще переживали оповідаючи. Записи роблено під свіжим вражінням, вони мають характер споминів, мають цінність документальну. В них нема ані крихти історичної непевности, жадного елементу суб'єктивної фантастичности, вони не викликають ніяких сумнівів; їх легко перевірити з инших джерел. (Записи, роблені пізніш, р. 1925 — 1926-го, вже втрачають цей характер історичної документальности, і все більше наближаються до легенди).

Намагаюся точно додержуватися і фразеології і вимови самих оповідачів, навіть знаки розділові розставляю ідучи за оповідачами. Подаю тут оповідання тільки за два окремі етапи: німецько-гетьманський період та денікінську навалу; — якщо дозволить час та обставини, в дальших числах „Етнографічного Вісника“ подам матеріял і для инших.

II.

Дуже яскраво промовляє до нас журливе оповідання-згадка селянина с. Барахти (на Київщині, 8 верстов од м. Василькова) за події, що відбувалися на Україні р. 1918 — 1919. Оповідання це було запи-

Digitized by Google

сано року 1922-го і хоч чимало часу зминуло, одколи пережив був оповідач тее страшне лихоліття, а ще не призабув він свої великі кривди, і не може, щоб не вставити в своє оповідання якусь лайку, або прокльон.

— „І не кажіть!.. Такого вже лиха натерпілися, що як згадаєш, то волосся на голові наче догори лізе. Всяк бив, всяк зобижав, хто хотів, той брав. То білі, то чорні, то червоні, то німець, то бандіти, то чорти-діяволи — а ти, дядьку, всякому їсти дай і підводу дай, та ще сам бере. Він з тебе останнє тягне, а ти йому сукину сину, бодай його за печінки брало, спасибі кажи, бо як що, то ще наб'є, як ти, господи, бачиш. Звісно як беззащитний чоловік... Та вже ніхто такого по-за шкуру сала не залляв, як ті прокляті охвіцери. От уже намучили народ! От нагубили!... І хто їх зна, що воно за звірі були?. Сказати-б, який чечен чи татар — то-ж таки звір-чоловік; а то-ж наш руський!.. Вскочить, знаєте, в хату, як вовк який. Ти йому й те, ти йому й се, годиш уже, годиш: поїсть, поп'є, що попав тягне, і слова не кажи, або ще зіб'є як собаку останню, і хату догори переверне: і горшки поб'є, і шибки повиносить. Скільки народу спортили! Все, знаєте, кричать: „Ві проті порядків ідьоте! Ах ві, мерзавці! дак вам усьо буржуйов резать, помещіков грабить! Землі вам нада! А ві заработалі ту землю? Ми вам... (неприст. лайка) дадім землі! Шкуру познімаїм, марзавці!" да шомполами, да шомполами. В нас, хвалить бога, хоч тих поміщиків не вельми було, а то, як де поміщика, була, порозбивали, дак то й хати попалили, і народ перебили, і що де було заграбили. А як у кого яке оружжа, чи що, знайдуть, — то небезпремінно на смерть заб'ють, і не говори нічого. Ще-ж і народ був: посвариться з чоловіком, дак зараз біжить і, тіки скаже, що той в камуні був, „Ага! бальшовік-камуна!" бац-бац та й кришка"... (Записано в Київі 1922 року, від селянина с. Барахти).

Недобрі, дуже недобрі спомини на Вкраїні лишили по собі й німці з гетьманськими загонами. Грабунки, насильства, екзекуції й, нарешті, повстання, ось найулюбленіші сюжети селянських споминів за ті часи. Двоє оповідань, що їх мені пощастило з тих часів записати, навіч показують справжнє обличчя тих оборонців „полнаго порядка", та виявляють їхню визвольчу політику для нашої землі:

— „Плюньте ви, паничу, в морду, хто скаже, що за німця порадок був. Безголів'я, а не порадки. Самі-ж подумайте: який то в біса порадок, як чоловіка худше за скотину держать. Он хоч і в нас у Єрках, дак до того зобидили, — що хто мав, забрали дочиста. Та хоч-би й так сказати: що ми тому німцю? Він розумний чоловік, за своє діло думає: у нього голод, а в нас усе є: — звісне діло, як допавсь, то нема вже куди стіснятись — брав що хотів, що душі завгодно. Та коли-б уже тіки брав, то ще біс з ним — не один він брав; а то-ж таке виробляли! . Як де — то нічого, а ось, коли за те безголів'я поміщика порозбивали, там уже така парка була, що держися, аж шкура з с...и злазила. У одному селі антилерія все поб'є, а там, диви, хати попалять дочиста ще й скотину заженуть, хліб заберуть, а дядькам штани спустять та шомполами чешуть по с....х, аж шкура трісне. А найгірше, як з наших руських охвіцери та гайдамаки допадуться, і пальці порубають, і б'ють-б'ють, послухають, що живий, оділлють та знов за своє.... А скілки народу німець до себе на катаргу в Сибір заслав [1]), так що й не вернулися!..

Ну, дак уже-ж і їм було! Допекли таки сукини сини народ, що й страх усі позабували:— де в кого оружжа яке було, дак в одряди пішов, а тут ще й Петлюра оружжа цілий вагон та усякої всячини на станцію привіз... Знаєте, як сказивсь народ: що запопав, берехапає, біжить, щоб тіки німця бити. А як де, то цілі села як один на проклятих басурман знялися. Ой-же-ж і били! З Лисянки та Медвина, як заняли, то не знав німець,

[1]) Тут очевидна плутанина. Німці на Сибір засилати не могли, а коли висилали, то тільки до Німеччини. Очевидячки, в народній уяві всяке заслання асоціюється з страшними сибірськими каторгами.

Digitized by Google

куди й тікати! дарма що лігулярна армія, а геть усе кинули, без штанів утікали... Опісля вже до Лисянки і близько було не підходять, десятою дорогою обминають, а як дав їхній старший гінірал, чи як у них там називають, разпоряженіе, щоб Лисянку забрати, дак аж плакали, так боялися йти, наче на смерть їх посилають... А в Лисянці люди такі бідові всі, такий здоровий народ, а оружжа такого мали, що й на десять літ хватало-б: тут тобі і ружжа, тут тобі й пулемети і, що ви собі думаєте? — аж шестеро пушок у сіні ховали...

— Ну що-ж, німці Лисянку таки забрали?

— Та де там в біса! Там їх тисячами лягло, а таки не діп'яли. Як у яр зайдуть, там їм і амба — вже й капут, хиба який рачки вилізе...

— Ну, а у вас у Єрках — з німцем не билися?

— Та як-же-ж? було і в нас, тілки що в нас не той народ: — не було такої організації. Як зачули ми, що таке кругом коїться — давай і ми на це діло збиратися... Послали до Звиногородки хлопців, послали до других, зібрали хто що мав оружжа, і як чоловік з 200 набрали, то й гайда станцію брати. А там німець оружжа мав і одрад чоловік з сорок. Може й більш, не знаю вже... Я з пулеметом був, то трохи далі держався. Як наскочили ми, як ударили зразу, то німець і голову згубив, кидається на всі боки. Та куди там! Наші хлопці кругом обійшли, та знай палять, та знай палять! Не спам'ятався німець, як ми все забрали. А що там всякого припасу було, то й не сказати! Чоловік з 25 німців одразу забили, а ті поховалися у станцію, і ну на нас стріляти.... Билися ми з ними аж до вечора, а далі давай шапками махать да кричать: „Здавайсь! Не битимем!", а він дурний, знати, думає, що помочи дістане, і не змекетить, що ми всі дроти, де тільки було, порізали — не слухає, б'є та б'є... Коли вже аж на другий день взяли ми тих німців, хоч і в нас багато народу сукини сини попортили. Взяли їх, а вони ще й тоді одбиваються, не хочуть йти. Мучились наші хлопці, мучились — розсердились та й тих побили к такій матері. Ото впоралися з німцем, та давай хазяйнувати: порозбивали вагони, до складів добралися, — де ті й вози взялися? Заметушились, як бджоли. А як знайшли діжок кільки горілки, чи шнапсу по німецький, то давай її пити, аж побилися проміж себе. Коли над вечір прибігли люди — кажуть: „Німець із Звиногородки йде". Перелякалися наші, думали, що це з-під Лисянки або з Тального німець на нас іде (а там їх багато було); як хто, то вже й у ноги думав. А був у нас старший, дак він, як ухопив гвинтовку, да як крикне: „(лайка) поб'ю, постріляю, хто тікать буде!", а тут ще прибігли хлопці: кажуть, що того німця жменя: — на конях їде — чоловік з 100 не більше, та ще пішаків з півста. А в нас вже з тища хлопців назбігалося, та ще й пушки дві од німця одбили. Вийшли з станції ми наперед верстов на дві, та й поховалися над дорогою і на полі. Тілки німець ближче надійшов — ми як вшкваримо, так чоловік з трицять і шкереберть. Ми — ще, а далі, як зачали трощити, то й світу божого не видко. Німець не думав, щоб ми так близько були, трохи подавсь назад, злякавсь видко; а щоб тікати, дак ні — не тікають бісові діти, а з коней позскакували, та на землю, й ну стріляти на нас. Ми все ближче до них ліземо, а ззаду ще хтось надумавсь, та як тарахне з пушок, раз, да ще, да ще. Отоді вже не видержали німці, на коней! та давай бог ноги; а хто пішки був, той все кинув, та тьоку. А ми за ними, і таки десятків з п'ять, к такій матері, набили. Веселі наші хлопці поробилися, аж танцюють... Вернулися ми в село, та вже й по хатах хотіли розходитись, коли чуємо, така стрілянина знялася, що страх. Збіглися ми за селом (а в нас недалеко від села лісець маленький) і чуємо, кажуть люди, що німець ще за мостом іде, да така-ж його сила, аж чорно, і всі так вряд і сунуть, наче нічого не було, а на полі пушки поставив, та по лісі жарить. Біда, думаємо собі, пропали всі к бісовій матері, куди там проти такої сили встояти? Зібралися старші, думали, думали, та й надумали, що нехай всі молодші, і хто на воєнній службі був, лягають в лісі, і од німця одбиваються, доки сила, а хто не може битись, хай з бабами пакується, та з села куди хоч тікає, щоб німцю ніхто не попав. Багато тоді людей втікли, і все, що хто запопав, тяг, чи нужне чи не нужне. Перелякалися страх. А що тоді плачу та крику було! Я своїх теж вирядив, а далі з кулеметом в ліс. Тілки прибіг на край, аж уже німець на мості. Як зажарили ми, як за-

Digitized by Google

жарили, аж земля двигтить, а німець, хто міст живий перебіг, так зараз бац, у цеп лягає, да на нас; та як з пушок вдарить, то й дерева вивертає. Сила тоді німця пропало, а таки й наших хлопців купами навернув. Бились, бились — нічого не зробимо, перейшов німець міст і в цеп увесь розсипався, та все нас обгинає, а з пушок уже по селу б'є. Як ударить, то з хати тілки дим закурить, а далі вогонь одразу, і як свічка хата горить... Не витерпіли наші — почали тікати хто куди. Хто дак зовсім із села побіг, а як хто, дак ґвинтовку кине, та в свою хату. Я й собі прибіг в хату, як дурний, вже й двинуцця не можу: — що буде, думаю, хоч і смерть!.. А німець перве діло село обійшов щоб нікого не пустити, а далі крайні хати запалив і давай з усіх хат чоловіків до церкви зганяти... Зібрали нас усіх навкруги, та з усіх боків кулемети наставили, а далі вийшов переводчик, полячок якийсь, та й каже: „Всем вам тут смерть будеть, коли не видадіте зачинщиків!", а ми вже хоч і перелякались, а в один голос: „Нема в нас ніяких зачинщиків, — змилуйтеся! Ми не винуваті, це з других сел люди були, а з нас ні один з німцем не бився!". Той переказує їхньому охвіцеру, а той аж почервонів та труситься, так розсердився (ми таки багато йому народу спортили), щось горгоче-горгоче до того полячка, а той, видно, нічого собі чоловік був, жалько видно йому нашого брата. чи що стало. Почав він нас вговорювати. а ми в одну душу — ні да ні. Охвіцер той німецький видить, що ми не признаємось, давай на нас гримати та кричати, а переводчик вже й собі розгнівавсь, та й каже: „Признавайтесь лучче, бо через дісятого шомполами бить будем!", а ми: „Бийте хоч і всіх, а як невинуваті, то нічого казать не можемо!", та знов давай просити та божитися, що ні в чому не винуваті. Билися з нами німці, билися, і прикладами били — ніхто не виказує на старших, що у нас за охвіцерів наче-б були. А їх у нас було аж семеро, то трьох утікло, а четверо тут таки з нами стоять і аж трусяться, — такі, як смерть, білі поробилися. Звісно, всякому видима смерть боязка. Щось погиргикали німці, а далі з десятка одного вибрали і по порядку, штани скинуть, покладуть коло церкви на східці, та й давай шомполами лупити, аж кров із с...и бризкає, так б'ють; а чоловік тілки кричить та стогне, а нікого не виказує... Всіх так перебили, кого назначили, а нічого не добилися. — Ми аж плачемо, так нам людей жалько дуже, а сказати, звісно, не хочемо. бо постріляють їх накажуть, а може-ж усіх не будуть убивати. Стоїмо ми вже й душі не чуємо, — коли виходять знов охвіцер їхній старший, переводчик отой, та ще якесь начальство, та й каже нам охвіцер; а той полячок переказує, що, як у п'ять минут не викажем, через п'ятого стрілять будуть, а як викажемо — всім помилування вийде. Подивилися ми на наших старших. а вони вже нічого не розбирають: як стовпи поробилися: „Ні, кажуть люди, всі винуваті, всім і пропадать треба, а виказувать не будемо!", та й давай прощатися всі один з одним і прощенія просить — як на смерть зібралися. А німці бачуть таке діло, та вже видко й самі не знають, що їм тепер робити... Старший думав-думав, а далі, як крикне, так до нас і підскочили всі їхні москалі. Шо п'ять нащитає, то зараз і ведуть одного кудись, а як усіх вивели, то чуємо стрілянина знялася. Так ми й обомліли. Вже думаєм, всіх тих постріляли (а німці нас тільки на спуг брали), а старший ще й кричить і ногами тупає: каже, значить, що ось уже тих постріляли, а тепер, як зараз всіх не викажемо, то й нас стрілять будуть. Дивимось, а в кулемети ленти вставляють і на нас просто ставлять... Не знаю, що воно було, бо я й пам'ять загубив, ледві вже розібрав, що далі вийшло. Якийсь сукин син з наших написав, хто в нас старші були, і вже як наші люди не божилися, як не вбивалися, що ті люди не винуваті, схопили їх, мордували-мордували, все щось випитували, та нічого не добилися — не виказували ті; то їх у город послали...

— Що-ж, їх розстріляли?

— Трьох таки того-ж дня замордували, а у одного дуже гарна жінка була, ще й по німецьки трохи знала, дак вона вже його якось одходила. Кажуть, що з місяць з їхнім старшим жила, а таки чоловіка вратувала. — Потім той чоловік у комунію пішов, і за велике начальство у них був, комісаром чи що...

— А що-ж з вами зробили?

— Та вже не знаю, як воно й вийшло, що живі зосталися. Били нас усіх вряд і прикладами, і ногами, і нагайками; як кому, то й зуби повибивали, і голови попрова-

Digitized by Google

лювали; а далі запалили з усіх боків; вигнали, який був скот; що могли хліба забрать, вивезли; ще й чоловіка з п'ятнацять у залог взяли: як значить, знов, щось таке, то їх стрілять будуть... Отакечки ми з німцем билися...

(Записано од селянина с. Єрки на Звиногородщині 1924 р.).

Таких оповідань, як от вищенаведене, можна записати на Україні безліч. Жахом віє від цих переказів, але-ж чи не вийде ще важчеє на враження оце оповідання, що його я записав од нещасливої дівчини в міст. Дубовичах на Чернігівщині. Цю дівчину, ще й тепер дуже гарну на вроду, зґвалтували п'яні гетьманські посіпаки та й заразили страшною венеричною хоробою:

Защо мене господь наказав? Шо я винна? Якої біди витерпіла, якого стиду!. Постріляли отих гадів, та ще мало. Коли-б моя воля на них була, на куски рвала-б, кігтями драпала за мое безголів'я. Всю жизть, прокляті, спортили.

— А може ви й сами були винні?

— Ой, пробочку[1]), всі з мене гидують, то й ви ще сміетеся! Шо я винна! — шо на світі жила! Я чесного роду, мати за мною, як за оком дивилися... Та це-ж мене гайдамаки зобидили, як ще німець був. Німець сам у Шостці стояв, бо там усякий припас його був, а до нас, як наші люди проти німця колотити зачали, гайдамаки (що в шапках таких ходили) прийшли, та по всіх хатах близько школи стали, такого їх там було!.. Шо вони тільки виробляли! Хто винний, хто й ні — били, одному чоловіку дак пальці порубали. А у кого ґвинтовки знайшли, або якесь добро з икономії — то на смерть забили, ще й хати попалили й усе чисто заграбили. А ввечері понапиваються, та давай людей розбивати, та стріляти, та для сміху шибки бити. А шоб дівку яку злапали, то вже й край! старих бабів не минали!.. Я і з хати боялась виходити, дарма шо аж тут наша хата, боялася страх, щоб чого, часом, не вийшло. Та ось, бачите, не вбереглася!.. Бідна моя та нещаслива доля!... Послали мене мати до тітки, а я, наче душа знала, все просюся та боюся; а мати розсердились, лаяти почали: „Де там, в бісової матері, ті москалі візьмуться!.. Йди круга — то ніякий біс тебе не побачить!" Біжу я та все городами. На левади перебігла, а як до лісу доскочила, то аж зомліла: — проти мене трое москалів іде. Та п'яні всі такі, що аж хитаються, та кричать, щось співають. Я хотіла вже тікача давати, та не вспіла, бо дуже близько були. Я прожогом коло них. А один, як схопиться, та до мене: „Шо-ж ви, баришня, тікаєте — нашого брата обминаєте? Ми тоже люді почище ваших парубков будем!" А другий і собі кинувсь та кричить: „Тяні їйо на освідетільствуваніе!" Я так біжу, шо аж ніг під собою не чую, підбігла до городу та через варйо (загорожу) — циб, а спідниця за кіл зачепилася, — тут уже я й пам'ять загубила. Підскочили вони до мене, схопили та на землю валять, а я б'юся, аж зубами кусаю, а далі давай кричати: „Пробочку! Рятуйте, хто в бога віруе!". То один чоловік якийсь кинувся до мене рятувати, а той розбишака як стрільне, то той забіг безвісти. Я вже й кричу, я вже просю, а вони, як показилися, аж захльобуються: „Нічаво, всьо одно замуж вийдіш"... Тільки що живу мене до дому люди принесли, бо той чоловік, шо все лихо бачив, людей привів, та вже мене тіки без пам'яти найшли, а їх і сліду не було... Опісля того я більш місяця в себе не приходила — горіла вся та кидалася; вже думали, що й дуба дам. Та́-ж бачите, жива зосталась, на свое безголов'я"... (м. Дубовичі на Чернігівщині, Глухівської округи. Записано 1922 р.).

---

[1]) Пробі, пробу або пробочку — вживають на Чернігівщині замість ґвалт або рятуйте!, але-ж слова ці так увійшли в мову, що їх уживають раз-у-раз і в инших розуміннях, як ой, лишенько, або-що.

Digitized by Google

III.

Решту оповідань подаю з тяжких для нашого селянства часів денікінської навали. Ось вони:

— А що ми лиха набралися, як совєт з бєлими бився коло нас! Красні по цей бік, а деніки по той. Та цілий божий день тіки — бух та бух, а кулі дз-дз... — Не вийти тобі, не виїхати, — того й диви, що хату розіб'є, або на смерть уб'є. Та ще наскокують то ті, то ці; запопадуть кого, зловлять, та й тягають, щоб показувати, де хто стоїть, або окопи копай, а ні — то з підводою аж до чорта в зуби заженуть. Розбіглися наші люди, хто куди бачив, і хазяйствечко покидали... А я все собі думаю: — зостануся: що буде, чи так вік старців водити, чи тут пропадать... а таки пропаду коло хати, бо цілий вік на неї стягався.

Раз якось цілу ніч гупали, та так, що земля ходором ходила, а шибки тіки дзень-дзень та й вискокують. Та що казать — хати хиталися!... Я аж у льох із страху заліз, а вранці, як ущухло, чую, корова реве. аж розлягається... Виліз я скотину наглянути, аж чую щось тупоче і наче співає. Висунув я голову за тин, аж то душ сто красних їде (воно й не красні, а деніки — охвіцери тії, тіки що палєти поскидані і червоні стрічки начепляні. Та як його взнати?-надів палєт — бєлий, зняв — то вже й комуна зробився!..) Як уздріли мене, то двоє й підскочили: „Где тут наші красние стоять, дєд?", а я не змекетив, що це деніки, та й кажу: „А бог їх святий знає! Тут усе ті сукини сини деніки-бєли товчуться та жили з людей вимотують". А тут почали люди збиратися та й собі у разговор мішаються. „Так што, дєд, не любіш бєлих?" допитується мене старший, та так пильно дивиться; а я й тут дурна башка, не поняв, до чого воно йдеться, да й так до нього: „Ми люди безпартєйні, нам усе їдно хто царствувати буде, аби порядок був, щоб нас не займали, а то як тих білих любити — хай їх чорти. люблять (лайка), як вони народ мучать!"... Допекли нам ті деніки, то добре їх чистити почав; а тут як на гріх ще й баби повиходили, а ви-ж знаєте, які наші дурні баби... Як зачали, як зачали: — тут і болячки, тут і чирячки, і чорти в печінки і щоб грім побив, і лихо на чорній дорозі. А вони, падлюки, те все слухають і аж на лиці міняться. Разом як схопляться, як візьмуть нас в нагаї, як візьмуть в нагаї... Наче звірі поробилися — по чому здря б'ють, і кіньми топчуть і не дивляться. Мене як узяли вдвох в нагаї, то аж шкура порепалася і м'ясо шматками взялося: — на котлєт збили, так що з місяць ні сісти, ні лягти не міг, — все на печі качався. Збили всіх так, як стерво. Народ уже тікати, а вони кіньми женуть та луплять, та луплять: — як звизне сукин син, то аж кров юшить. „От мі вам дадім камунію! Бей їх, жидовських наймітов! Мі в вас шкуру живіх (лайка) поспускайом! Стрєляй їх! Палі хати!" та давай по хатах нишпорити, що запопаде тягне, а чого не бере, так трощить... Далі давай наших до-купи нагаями зганяти. Я й похолов увесь, — постріляють, сукини сини! Давай ми їх просити, давай у ноги падати та руки цілувати, а вони тіки знай б'ють та в матір гнуть. „Пострєляєм, штоб і кореня не бїло!" Глядь, аж уже й скотину з хлівів виганяють, а далі й хата Іванова занялася... Народ плаче та кричить, баби то аж волосся на собі деруть та руки ломлять, та й мужики на смерть полякалися, аж руки до-гори знимають та просяться; а що діти, то аж серце рвалось на них дивитися.. Що робилося, страх — світопреставленіє! Вже ніхто й живий не думав бути. Аж разом знялася стрілянина в лісі, та все ближче й ближче, а далі біжать їхні на конях та кричать: „Тікай братва! Красние йдуть!" Як учули вони таке, то й за нас забулися — на коней та гайда! Як дим звіялись... А ми вже й не знаємо, чи живі чи мертві, вже як товариші вскочили, то аж тоді в себе прийшли. Такого лиха та страху набралися! Не іначе як бог врятував... (Село Романівка, на Київщині бл. Ірпеня Записано 1924 р.).

— „А як до мене козак п'яний в хату вліз... Та такий п'яний, шо я й зроду віку не бачила. Лізе, за двері держиться та кричить, та лається в батька-матір, аж слухати страх. „Давай єсть, старая курва! Мі вам дадім! Мі вам покажім!..." Я до нього кланятися та просити: „сідай, дядечку-служивий, — їж на здоров'ячко... Хіба нам жалько? Не лайтеся, дядечку, — ми-ж вам нічого не зробили!", а він ще гірш, а він ще гірш. Довела

Digitized by Google

я його до столу, на лаву посадовила та на стіл молока та сметану ставлю; а він як побачив, шо я йому сметану даю, як закричить! як ударить, то сметана аж до дверей розіллялася: „Ти мнв што, старая курва, молоком кішкі залівать будеш? Сама пей!" та як шпурне в мене глечиком, аж в стіну влип. „Водкі давай! Куріцу реж!" — „Ой матінко! Та де-ж у мене тая водка? Я її зроду-віку не бачила". — „Врьош, сволоч, — сама водку делаеш! Врьош, есть водка! я тібе докажу, што есть!" та давай в шибки чим попав шпурлять. Я йому в ноги, а він мене як штурхне в груди, вхопив рогача і давай по горшках та по іконах бити. Вискочила я на вулицю та давай не своїм голосом кричати та волосся рвати. Збіглися люди, кожен кричить, а до хати ніхто не йде, — бояться... всякому жизть дорога. Чую шось гупа — я прожогом у хату, аж він скриню розбиває. Я до нього просити, а сама норовлю за руки схопить, то він мене як звизне в морду, аж свічки засвітилися. а сам усе з скрині викида. Дух міні забило, останнє-ж забере, не буде в чому до церкви божої вийти... Де тая й сила взялася? Як кинулась я на нього, да так він і покотився навзнак, а я держу його й сама не знаю... Аж ускокув моя дівка в хату та кричить, та плаче, злякалась аж труситься, та до мене — „Ой матінко-голубонько, не займайте! Хай бере — не займайте! він-же вас на смерть уб'є!" А той проклятий, як побачив дівку, як кинеться, я покотилась, а він до неї: „А красотка!", вхопив та й на лаву валить, а вона злякалася та вже й не тямить... Серце в мене кров'ю обіллялося, як я таке побачила, — загубить дівку... Вхопила я коцюбу та як вдару його по руках, а моя дівка як рванеться то й спідниця розірвалася, а вона тьоку, — да з хати... Зробився він як звір. Піна з рота тече, вже не кричить, а хропе тіки. Звалив мене та й дере все.., я репетую на ввесь голос, а він дере — геть голу зоставив, а я не даюся — і кусаю і драпаю. П'яний він в дошку був: — зробити, нічого не зробив, а тіки геть чисто подрапав усе, а я аж голос од крику втратила... Не витерпіли люди, кинулися в хату, звалили його, звязали, а він тільки рветься та лається, аж хропе, а піна з рота так і юшить... Я кинулась на нього, як була, й сором забула. Нічого вже не тямлю, тіки б'ю та кричу... — Насилу вже мене одтягли. а то-б на смерть його проклятого забила-б (Село Жуляни бл. Київа. Записано 1923 р.). —

— „Нв, вдять його мухи, — теперички нікуди не піду [1]). Хай хоч золотом обсипають, дак не піду! Он дивіть — голова сива, а я ще всіх сорок не маю.

— Що-ж із вами сталося?

Це бачите що: як у нас савет настав, дак на селі таке діло завелося — хто нічого не мав, той у комнізам пишеться. Давали комнізамам трохи земельки, а як кому то й коровчину: у багатчого злуплять да дадуть. Ще-ж і до волости (теперички сільрадою звуть) вибирати з багатчих заказано, самих неімущих, значить, требувалось. Я, знаєте, і тепер бідний чоловік, а тоді дак нічого, сказати, зовсім не мав. Тіки з німецького плєна вернувся. То ото й називають мене і ще двох хлопців (нічогенькі собі були, теж розвитиї, бо на хронті були, дак уже знають що й як). Ми не хотіли, бо знаєте, яке времия було, а люди наші таки на своєму поставили. Почали ми діла ворочати. Сьогодні нас поставили, а за місяць уже й добровольці прийшли. Як прийшли, дак перве діло давай оружжа да комуніста шукать. Шукали, шукали, усе дочиста перевернули, а знайшли бісового батька. Звісно, народ напуганий, то вже хто й мав, дак так заховирив, що й з чортами не найдеш; а комуніста того у нас тіки, сказати, й бачили, коли який з Київа прийде. Лупцювали народ сукини сини здорово, а коли нет, дак і нет, — з тим-би може й поїхали. Коли якась падлюка доказала на нас, що ми, значить, в камуні були, оружжа ховали і народу притісненія делали. Іван як зачув, що таке діло, та як чкурнув, то тіки й бачили; а нас з Остапом одразу злапали. Перве діло давай нас лупити та випитувати, де ми оружжа ховали. Ми все просимо, щоб пустили, бо ми нічого не знаємо, і в комуніі не були, а тіки отечеству служили, кров свою проливали, що ми за таке діло, як на нас кажуть, і сліхом не сліхали. Я й божився й землю їв, що ми тіки у волості були, як нас народ поставив. Нічого не помагає, аж казяться: „Растрєляєм, туди вашу мать! Шкуру спустім, жидовскія морди!" І били і мучили, а ми-ж таки, як ти господи

[1]) На виборні посади в селі (*М. Л.*).

Digitized by Google

бачиш, нічого не знаєм! то, звісно, на своєму стоїмо, да тіки просимо. Не помагає, хоч умри. — Давай вони вгору стріляти, а як бачать, що ми нічого не кажемо, взяли вони вірьовку, пов'язали руки назад, за сідло мотузом зачепили і вйо! Біжу я за конем, а вже й душі не чую. Бачу вже, до чого воно йдеться. Аж ноги підгинаються з переляку... Разів з п'ять я на землю падав, а Остап дак той зовсім за конем волочеться. Що я впаду, дак вони коней нагаями та як поженуть, а задні нас по чому здря періщать. Ех народ-народ! Сволочі, а не люди! нас так мучать, як босяків послідніх, а народ бачить таке, та ще й сміється: „От-де началство христять!" Тягнуть нас та все кричать: „Камунію заводілі! Думали, будеть вам царство і государство! Ми вам дадім царство!" Притягли нас за село, повалили на землю, а старший їхній як прискочить, як закричить: „Так ві скажите, де оружжя, ілі нет? Последній раз у вас спрашіваю, сволочі!" А я вже нічого не понімаю, — башка заморочилась, а в очах аж темно. Остап дак той вже лежить ані двигнецця, як пеньок зробився, — вони його ногами в боки топчуть, а він ні телень... „Ваше вісоке превосходітельство! Отець родной, у мінє жіна і діти! Не вбивайте мене — я вас повік не забуду! Я цару і отечеству служив — кров з німцем проливал! Нам нічого не звєсно — це на нас вороги набрехали! Нема в нас нічого, хай мене грім поб'є, як хоч ніж який знайдеться! Не вбивайте, — заставте Христа-бога молить!" — „Врьош, скатіна! Ти мінє не обманіш!" Та вихопив шаблю наголо і замахнувсь, а його унтір-охвіцер підскочив, та й задержує: „Ну єго к (лайка) с єво оружієм! Пускай деньог дайоть!" Підскочив до мене та ногою в морду: „Дадіш деніг — живой останієся, а так убйом как собаку!" — „Батечку мій, я тіки з німецького плєну прийшов, сорочки не маю!" — „А кто у вас тут с деньгой, скажіш?!" — „Не знаю! Їй-богу не знаю, я ні з ким не водився — недавно вернувся"... Він і не дослухав: „Ах ти, скатіна, такий! Дак ми-ж тібє!.." Як підскочив до мене знову охвіцер! я на ноги схопився, а він шашкою мене вдарити цілить. Як воно було, не знаю, тіки знаю, що я його за ногу вхопив, цілую, а сам до коня тулюся: що він шашкою хвисне — я до коня, кінь злякається та й одскокне, так шо ніяк він мене не попаде. Далі як ухопив рівольвєра, та мене по голові зверха ручкою. а унтір ще й прикладом зверха... Так я й покотився як сніп...

Кажуть люди, що мене без пам'яти знайшли, вже ховати хотіли. Тіки бабка наша як побачила, то сказала, що я ще не мертвий, і од смерти мене виходила, бо ті, окаянні, ще й постріляли мене в двох містах. І ото, ви думаєте, їм оружжа було нужне? Їм тіки придратись нада, щоб народ грабить! Казали люди, що як з нами впорались, то на десять возів добра і продухту натаскали з нашого села... От сволочі!.. це, їдять його мухи, добра „добра армія"!..

(Записано від селянина із села Скиток, що близько Боярки, у Київі 1923 року).

Digitized by Google

УКРАЇНСЬКА ПОПУЛЯРНА ПІСНЯ В ВЕЛИКОРУСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ У ЗАПИСІ 1891 Р.

Всім відомо, що серед українського люду добре поширилася великоруська пісня, особливо „салдацька" та „заробітчанська". Виразно констатувати цей факт можна що-найменше з часів Миколи І. Звичайно, що в українських устах „салдацька" або „заробітчанська" пісня сильно переробляється в дусі української фонетики, рівночасно не одкидаючи і багатьох великоруських слідів. Із того всього виходить в ній дуже несмачний жаргон. Тую „порчу украинскихъ народныхъ пѣсенъ" старі наші етнографи сумно зазначали не раз.

Та, здається, ніхто з етнографів не постарався уважно спинитися на иншому явищі: адже-ж і наші українські популярні пісні так само, ще й до того густою масою, переходять до фольклору великоруського, з аналогічними наслідками, тобто в дуже несмачному українсько-великоруському жаргоні. І це явище, очевидячки, можна було-б називати „порчею великорусскихъ пѣсенъ".

Наплив української пісні до Великорусі сильний був ще й у XVIII столітті—через українські капели російських вельмож. На це була мода. Приміром, фаворит імператриці Катерини II Потьомкін (з козацьким прізвищем „Грицько Нечоса") дуже любив слухати в своєму Петербурзі хорове виконання української пісні: „На бережку близь ставка, на дощечці край млинка, хвартух прала дівчина". Про братів Розумовських, українців родом (що один із них, голосистий, навіть і кар'єру собі почасти через співання зробив) можна довго й не розводитися: вони українську пісню в Росії аж надто спопуляризували. Знов вже й після них, вже й у першій четвертині XIX в., все етнографічно-українське тішилося в російських столицях великою прихильністю,—і це зазначив Гоголь, коли, опинившися в Петербурзі, писав на Україну: „Тутъ въ Петербургѣ мода на все малороссійское". В XIX ст. широко в Великорусі розповсюджувалася українська пісня ще й через сцену. В усяких „увеселительныхъ садахъ" на одкритих сценах, а взимку на таких самих сценах концертних, обов'язково фігурував серед инших „развлеченій" для російської широкої публіки традиційний „малороссійский хоръ" (звичайно в парі з гопаком); почасти воно й досі так ведеться. І наші мандрівні українські театральні товариства, із своїм улюбленим пісенним репертуаром, теж дуже багато допомогли широкому популяризуванню

Digitized by Google

нашої української пісні серед великорусів. Бо куди-куди антрепренери Гаркуни-Задунайські не заїздили! в яких Чухломах, Єлатьмах, Алатирях та Весьєгонськах вони не бували!... А вжеж салдатчина теж не перестає грати ролю в розповсюдженні української пісні в Великорусі. Ми-ж знаємо, що цілі полки українських рекрутів розташовувано чи то в столицях Росії, чи десь у глухій провінції; а куди йде наш українець, то він несе з собою і свою українську пісню.

Варто-б нашим етнографам переглянути друковані російські збірники пісень, щоб повиловлювати з них наші українські („малороссійскія") пісні, перероблені вже на особливий жаргон, „русско-малороссійскаго" типу. А я, поки-що, подам тут один запис, зроблений недалеко од Москви 1891 р., у Рузському повіті Московської губернії, з уст місцевої селянки (звичайно, щирої великоруски), що якийсь час була наймичкувала в Москві [1]):

В нас под га́ем, га́ем
Га́ем зелене́нько.
Там ора́ла дѣвчо́ночка
Ва́ликом черне́ньким.
Ора́ла, ора́ла —
На́чала гука́ти.
Нанима́ла моска́лика
На скри́пку игра́ти.
Моска́лик игра́е,
Брови́ми морга́е.
А шут его́ ба́тька зна́е,
Чего́ он морга́ет!
Бро́ви его́ чо́рны,
Я на них женю́ся,
Ско́ро я возьму́ Мару́сю,
За то утопли́ся.
Не топи́сь, козаче,
Ты ду́шу загу́бишь.
Возьмёть се́рдце — обвѣнча́йся
За что вѣрно любишь.
Вѣрно ты любишь,
Кара́й меня Боже,
Буду цѣловати
Покамѣст я мо́жу.
Но я цѣловался,
Но я миловался,
Нас во саду солове́йка
Рано щекотала.
В саду соловейка
Щекочет раненько.
А мой милый на улицѣ,
Но мнѣ веселенько.

[1]) Цього записа знайшов я, впорядковуючи цінний архів акад. А. Е. Кримського, даний до Української Академії Наук. Запис зроблено рукою самого А. Кримського, що був тоді (1891) ще студентом-орієнталістом. Не змінюю в його правописі ані одної букви.

Digitized by Google

До цього запису додано рукою А. Кримського примітку: „Буква *г* читається тут скрізь як *ґ*, буква *е* читається як *є*“. Думаю, варто було-б додати, що й ненаголошена буква *о* читається тут, як *а*, бо запис зроблено з уст найщирішої московки. Таким чином нашими українськими літерами довелося-б цю пісню записати більше-менше ось як:

В нас пад ґаєм, ґаєм
Ґа́єм зеленєнька.
Там ара́ла девчо́начка
Ва́лікам чєрнєнькім.
Ара́ла, ара́ла —
На́чала ґука́ті
Нанім́ала маска́ліка
На скріпку іґраті.
Маска́лік іґрає,
Бравямі марґає.
А шут єво́ батька знає,
Чєво он марґаєт!
Бро́ві єво чо́рни,
Я на ніх женю́ся.
Ско́ра я ваєьму Мару́сю,
За то утаплю́ся.
Нє тапісь, казаче,
Ти ду́шу заґу́бішь.
Вазьмьо́ть серце — абвенча́йся,
За что вєрна любішь.
Вєрна ти любішь,
Карай мєня Боже.
Буду цєлаваті,
Пакамєст я можу.
Но я цєлавался,
Но я мілавался,
Нас во саду салав'йка
Рана щекатала.
В саду салавєйка
Щекочет раненька,
А мой мілай на уліце,
Но мнє вєсєленька.

[Можна було-б для кращої точности, в дусі знов-таки московського акання, віддати тут ненаголошене *е* через *і*, а не через *є*, наприклад написати не „зєлєненька“, ба „зіліненька“; але того я вже не захтів тут робити].

Digitized by Google

ДЕ ЩО Є.

стор.

1) Богатир Ілля Муромець в старій українській казці . . . . . 3—11

2) Звістки про турецьке „бегадурство“ та про Україну й Східню Европу 1-шої полов. XVI в. у француза Ґільйома Постеля . . . . . 12—19

3) Вірша про Кирика, як антиправославний, уніятський витвір . . . . . 20—41

4) Збірка подільських казок 1850—1860-их рр. волосного писаря Диміньского . . . . . 42—54

5) Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі . . . . . 55—60

6) Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні . . . . . 61—68

7) Українська популярна пісня в великоруському фольклорі у записі 1891 р. 69—71

Digitized by Google

ВИДАННЯ
ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

I. Записки Історично-Філологічного Відділу: кн. I (1919)—1 крб. 50 к.; кн. II - III (1920 - 1922) та кн. кн. IV (1923) — 2 крб.; кн. V (1924—1925)—2 крб. 50 коп.; кн. VI (1925)—2 крб.; кн. VII—VIII (1926)—7 крб.; кн. IX (1926) та кн. X (1927)—4 крб.; кн. XI (1927)—3 крб. 50 к.; кн. XII (1927)—4 крб.; кн. XIII—XIV (друк.).

II. Етнографічний Вісник: кн. I (1925) — 90 коп.; кн. II (1926) — 1 крб. 80 к.; кн. III (1927) — 2 крб.; кн. IV—2 крб.; кн. V—2 крб.

[III] Україна: (1924) кн. I - IV — 5 крб.; (1925) кн. I - VI — 6 крб.; (1926) кн. I - VI — 6 крб.; (1927) — кн. I - II (продається тільки в Держвидаві).

IV. Збірник Історично-Філологічного Відділу:

№ 1 — акад. **Дм. Багалій.** Нарис української історіографії. Вип. I: Джерелознавство (1923) — 1 крб.; вип. II: Козацькі літописи (1925) — 1 крб.

№ 2 — **Т. Сушицький.** Зах.-руські літописи, як пам'ятки літератури (1921) — 1 крб.

№ 2а— **Ф. П. Сушицкій.** Зап.-русскія лѣтописи, какъ пам. литерат. (1921) — 1 крб.

№ 3 — акад. **Аг. Кримський.** Історія Персії та її письменства. I. Як Персія, звойована од арабів, відродилася політично (1923) — 1 крб.

№ 4 — Давній Київ: а) **Хв. Ернст.** Контракти й контрактовий будинок у Київі. Економічно-історичний нарис (1924), 2-ге вид. (з 20 малюн.) — 50 коп.; [б) Збірка — Київ та його околиця (1926) — 6 крб. 25 коп.]; в) **В. Щербина.** Нові студії з історії Київа (1926; з 26 мал.) — 2 крб. 50 коп.

№ 5 — **В. Науменко.** З історії початків української літератури XIX в.(1924)—50 коп.

№ 6 — акад. **Аг. Кримський.** Перський театр, звідки він узявсь та як розвивався, з 5 малюнками (1925)—1 крб.

№ 7 — проф. **Вол. Резанов.** Драма українська. (Старовинний театр). Вип. I. Сценічні вистави в Галичині (1926) — 2 крб. 75 коп. Вип. 2. Як устатковувано сцену (з мал.) (друк.). Вип. 3. Шкільні дійства великоднього циклу (1926) — 4 крб. Вип. 4. Шкільні дійства різдвяного циклу (1927) — 2 крб. Вип. 5. Драми про святих (друк.).

[№ 8] — **Ол. Курило,** Уваги до сучасної української літературної мови, 1923 і 1925.

№ 9 — акад. **Аг. Кримський.** Хафиз та його пісні, в його рідній Персії XIV в. та в Европі (1924)—1 крб. 25 коп.

№ 10 — акад. **Аг. Кримський.** Історія Туреччини та її письменства, т. I (1924) — 1 крб. 50 коп.; т. II, вип. 2 (1927)—1 крб. Вступ (1926)—75 коп.

№ 11 — **Ів. Каманін.** Водяні знаки українських паперів до 1650 р. (1923) — 2 крб. 50 к.

№ 12 — акад. **О. Шахматов** та акад. **Аг. Кримський.** Нариси з історії української мови та хрестоматія старописьменської українщини (1924) — 1 крб.

№ 13 — Програми для збирання етнографічних матеріялів: 1. **Ол. Курило.** Початки мови (1923) — 25 коп. 2. **Клим. Квітка.** Професіональні народні співці та музиканти (1924)—60 коп. 3. Проф. **Є. Тимченко.** Діялектологічні вказівки (1925) — 15 коп. 4. Програми до збирання пісенного матеріялу (1925)—5 к. Див. № 29.

№ 14 — **В. Ганцов.** Діялектологічна класифікація українських говорів (з мапою) (1923, відб. з IV-ої книги „Записок") — (випродано).

№ 15 — Найголовніші правила українського правопису (1927, 165-та тисяча)—10 к.

№ 16 — акад. **П. Тутківський.** Бібліографія українського мапознавства (1924) — 50 к.

№ 17 та 20 — проф. **Хв. Тітов.** а) Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні (із 221 знімком) (1924) — 10 крб.; б) Стара вища освіта в київській Україні (із 180 мал.) (1924).

№ 18, 32 та 45 — проф. **Є. Тимченко.** а) Локатив в українській мові (1925)—60 коп.; б) Номінатив і датив (1925) — 75 коп.; в) Вокатив і інструменталь (1926) — 1 крб. 40 коп.

№ 19 — акад. **А. Кримський** та **М. Левченко.** Знадоби для життєпису Ст. Руданського (з 4-ма мал. та вступною промовою ак. С. Єфремова) (1926)—3 крб. 25 коп.

№ 21 — **О. Курило.** Особливості говірки села Хоробричів (1924)—60 коп.

№ 22 — проф. **М. Марковський.** Як утворивсь роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1925)—1 крб. 25 к.

№ 23 — **Л. Шульгина.** Пасічництво. Праці Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. Вип. 1 (1925)—40 к.

Digitized by Google

[№ 24] — Російсько-український словник. Т. І-й, під головним редагуванням акад. А. Кримського (1924)—2 крб. 50 к. Т. ІІІ-ій (до ст. 336)—1 крб. 50 коп. (1927).

[№ 25] — акад. Д. Багалій. Мандрований філософ Г. Сковорода (1926) — 4 крб.

[№ 26] — Наук. збірник Істор. Секції за р. 1924—3 крб. 40 к.; за р. 1925 —3 крб. 50 к.

[№ 27] — а) К. Грушевська. З примітивної культури (1924)—2 крб. 50 к.; — б) Первісне громадянство та його пережитки на Вкраїні (1926)—2 крб. 70 коп.

[№ 28] — Шевченко та його доба. 1-й Збірник (1925) — 1 крб. 75 к.; 2-ий Збірник (1926) — 2 крб. 70 коп.

№ 29 — Див. № 13. І, Програми до збирання оповідань, казок і пісень (1925)—5 коп.

№ 30 — акад. С. Єфремов. Поет і плантатор (1925)—20 к.

№ 31 — проф. В. Данилевич. Археологічна минувшина Київщини (з 5 таблицями малюнків та 9 мапами). 1925—1 крб. 25 коп.

№ 33 — акад. В. Перетц. Слово о Полку Ігоревім (1926) — 4 крб. 25 коп.

№ 34 — проф. Є. Кагаров. Нарис історії етнографії, І (1926) — 75 коп.

№ 35 — Археол. досліди 1925 р., з мал. (трипільської культури) (1926)—2 крб. 25 к.

[№ 36]—акад. М. Грушевський. Історія української літератури, т. IV (1926)—6 крб.; т. V (1926) — 2 крб.

№ 37 — Декабристи на Україні, Збірник Комісії для дослідів громадських течій на Україні за ред. акад. С. Єфремова та В. Міяковського (1926)—3 крб.

№ 38 — проф. В. Кордт. Подорожні по Східній Європі до 1700 р. (1926)—2 крб. 25 к.

№ 39 — Вад. Модзалевський. Гути на Вкраїні (1926)—2 крб. 25 коп.

№ 40 — Трипільська культура. Збірник І (з малюнками) (1926)—3 крб. 25 к.

№ 41 — Рос.-укр. словник правн. мови, під гол. ред. ак. А. Кримського (1926)—4 крб.

№ 42 — Літопис Величка, т. І (1926) — 3 крб. 25 к.

№ 43 — Археографічний Збірник І, ред. акад. М. Грушевський (1926)—3 крб. 75 коп.; ІІ (друк.).

№ 44 — проф. М. Марковський. Енеїда (1927) — 1 крб. 50 коп.

№ 46 — Історично-Географ. Збірник, І, ред. проф. Ол. Грушевський (1927)—1 крб. 75 к.

№ 47 — Кл. Квітка. Пісні про дівчину-втікачку (1926)— 50 коп.

№ 48 — проф. П. Бузук. Нарис історії української мови (1927)—1 крб. 35 к.

[№ 49]— Щоденник Т. Г. Шевченка, за ред. акад. С. Єфремова (1927)—5 крб. 25 к.

№ 50 — проф. Г. Павлуцький. Історія українського орнаменту (з 11 таблицями малюнків) (1927)—2 крб. 25 к.

№ 51 — Юбілейний збірник на честь акад. Д. І. Багалія. (друк.).

№ 52 — М. Возняк. Листування Ів. Франка з М. Драгомановим (друк.).

.....

Державні установи та товариства, котрі здаються безпосередньо до Академії Наук (Київ, вул. Короленка [кол. Володимирська] 54, тел. 14-26), мають на академічних виданнях 35% знижки. Инший склад видань — «Книгоспілка», Київ, вул. Короленка № 46 та Д.В.У. (Видання під №№ 1, 8, 24—28, 36 і 49 набувати можна тільки там).

.....

Ціна 1 карб.

Digitized by Google

AS 262 .A72532 v.55 C.1
Z polia folklorystyky i etnohr
Stanford University Libraries
3 6105 035 623 052

AS
262
.A72532
v.55

	DATE DUE		

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA
94305

Digitized by Google

Digitized by Google